

Nemzetköziség és socialdemokratia.

ÍRTA: FARKAS PÁL DR.

A socialdemokratia és nemzetköziség nálunk, legalább az általános szóhasználatban majdnem azonos fogalmakká lettek. Ez a szóhasználat nem kutatja a fogalmak tulajdonképeni lényegét, hanem megelégszik bizonyos külső meghatározásokkal, amelyek nem tudásból vagy értelemből, hanem érzésekből és hangulatokból fakadnak. A socialdemokratia barátai és ellenségei ma egyaránt a nemzetköziséggel operálnak. Az egyik mélységes megvetéssel sújtja azon elmaradottakat, akik a haza és nemzet fogalmait még komolyan veszik. A másik dühös elkeseredéssel fordul a nemzetköziség hirdetői ellen. Ám barátok és ellenségek egyaránt tartózkodnak attól, hogy komoly elfogulatlansággal vizsgálják ezen fogalmakat, a melyek oly nagy ellentéteket teremtenek meg.

Meg akarom kísérteni, hogy az érzelmek nem mindig megbízható talaját elhagyva, az igaz, tehát elfogulatlan, társadalomtudomány szempontjából vizsgáljam e két fogalomnak, a nemzetköziségnek és socialdemokrátiának egymáshoz való viszonyát. E viszony helyes megállapítása azonban másképpen nem lehetséges, mint hogy előbb magukat a fogalmakat elemezzük.

A nemzetköziség komoly ideológiáját még senki sem fejtette ki, Phantastikus regények megkísértették néha, hogy egy általános emberi kultúra képét megrajzolják, a mely a nemzeti sajátosságokat eltünteti. Minden korban voltak egyes ártatlan idealisták, a kik az emberiség jobb jövőjét minden elválasztó korlát ledöntésétől várták és a mikor utopistikus buzgalmukban már megszüntették az osztályellentéteket, a rang-

béli ellentéteket, a gazdasági ellentéteket, dolgozó szobájuk csendjében mindjárt a nemzeti különbségekkel is végeztek. Ezek a gondolatmenetek azelőtt teljesen utopistikus mezőkön kalandoztak, ma azonban már az utolsó évszázad bizonyos technikai berendezéseiből indulnak ki. Elégtétellel állapítják meg, hogy a posta, a távíró, a kereskedelmi jog, a tengeri hajózás már bizonyos nemzetközi szabályok szerint működnek és előre látják, hogy mindezek alapján a teljes nemzetköziségtől csak néhány lépés választ el. Talán fölösleges munka volna, ha e gondolkodás naivitását bővebben fejtegetnők. Minden gondolkozó ember éppen napjainkban igen világos és kézzel fogható bizonyítékokat lát arra nézve, hogy a legmagasabb rendű nemzetközi technika milyen távol áll a nemzetközi harmónia legkisebb mértékétől.

A nemzetköziség lehetőségét vagy lehetetlenségét nem is szabad így szembe állítanunk. Tudományos szempontból komoly és döntő bizonyítékokat nem kereshetünk másutt, mint abban az anyagban, amelyet maga a fejlődés szolgáltatott. Ha nemzetköziség csakugyan kifejlődhetik, ennek a fejlődésnek nyomait és jelenségeit meg kellene találnunk abban, a mi eddig történt. A kérdést tehát úgy kell feltennünk, hogy vajjon a történelem iránya a nemzetköziség felé mutat-e, vagy sem?

A történelem csakugyan ismer egy korszakot, amikor a civilisait világ nagyrészét egységes, bizonyos mértékben nemzetközi szervezet egyesítette. A római császárságnak kivált későbbi idejében a birodalom határozottan nemzetközi. Vagyis helyesebben, az összes provinciák elfogadják a magasabb rendű római kulturát, amely végül már nem tesz különbséget gall, germán, szláv vagy egyiptomi alattvalója között. Spanyol lovagok fiai éppen úgy lépnek Róma császári trónjára, mint illyr zsoldosok gyermekei. A forgalom, a jog, az intézmények nemzetközi érvénnyel működtek. De ismételjük, a nemzetköziségnek ez a faja csak úgy fejlődhetett ki, hogy egy magas rendű kultúra mindenütt vagy teljes műveletlenséggel vagy kezdetleges állapotokkal állott szemben, a minthogy a római kultúra is magába olvasztotta a görög és kisázsiai fejlődés eredményeit.

A római nemzetköziség elvész a népvándorlás törzsei közepette és mikor a hullámok lecsillapulnak és a fejlődés tovább folyik, a nemzetköziség nem tud többé érvényesülni.

A népvándorlás legfontosabb eredménye, hogy a germán törzsek mindenütt önálló és független életet kezdenek folytatni. Ha ezt az életet nem is lehet a szó mai értelmében nemzeti-nek mondani, az kétségtelenül már határozott lépés a nemzetköziségtől a nemzeti lét felé. E kezdődő folyamat legjobb bizonyítéka, hogy minden kísérlet az impérium visszaállítására meddő marad. Pedig az impérium eszméjét minden államférfi, niinden gondolkodó, minden politikus még majdnem ezer esztendőig vallja. A szervezett római nemzetköziség oly mély nyomot hagyott hátra az emberi elmékben, hogy a legkiválóbbak is csak a hozzávaló visszatérésben látják a magasabb rendű fejlődést. Pápaság és császárság ezen a ponton találkoztak, de egyik oly kevés sikerrel mint a másik. Nagy Károly római birodalmi ábrándjára a verduni szerződés czáfolt reá, a német-római birodalom eszméjét az utolsó Hohenstaufenek életükkel fizették meg és az egységes birodalmat követelő pápáknak a Rhone partján, Avignon phantastikus szikláinak között kellett belátniok, hogy az emberiség egyetemes szervezetét a mindinkább erősbödő nemzeti differentialódás lehetetlenné teszi.

Egy retrospectív történelmi szépirodalom szereti a mai fogalmakat a múltba helyezni, hogy ott annál hatásosabban jelentkezessenek. Kétségtelen, hogy a nemzeti fejlődés ideológiája nem régi, aminthogy ideológiák mindig csak a fejlődés előrehaladottabb szakában jelentkeznek. A nemzeti eszme ellenesei nagy elégtétellel szoktak arra reámutatni, hogy hiszen az egész nemzeti ideológia nem régi keletű és elsősorban a lizenkilenczedik század terméke. Ez a megjegyzés csak naivitásának rendkívüli erejével hat. Nem az a kérdés, hogy mikor ismerünk fel valamit, mikor alkotjuk meg törvényeit és eszmevilágát, hanem az, hogy mióta működik tényleg maga a folyamat. Orthodox marxisták bizonyára megborzadnának, ha azt állítanók, hogy miután az osztályharcok elméletét csak a Kommunista kiáltvány« fogalmazta először, 1848 előtt nem voltak osztályharcok. Történelmileg kétségkívül helytelen, hogy Barbarossa Frigyes, Nicolo Machiavelli vagy II. Gyula pápai egyháza a nemzeti ideológia kicsiszolt szavait adják. De az is bizonyos, hogy ez a nemzeti differentialódás az újkor kezdetén már igen szembetűnő módon folyt és azóta egyre erősbödött.

A tizenkilencedik század különösen erős bizonyítékokat szolgáltatott e felfogás mellett. Németország, Olaszország, Norvégia, vagy akár a Balkán-államok példái sokkal ismeretesebbek, semhogy bővebben kellene utalni rájuk. A nemzeti fejlődés úgyszólván szemünk előtt erősödik mindenütt. És ezzel szemben a nemzetközi iránynak semmiféle komoly vagy akár csak számbavehető nyomait nem látjuk és nem láthatjuk.

Középosztályunk egy részében ma különös hajlandóság van arra, hogy a socializmussal kaczerkodik. Amikor kaczerkodást mondok, nem azt a komoly megértést gondolom, amely a munkásosztály gazdasági és culturalis harczát a maga teljes értéke szerint méltányolja és rokonszenvez vele, hanem egy negativ érzést, amely bizonyos kárörömmel nézi a szélsőségek romboló munkáját. És különösen az a romboló munka kedves előtte, amely hagyományok, eddig komolynak, drágának vélt fogalmak ellen folyik. Egy ilyen fogalom maga a nemzet. Úgynevezett intellektuálisak ajkairól gyakran halljuk azt, hogy nemzet nincs. A nemzet fogalma csak elavult és elmaradt emberek előtt lehet értékes. A socialismus végezni fog ezzel a maradi nationalizmussal. A socialismus nemzetközi. A kommunista kiáltvány azon emlékezetes felszólítással végződik, amely a világ összes proletárjait egyesülésre hívja fel. Es a világproletárok egyesülése ki fogja pusztítani a modern elválasztó korlátokat.

Így mondják azok, akik igen kétes tudás alapján nálunk modernséget hirdetnek, állítólag tudományos socialismust csinálnak és a középosztály haladni vágyó elemeit modernségük magaslatáról irányítani próbálják. De vajjon amikor így beszélnek, tisztában vannak-e csakugyan a socialismus nemzetköziségének igazi lényegével? Vizsgálták-e csakugyan magának a munkásmozgalomnak történetét ezen szempontból? Alig hinném. Mert ha ezt a vizsgálódást csakugyan elvégezték volna, magának a socialismusnak tényleges fejlődésében találnák meg a nemzetköziség ellen a legsúlyosabb érveket. »Világ proletárjai, egyesüljete!<« hangzik a kommunista kiáltvány utolsó, kemény mondata. A világproletár fogalma tehát megszületett. De ez a fogalom nem a fejlődéstan novuma, csak elváltozása, új viszonyokra való alkalmazása egy már régebbi fogalomnak. MARX a világproletárról írt. Ötven

esztendővel ezelőtt a világproletár árnyéka kísértett. A nemzetközi, daczos munkás elődje a szintoly daczos és szintolyan nemzetközi polgár volt. Sőt a polgárságnak ez a nemzetközi fellobbanása majdnem tudatosabb és elméletibb nemzetköziséget hirdetett, mint a socialdemokratia.

Azt mondtuk az előbb, hogy a fejlődésnek irányában sehol sem látunk nemzetközi irányzatot és most mégis ezt állítjuk. Az első pillanatban valaki talán ellenmondást is láthatna ebben, de bővebb megfontolás meg fog győzni, hogy e két állítás egész terjedelmében megállhat egymás mellett. Éppen a társadalomtudományi vizsgálódásban különösen fontos, hogy külső jelenségeket a folyamatok lényegével ne téveszszünk össze. Kétségtelen, hogy a német, a francia, a spanyol, sőt az angol polgárság is bizonyos ideig a külső nemzetköziség szóvirágait használta. De éppen olyan kétségtelen, hogy a német, a francia, az angol, a spanyol nemzeti elkülönülés ugyanezen időben folyvást erősebben domborodott ki.

A tizenhatszodik század második felében a gazdaságilag és műveltségben érett polgárság mindenütt megkezdte nagy harcát a politikai és társadalmi érvényesülésért. Mikor ez a harcot megkezdte, helyzete a különböző országokban sok tekintetben hasonló volt. Ugyancsak ez elemek szegültek ellene haladásának; egy conservatív ideológia mindenütt azonos elméleteket állított fel ellene. Csak természetes, hogy a védelem e nemzetközi vonásaival szemben a támadásban is jelentkeznek nemzetközi vonások. A polgárság első kísérletei mindenütt azon elméletek alapján történtek, amelyeknek keletkezésében az angol radikálisok, kifejlesztésében a francia encyclopedisták jártak elől. Ezek az ősjogokra, természeti jogokra, az emberek veleszületett jogaira hivatkozó elméletek egyúttal erősen csábítottak nemzetközi fogalmak felállítására is. Valóban, az a művelt polgár, aki esténként Rousseauját olvasta, aki a zsarnokok elleni szövetségről álmódozott, aki az emberi jogok lapján támadta a rendi előítéleteket, minduntalan az emberi nem magasabb rendű fogalmáról is megemlékezett. És az »emberi nem«-ben a kor természetjogi felfogása a maga nemzetköziségére utalt.

A francia forradalom alatt az »emberi nem« és a világpolgárság fogalmai jó ideig határozott szerepet játszottak és

talán sehol sem mutatkozik az elméletek szülte elmevilágnak és a tényleges történelmi folyamatnak oly szembetűnő ellentéte, mint éppen ekkor. A nemzetgyűlés, a törvényhozó gyűlés, a convent éveken keresztül különös szeretetekről biztosították az egész emberi nemet és idegen nemzetek fiainak bőkezűen osztogatták a francia polgár címét és jellegét. Sőt a polgári nemzetköziség egyik elméleti előharcosa, a clevei születésű Anacharsis Cloots báró, általános testvérünnepet is rendezett a nemzetgyűlés előtt és egy valamennyi nemzet jelmezében pompázó menettel az elnöki emelvény elé vonult, hogy e maskarába bújtatott statisták által a patagonok, norvégek és hottentották nemzetközi egységét bizonyítsa. Mikor Anacharsis Cloots néhány esztendő múlva a guillotinerába került és utolsó útján a tömeg durván szidalmazta, bizonyára volt alkalma az elméleti és gyakorlati nemzetköziségről bővebben gondolkoznia. Mert ugyanabban az időben, amelyben a convent még mindig az emberi nem fogalmával dolgozik, Pittet az »emberi nem« ellenségének jelenti ki, Franciaország minden határán: elkeseredett nemzeti küzdelem folyt az idegenek ellen.

A francia forradalom francia imperialismussá változott. Napoleon francia világbirodalma ellen a spanyol, a portugál, a német, az angol, az orosz nemzeti érzés és nemzeti felbuzdulás végül győzelmes felszabadító háborút vezetett. Ámde a polgárság nemzetközi ideológiája még mindig kísértett. A szent szövetség reactiójának ideje alatt francia, német, lengyel és olasz elmélkedők tovább álmodoztak az »emberi nemről« és a nagy nemzetközi solidaritásról. Democratia, haladás, társadalmi és politikai érvényesülés még az »önjogok« és az »általános emberi egyenlőség« alapján jelentkeznek gondolatvilágukban. Az elmélet nem egyszer gyakorlati megnyilatkozásokat tesz. Emlékezetes a hambachi várrom nagyszerű ünnepe, amelyet a délnémet demokraták rendeztek. Az ünnepeken lengyelek és francziák is megjelentek. Az romokon lengyel és francia zászlók lengtek. A szónokok a nemzetek testvéresülését hirdették. POSA marquis tirádái újra felhangzottak a romok között és bizonyára nem egy badeni vagy Württemberg! úr ismételte büszke önérzettel: »Ich bin Weltbürger!«

A német demokraták tehát időről-időre tüntettek a világpolgárság mellett. Különösen Dél-Németországban és a Rajna vidékén hatottak erősen a francia elméletek. De azért a német demokraták voltak azok, akik 1848-ban a frankfurti parlamentben a nemzeti egység nevében minden áron háborút kívántak Schleswig-Holsteinért. És a mikor a béke nem adja vissza a németeknek a két tartományt, a parlament szélsőbalja, a forradalmárok, a köztársaságiak lázítják fel a népet. A világpolgár fogalma eltűnt az első nemzeti küzdelem pillanatában.

De vajjon a világproletár másképpen jelentkezik-e?

Ugyanazok a tényezők, amelyek különböző országok polgári osztályai között bizonyos solidaritást teremtettek meg, hatványozott mértékben teremtenek meg hasonló solidaritást a munkások között is. Ennek a solidaritásnak alapja azonban a munkásosztálynál sokkal egységesebb, mint a polgárságnál. A polgárság fejlődése hosszú századokig tartott és a nemzeti differenciálódás már erősen belejárt az ebbe a fejlődésbe. A francia, az angol, a német vagy az osztrák polgárra annyira különböző és sokféle tényező hat, hogy alaptermészetében, felfogásában, sőt gyakran gazdasági érdekeiben is eltér egymástól. A munkásosztály helyzete más. Modern fejlődésének alapja mindenütt közös, mert az ipari termelés átalakulása az. A gépek majdnem ugyanabban az időben lépnek fel mindenütt; néhány évtized különbsége a fejlődésben nem számít. A gépek nyomán mindenhol azonos helyzet áll elő. A kapitalisták termelés első korszaka mindenfelé azonos jelenségeket hoz létre. Azok, akik a munkásosztály helyzetét vizsgálják (természetesen az ipari munkásosztályra gondolok), "mindenütt azonos fejlődést állapítanak meg. A német, a francia, az olasz gyárakban ugyanazok a panaszok hangzanak fel. És csak természetes, hogy MARX és ENGELS a kapitalista termelés ezen következményeit nemzetközi vonatkozásaikban látták és nemzetközi alapon reméltek védelmet azokkal szemben. Ennek a védelemnek pedig, szerintük, csak egy eszköze van: a világproletárok egyesülése.

Ha azonban a különböző nemzetek munkásmozgalmait vizsgáljuk, ennek a nemzetköziségnek tényleges megnyilatkozásait éppen olyan kevésbé látjuk, mint a hogy nem láttuk

azt a polgárságnál sem. A szavak persze nem számítanak, csak maga a fejlődés szolgáltat bizonyítékokat. A fejlődés menete pedig a következőket bizonyítja; Amíg valamely nemzeti társadalmon belül a munkásosztály a gazdasági és politikai javak birtokától teljesen el van zárva, amíg kizárólag a rossz gazdasági helyzet nyomását érzi és ezzel szemben előnyöket nem élvez, elkeseredése és elégedetlensége a fennálló rend teljes ledöntését követeli. Az elkeseredés e korszakában minden olyan elmélet kedvező talajra talál, amely először utópistikus, később egyenesen romboló irányzatával a létező kereteket meg akarja szüntetni. Mivel pedig maga a nemzet is e létező keretek egyike, a munkásosztály küzdelmeibe néhol erősebben, másutt halkabban nemzetközi hangok is beleszólanak. Abban a pillanatban azonban, amelyben a munkásosztály megkezdi elhelyezkedését a létező kereteken belül, a nemzetköziség magától eltűnik. Ideológiája egy ideig még kísért, egyes rajongók még hirdetik, de a mozgalom maga mitsem tud róla. Ellenkezőleg. A munkásmozgalom minden általános elmélet daczára is egy-egy nemzeti társadalmon belül mint ezen társadalom egyik részének fejlődési folyamata jelentkezik, és így szintén alá van vetve az egész társadalmi fejlődés alaptörvényeinek. Minden nemzeti társadalom fejlődése pedig a fokozott nemzeti differenciálódás irányában halad és így a munkásmozgalmak iránya sem lehet más.

Mindenki, aki a munkásmozgalom történetét, akár csak nagy általánosságban is, ismeri, nem zárkozhatik el ezen tények feltétlen igazsága előtt. A meg nem alkuvó, forradalmi socialismus mindenütt beleilleszkedik a tényleges viszonyokba. A politikának alig van kérdése, amely erre nézve igen világos bizonyítékokat nem szolgáltatna. Vegyük például magát a parlamentarismust. A forradalmi álláspont először természetesen az volt, hogy mivel minden parlament a fennálló társadalom szerve, és a fennálló társadalommal szemben a socialismus részéről csak teljes tagadás lehetséges, egyáltalában nem szabad a parlamentbe belemenni. Csakhamar kitént ennek a felfogásnak képtelensége, bár nem más, mint a jól értelmezett marxismusként következőes folyománya. Ellenkezőleg, a munkáspártok mindenütt kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek,

hogy a politikai hatalomban részt kapjanak. De mihelyest activ politikai párttá alakulnak, a tagadás álláspontja minden pillanatban komoly veszedelembé jut. Itt van például a mai pártokkal való együttműködés, elsősorban a választási compromissumok kérdése. Orthodox marxista és nemzetközi forradalmár tényleg csak nehezen fogja belátni, hogy miért kell szavazatával egy polgári szabadelvűt, vagy egyenesen conservativot támogatnia, amikor ezek a világnézetek és az ő világnézete halálos ellenségek. Nagyon tanulságos az a változás, amely e téren az utolsó húsz évben véghez ment. Mikor 1886-ban a müncheni socialdemokraták és liberálisok a választásnál közeledni akartak egymáshoz, a német socialdemocratia hivatalos lapja, a »Socialdemokrat«, október 26-iki számában egy, valószínűleg BEBEL tollából való cikkben a következőket jelenti ki: »Sohasem lehetünk a más pártok szövetségei, mindig csak önállóan küzdhetünk. Ilyen együttműködés árusítás volna a párt ellen, még akkor is, ha ellenfeink olyan szemtelenek volnának és maguk használnák fel a mandátumokat. Egyáltalában sohasem szabad mandátumot az ellenfeinknek köszönni.« Hét évvel később, 1893-ban, Kölnben ismét szóba került a compromissum kérdése. Ezúttal a porosz tartománygyűlési választásokról volt szó. BEBEL mint referens ez alkalommal kijelentette, hogy »Egy compromissum, melyet ellenséges pártokkal kötünk, szükségképpen erkölctelenné tesz«; LIEBKNECHT pedig szükségesnek látta, hogy a compromissum fogalmát a következőkben határozza meg: »Compromissum egyenlő a csalással, amely elveket tagad meg.« Néhány évvel később BEBEL azonban úgy vélte, hogy a compromissum fogalmát némileg el kell határolni más rokon esetektől. És ezért kijelentette: »compromissum csak az, a mikor politikai elvet adunk fel, de ha az egész világ előtt megegyezést kötünk politikai ellenfeinkkel, távol állunk minden árusítástól.« 1900-ban Mainzban azután ugyanez ^a BEBEL még egyszer foglalkozott a compromissum fogalmával. Mivel azonban ezen időben a választási paktumok kérésében lényegesen más álláspontra jutott, meghatározása sem egyezik meg teljesen előbbi nézetével. A hajdani »pártárusítás« ez alkalommal a következő enyhe és barátságos alakot nyerte: »Compromissum az, a mikor megegyezünk valakivel, hogy

kölcsönösen támogassuk egymást a célból, hogy elérjünk valamit, amit saját erőnkől nem érhetnénk el.«

A socialdemokráciának ezt az általános alkalmazkodását semmi sem bizonyítja jobban, mint az 1894-ben Amsterdamban megtartott nemzetközi congressus, amelyen a világ összes socialista pártjai képviselve voltak. A congressus szükségesnek tartotta, hogy egy nagy elvi határozattal a tényleges fejlődésnek ellenszegüljön. Hogy pedig ez a fejlődés milyen arányban folyik, azt legvilágosabban és legőszintebben maga a határozat mondja ki, amely így szól:

»A congressus határozottan elítéli azon revisionista törekvéseket, amelyek azt célozzák, hogy eddigi kipróbált és győzelmes, az osztályharczra alapított taktikánkat megváltoztassuk, miáltal ellenfeleink legyőzése helyébe a közeledésnek egy olyan politikája lépne, amely a fennálló rendhez alkalmazkodik.

Egy ilyen revisionista taktika következménye az volna, hogy a párt olyan párttá változik át, mely többé nem a polgári társadalmat socialis társadalmi renddé akarja átváltoztatni és a szó legjobb értelmében forradalmi, hanem amely a polgári társadalom reformjaival elégszik meg.«

Az amsterdami congressus többsége elfogadta ezt a javaslatot. De egyhangúság azért nem volt. JAURÈS és VANDERVELDE egész szónoki tehetségükkel síkra szállottak ellene. A szavazásnál 25 szavazat mellette foglalt állást, 5 ellene, ámde 12-en tartózkodtak a szavazástól. Anglia, Franciaország és Norvégia két két szavazata megoszlott, egy a javaslat mellett, egy ellene foglalt állást. A többséget Bulgária, Magyarország, Oroszország, Spanyolország, Japán szavazatai döntötték el, amelyekben fejlett socialdemokrata pártról egyelőre még szó sem lehet. Belgium, Hollandia, Svájc, Dánia és Svédország ellenben igen jellemző módon tartózkodtak a szavazástól. A nemzetközi soiidaritásnak egy igen szép példáját ANSELE belgiumi képviselő adta meg, aki úgy vélekedett, hogy akkor, amikor nagy és fejlett európai államok socialista pártjainak taktikájáról van szó, a kis államok képviselői jobban tennék, ha ebben a kérdésben passiv viselkednének. Ez a felszólítás természetesen azoknak, kiket érintett, kevésbé tetszett és nevükben LUXEBURG ROSA, az intransigens nemzetköziség egyik harczias, de komolyan nem vett képviselője, a következő tiltakozást olvasta fel:

»Az orosz, a lengyel, a spanyol, a bolgár és japán socialdemokracia nevében tiltakozunk ezen kísérlet ellen, amely a congressus tagjai között activ és passiv tagot különböztet meg és így bizonyos mértékben a socialista nagyhatalmak európai hangversenyét próbálja megalkotni.«

»A socialista nagyhatalmak európai hangversenyeiről LUXEBURG ROSA elvtársnő keserű és megsemmisítő gúnnyal akart beszélni és tulajdonképpen veszedelmesen közel járt az igazsághoz. Az amsterdami congressuson ezek a nagyhatalmak minden külső solidaritás, kölcsönös nagybecsülés és rendületlen rokonszenv daczára meglehetősen kemény bírálatot mondtak egymásról. JAURÈS mindenekelőtt kifejtette, mennyire káros volna a különböző nemzetek proletariátusait túlságosan egységes taktikával egymáshoz fűzni, és miután sok szépet és dicséreteset mondott a német testvérpártról, végül megállapította, hogy a drezdai határozat, amelyet most a congressus elé terjesztenek, nem szolgált másra, mint arra, hogy »a német párt tehetetlenségét a saját és a nemzetközi proletariátus előtt elméleti formulák hajthatatlansága mögé akarja rejteni«. A német pártban ez a barátságos megítélés természetesen nem maradt visszhang nélkül. BEBEL a maga részéről bonczkés alá vette a francia párt múltját és jelenét. Megállapította, hogy a köztársaságot nem a francia munkásság szerezte meg, sőt még az általános választási jog sem az ő munkájuk gyümölcse. Éles szemrehányásokkal fordult azután JAURÈS és pártja ellen, amely egy olyan kormányt támogat, amely még a német szigorúságnál is nagyobb merészséggel fordul a munkások ellen. Hibáztatta a polgári pártokkal való állandó együttműködést, bár ez alkalommal arra a meglepő eredményre jutott, hogy: »Ha mi Németországban igazi haladást akarunk elérni, természetesen kénytelenek vagyunk az adott esetben a polgári pártokkal együttműködni. De ez a szövetség nem lenét állandó.« Ez a »természetesen« kitétel veszedelmesen egészíti ki a compromissum fogalmának ama gyakori változásait, amelyeket előbb ismertettünk. A polgári pártokkal való együttműködés tehát most már természetes, csak állandó ne legyen. Es főleg egy nagy kifogása volt BEBEL-nek a francia socialismus revisionista taktikájával szemben, t. i. az, hogy a költségvetés megszavazása által a polgári kormánynak köz-

vetve bizalmat szavaznak. Szerinte ennek a bizalomnyilvánításnak egyáltalában nem volna szabad megtörténnie, ez lehetetlen és képtelen dolog. A német pártvezérnek azonban néhány év múlva alkalma nyílt arra, hogy e kérdés lehetőségéről új szempontokból ítéljen.

Azok, akik a socialdemokratia nemzetköziségében még mindig hisznek, már maguk is belátták, hogy még az általuk elképzelt nemzetköziség sem hasonlít majd a régi »Internationale« által kifejezett szellemhez. Magát a régi Internationalet ma már a socialista történetírók is helyes értéke és jelentősége szerint mérlegelik. A titokzatos szervezet, amely a fennálló rend őreit majdnem humoristikus félelemmel töltötte el, tulajdonképpen nem volt más, mint a tizennyolczadik század fejlődésének egy megkésett szerve, amelyben nem a történelmi materialismus, hanem a forradalmi irányzat érvényesült. Vezetőinek nagy része tobzódott ezen titokzatosságban és általánosságban, mely a forradalmi titkos társaságok kedvenc jellemvonása volt mindig. Amikor az egyes államok munkásmozgalma még nem találta meg a maga útjait, amikor a nagy tömegek még tompa tehetetlenségben sínlődtek, könnyű volt mindenütt néhány rajongó lelkű munkást találni, akik egy nagy nemzetközi szervezet hatalma és tekintélye nevében a maguk részéről hirdetőivé szegődtek ezen eszmének. Tényleg azonban az »Internationale« nem mindig hatásos strikesegélyeken és mindig hatástalan elvi határozatokon kívül legfeljebb a polgári társadalom mosolyra gerjesztő megriadását hozta magával amikor köztudomású lett, hogy a rettenetes szövetség a magántulajdon intézményét egyszerűen eltörülte. Az »Internationale« rövid fennállás után csendben meg is szűnt és van valami kedves naivítás abban, amikor hivatalos marxista történetírók BAKUNIN átkos működésében keresik a felbomlás okát és ilyenkor BAKUNIN-t egy shakespearei intrikus összes külsőségeivel ruházzák fel, nyomatókkal hangsúlyozván, hogy már szemében is benn volt a ragadozó állat sunyi alamuszisága. Nem, sem BAKUNIN szemeinek, sem BAKUNIN alattomos egyéniségének nem volt köze az »Internationale« felbomlásához. Az »Internationale« egyszerűen tarthatatlan lett azon pillanatban, amikor a nagy nyugati nemzetek munkásmozgalmi eljutottak a culturalis és gazdasági előfeltételek azon fokához,

amely az önálló érvényesülést lehetővé teszi. És ebben a pillanatban már nem volt semmi köze a nemzetközi forradalmárok önképzőköréhez, a mely a magántulajdont saját hatásukon belül megszüntette.

A munkásmozgalmak fejlődésének modern és nem socialista vizsgálói, elsősorban WERNER SOMBART, ezzel tisztában is vannak. De hisznek a munkáspártok egy másféle, új nemzetköziségében. Időről-időre nemzetközi socialista congressusok gyűlnek össze, amelyek önmagukat az új »Internationale«-nak szeretik nevezni. Az előbb már többször említett amsterdami nemzetközi congressus megnyitójánál VAN WEL, a nemzetközti titkárság nevében arra emlékeztette az egybegyűlteket, hogy 32 évvel ezelőtt a régi ^Internationale« utolsó congressusát szintén németalföldi területen, Hágában tartotta. Majd így folytatta: »A régi »Internationale« súlya belső ellentétek folytán megszűnt, ámde hátrahagyta a nagy harci riadót: »Minden országok munkásai, egyesüljete.« Mintha már ebben a formulában is volna valami hanyatlás. Már nem minden országok proletárjairól, hanem csak munkásairól van szó. Még őszintébb, a tényleges helyzetnek és fejlődésnek még megfelelőbb az lett volna, ha VAN WEL »minden országok ipari munkásairól« szolt volna.

A nemzetközi congressus volna tehát az új »Internationale« formája. Ezek a nemzetközi congressusok hoznák létre azt a belső solidaritást, amely a nemzeti különbségeket eltünteti. Ez a felfogás éppen olyan naiv, mint volna az, amely egy nemzetközi jogi, orvosi, műszaki vagy archeológiai congressustól várna hasonló eredményeket. Az utolsó fejlődés néhány mozzanata minden elméleti fejtegetésnél jobban fogja ezen igazságunkat bizonyítani.

Az előbb ismertettük az amsterdami congressus nagy elméleti vitáját az úgynevezett taktika kérdésében. Láttuk a drezdai határozat diadalát, láttuk a német és francia vezetők összecsapását, hallottuk BEBEL támadását a kormány támogató, költségvetést megszavazó francia elvtársak ellen. Vessünk most egy pillantást arra, ami ezen congressus óta a német munkásmozgalmon belül történt.

A socialdemokrátiának nemzeti ellentéteket megszüntető ereje a német socialismus fejlődésében nem egyszer igen kü-

lönös módon nyilvánult. A nemzetköziség elméleti hirdetői 'arról beszélnek, hogy az eszmék ereje a legrégebb ellenfeleket, angolokat és francziákat, oroszokat és lengyeleket, törököket és perzsákat testvéri érzületekre fogja bírni. Ám azok, akik a tényeket száraz józansággal vizsgálják, kénytelenek megállapítani, hogy sokkal közelebb fekvő ellentétek is régi erejükben maradtak fenn a socialismuson belül is. Németország ma egységes állam. A nemzeti fejlődés ereje megszüntette a dél és észak közötti régi elválasztó határt; a bajor és porosz, württembergi és oldenburgi particularis szempontok fölött a birodalom eszméje áll. Am az érzelmi ellentétek, amelyek faji, földrajzi és culturalis alapon fejlődtek, ma is még különbséget tesznek az észak és a dél, a porosz és a bajor között. A német sociáldemokrata pártnak éppen ezen a ponton módjában lett volna a socialdemokratia egyesítő erejét bemutatni. Egy valóban nemzetközi párt nem lehetne színtere a nemzeti particularismus torzsalkodásainak. Elméletileg bizonyáramem. Gyakorlatilag azonban a fejlődés ismét az ellenkezőt bizonyítja. Északi és délnémetek a párton belül is folytatják nemzeti küzdelmeiket.

Már 1903-ban a német párt drezdai congressusán VOLLMAR, müncheni képviselő, a délnémetek vezérszónoka, szó szerint a következőket mondotta: »BEBEL nem elégzik meg, azzal, hogy az egyes elvtársakat osztályozza; nem, ő már a birodalom egész nagy részét is ilyen módon tekinti. Nemrégén volt, hogy a badeni elvtársakkal volt vitája, amikor is azt az emlékezetes kijelentést tette, hogy az egész badeni országcsoka nem érdemel jobb sorsot, mint azt, hogy zsákba varrják és a bodeni tóba dobják. Most Münchenre került rá a sor, Németország Capujára, ahol a politikai nézetek elromlának, ahol a test és a lélek borba és sörbe belefűl. BEBEL tehát a müncheniek egész lényét borra és sörre vezeti vissza, ami kétségkívül igen elmés néppszichologiai felfogás. Azután úgy vélekedett, hogy mindez valószínűleg onnan ered, mert gazdasági tekintetben hátramaradtak vagyunk. És ebben, BEBEL-nek ez a nézete meglepően egyezik BISMARCK nézetével, aki nem egyszer beszélt a Délnémetország lusta fegyelméletlenségéről, a melyet a porosz junkerek természetesen megvetnek. De BEBEL-nek is be kell látnia, hogy nem minden ember születhetik

porosznak. Még csak az hiányzott, hogy BEBEL azt is mondja, hogy sajnálja, miszerint Münchent és Délnémetországot egyáltalában megnyerték a pártnak«.

A dél- és északnémet ellentétek Drezdában megelégedtek ezen platonikus kijelentésekkel; öt évvel később Nürnbergben azonban pártválsággá fejlődtek. És pedig éppen egy olyan kérdésben tört ki ez a válság, amelyet BEBEL Amsterdamban a német socialdemocratai nevében vetett a francia socialdemocratai szemére, tudniillik a költségvetés megszavazásának kérdésében.

Az egyes német államok országgyűléseit különböző választási rendszerekkel választják meg. Míg a porosz három osztályrendszer a socialdemocratákat eddig csak elenyésző kis részben eresztette be az országgyűlésbe, addig a badeni és bajor általános választási jog a munkáspártoknak tekintélyes és nyomatékos befolyást enged a kormányzásra. Mi sem természetesebb, mint hogy ezt a befolyást a munkásosztály gazdasági és culturalis érdekeiért teljes módon érvényesítik és a költségvetés minden olyan tételét, amely a munkásokat érdekli, lehetőleg javítani iparkodnak. A bajor országgyűlési párt vezetője, TIMM, a nürnbergi vitában hosszú listáját mutatta be azon fizetésjavításoknak, amelyeket a költségvetés tárgyalásánál a socialdemocraták éppen a munkások tételeinél keresztül vittek. De oly költségvetést, amelynek megállapításánál maguk is irányító szerepet játszottak, természetesen el is kellett fogadniok. És ilyformán megtörtént az, amit BEBEL még néhány évvel ezelőtt olyan boszontónak tartott, német socialdemocrata pártok a költségvetés elfogadása által közvetve bizalmat szavaztak a kormánynak.

Nürnbergben azután kitört a vihar. A hosszú és szenvedélyes vita alatt sok mindent mondtak el, ami a nemzetköziség utolsó híveit is bizonyára gondolkozóba ejtette. TIMM a délnémetek zajos helyeslése között mutatott reá arra, hogy elmélet és gyakorlat minden pillanatban ellentétbe jut egymással. Hiszen maga BEBEL fogadta el a birodalmi gyűlésen a füstnélküli lőpor tételét. SINGER pedig a hadi czélokra szolgáló Zeppelin-légihajó számára hét millió márkát volt hajlandó megszavazni. De a pártgyűlés többsége még sem akarta az utolsó nagy engedményt megadni és elfogadott egy indítványt,

amely szerint a pártgyűlés nem engedi meg a költségvetés megszavazását. Mindenki pártszakadást várt. De nem ez történt meg. Ellenben felemelkedett SEGITZ elvtárs és hatvanhárom bajor, badeni, württembergi és hesseni kiküldött nevében a következőt jelentette ki:

»Alulírottak elismerjük a birodalmi pártgyűlésnek azon jogát, hogy minden az egész birodalomra vonatkozó taktikai vagy elvi kérdésben döntsön. Egyúttal azonban az a nézetünk, hogy az országos politika minden külön ügyében az országos szervezetet illeti meg a döntés.«

A pártgyűlés tudomásul vette ezt a nyilatkozatot. És a dél-németek ezután is meg fogják szavazni a költségvetést.

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy minden nemzet munkásmozgalma a maga nemzeti fejlődésének irányában halad és ily formán becses és nagyjelentőségű tényezője a nemzeti fejlődés eredőjének. Nemzetköziség nem létezik sem elméletileg, sem gyakorlatilag.

A fejlődés törvényei bizonyos mértékben egyetemesek és nincs okunk feltenni, hogy nálunk mindez másképpen történik. A magyar munkásmozgalom is el fog jutni ahhoz a ponthoz, amikor tulajdonképpen érdekeit felismerve, egyúttal fel fogja ismerni fejlődésének helyes irányát. Azok a zavaró és kellemetlen jelenségek, amelyek nálunk a socialdemokráciának nem nemzetközi, hanem egyenesen nemzetellenes irányzatát mutatják, nem sarjadzanak ki magának a munkásmozgalomnak talajából. Fejlődési zavarok a középosztály kialakulásában megteremtették az úgynevezett intellectualisoknak egy csoportját, amely egy forradalmi ideológiával próbál érvényesülni. E csoport lényeges és jellemző tulajdonsága, hogy nem a gazdasági fejlődés alapján áll, hanem negatív és romboló elveket hirdet. A régi »Internationale« forradalmi önképzőköre bennök új hívekre talál. Minden fennálló rend ellen gyűlölettel és keserűséggel kísértik meg a maguk romboló munkájukat jelenen és múlton egyaránt. És ezt a munkát a munkásmozgalom érdekeivel, a socialismus elméleteivel szeretik modern és haladó köntösbe öltöztetni.

És mivel nem a munkásmozgalom tényleges fejlődését vizsgálják, hanem részben mindig lehetetlen, részben elavult

elméleteket ismételnék csökönyös kitartással, egy sikerük kétségtelenül van: úgy összezavarták mindezen fogalmakat, hogy csak nagy türelemmel és nagy elfogulatlansággal lehet a felvilágosítás és tájékoztatás igazán tudományos munkáját elvégezni.

A politikai tudomány határai.

Írta: RÉZ MIHÁLY dr.

I.

A természettudományok rohamos fejlődésével ellentétben a politika tudománya semmi pozitív eredményt nem mutathat föl s »az államtudományokban oda térünk vissza, ahonnan kiindultunk, a kételyhez, mely anyagi kísérlet és tapasztalás után csak még kínosabbá vált«. Ezen meggyőződésből indul ki EÖTVÖS JÓZSEF báró, midőn a XIX. század uralkodó eszméinek s az államra való befolyásuknak megvizsgálásához kezd. A politika tudományának eredménytelenségét a tapasztalati, módszer elhanyagolásából magyarázza s azt hiszi, hogy az inductív módszer alkalmazása ugyanolyan korszakalkotó lesz e tudomány történetében, mint BACON fellépése a természettudományokéban."

Kétségtelen, hogy HOBBS és ROUSSEAU — s előttük és utánok még sokan — a deductiv módszert subjectiv érzelmeik indokolására használták fel, nem azt kutatva, ami a tényekből, hanem azt, ami óhajtaikból következik s keresvén azt, aminek lenni kellene, anélkül, hogy vizsgálnák azt, ami van. Kétségtelen, hogy az államot csak úgy ismerhetjük meg, ha az államot a maga realitásában vizsgáljuk, úgy aminőnek azt a tapasztalat mutatja. Megbízhatóbb e módszer, de túlmerész reményekre ez sem jogosít. A deductiv módszer kizárólagos alkalmazásának hívei tévedtek, mert az objectiv — eszméinktől, érzelmeinktől független — tényezőket nem vették figyelembe. Az inductiv módszer exact eredményeiben reménykedők a subjectiv tényezők természetét ismerik félre, kiszámíthatónak hívén, ami nem az; és mellőzik magának

a kutatónak subjectivitását, mely rendszerére szükségkép rányomja bélyegét.

Téves azt hinnünk, hogy e módszer már minden kérdést megold. Azt mondják: vizsgáljuk a tényeket, a tények beszéljenek. A tapasztalás azonban nem állít, csak tagad. Tanúskodása csupán negatív. Megczáfolja a téves hypothesis, de a helyeset nem mutatja meg. Mi állítjuk fel a hypothesis s annak helyességét a tapasztalás csak a czáfolat elmaradása által bizonyíthatja. A hypothesis felállítása tehát a subjecti vitásnak tág teret hagy, melyet csak a tapasztalat kétségtelen tagadása korlátoz. De a tapasztalás nem mindig mondja ki e nemet s a lehetőségek közül szabadon választ a subjectivitás.

HUME még az okság törvényét is subjectivnek vélte. De ha az ok és okozat közötti összefüggés szükségképeniségében nem is kételkedhetünk, az, hogy két jelenségből melyik az ok és melyik az okozat, nem mindig kétségtelen. A politikában nem segíthet ennek megtalálásában az, hogy az ok mindig szükségkép megelőzi az okozatot, mert hiszen itt nem lesz minden jelenség keletkezése pillanatában nyilvánvaló. Ez a lappangó erők, imponderabilis erők természetéből következik. Hiszen éppen abban áll legtöbbször a politikus legfőbb hibája, hogy nem látják azon jogokat, melyeknek a válság vagy forradalom szükségképeni okozata. Hozzájárul e nehézségekhez a politikai okok sokfélesége és végtelenül bonyolult természete. Nem állunk itt két egyszerű jelenséggel szemben, melyek egyike ok, másika okozat; hanem a jelenségek egy «gesz sora áll előttünk; minden subjecti vitásnak tág terét nyitván.

A tapasztalati módszert az államtudományokban már megkísértették s ha a politikai tudomány valóban máig sem birna positiv eredményeket felmutatni, e tény nemcsak a deductiv módszer ellen bizonyítana. Már ARISTOTELES a tapasztalati módszert alkalmazta, MACCHIAVELLI és MONTESQUIEU minden tanácsa tapasztalati alapból indul ki; TOCQUEVILLE lángelméjű munkái is a történelem és az élet tapasztalataiból mentenek s a Franciaország és Amerika által nyújtott tanulságoknak vizsgálatára szorítkoznak. Munkájuk éppen az inductiv módszernek alkalmazásában állott.

Nem mondhatjuk tehát, hogy a politikai tudománynak nincsenek eredményei és azt sem mondhatjuk, hogy az inductiv módszer alkalmazása itt nem lett megkísértve. De ez a kísérlet a tapasztalati módszerhez fűzött vérmes reményeket nem igazolta. Igaz, hogy vannak eredmények; igaz, hogy ezekhez a politikai tudomány a tapasztalati módszerrel jutott: de épen ezen igazságok, melyekhez a tapasztalás útján jutottunk, mutatják legjobban, hogy mily Optimismus volna e módszertől azt várni, hogy a politikai tudományokban oly eredménydús forradalmat okozzon, mint a természettudományokban BACON módszere.

A tapasztalat a deductiv és inductiv módszer ellen egyaránt bizonyít s az optimismust nem igazolja. Mert hiszen amíg azt lehetett hinni, hogy a deductio útján egy általános érvényű, minden időben és mindenütt igaznak bizonyulandó politikai rendszer alkotható, természetes volt az Optimismus s természetes az önérzet, mely a francia forradalom idején eltöltötte azokat, kik a mindent felölelő igazság birtokában: vélték magukat. Természetes az Optimismus akkor is, ha az inductiv módszertől vár mindent s a tévedések okát csak abban keresi, hogy e módszer eddig nem nyert alkalmazást.

De midőn a tapasztalás azt mutatja, hogy ezen módszer megkísértése nem sok eredményhez juttatott: elenyészik minden ok, mely az inductiv módszertől teljes megoldást remél. És midőn az elért csekély eredmény ép annak az elvnek a felismerésében áll, hogy egyetemes politikai igazságot nem ismerünk: akkor elenyészik minden ok, mely az inductiv módszertől a politikai kérdések teljes megoldását várja.

Azt lehetne talán az inductiv módszerre mondani, hogy a múltak csekély eredményéből nem lehet a jövőre nézve is ugyanezt következtetni, mert lehetséges, hogy a későbbi kutatások szerencsésebbek lesznek. De ha a múltból nem következtethetünk a jövőre; ha a tapasztalás még nem bizonyíték: ugyan minő joggal vallhatjuk magunkat az inductiv módszer híveinek? És minként bízunk magunkat a tapasztalás híveire a politikai történelem kérdéseiben, midőn e módszer helységének bizonyításához az volt legelső lépésük, hogy a politikai irodalom történetében azt megtagadták? Miként bízunk azon tapasztalati módszer nagy eredményeiben, melyekhez

túlságos reményeket fűzni ép a tapasztalás tiltja? Gyökeres változást nem várhatunk tőle, mert annak előidézésére eddig sem volt képes. És ha a politikai tudomány csakugyan meddő maradt, ebben az inductiv módszer is ép oly hibás, mint a deductiv; ha ellenben az inductiv módszer valóban olyan termékeny: ezen nagy eredményeknek már eddig is kellene mutatkozniuk. A múlt nem oly terméketlen tehát, de a jövő sem oly reményteljes, mert az eredmény csekélyisége nem az inductiv módszer alkalmazásának elmulasztásából eredt. Sőt éppen annak alkalmazása mutatta meg, hogy tőle is csak igen csekély eredmény várható. És mégis az inductiv módszerhez fűzött remények ellen nem az eredmények csekély volta a legfőbb bizonyíték, hanem a legerősebb érvet adják a **z e r e d m é n y e k** maguk. Nem az tesz kételkedővé, hogy e módszer sem bírt feleletet adni az államélet legfőbb kérdéseire, hanem azon felelet, melyet az állam alaptermészetéről felmerült némely más kérdésekre adott. Azon kétségek, melyeket — némely tekintetben — kutatásának **e r e d m é n y t e l e n s é g e** okozott, elenyészőek azon kétségekhez képest, melyeket — más kérdésekben elért — "**e r e d m é n y e i**" keltek. És így az inductiv módszer nemcsak azt bizonyította be, hogy az államtudományokban a deductiv módszertől nem lehet semmit várni, hanem egyúttal azt is, hogy az inductio sem nyújthat exact igazságokat. Azt az optimismust, mely az inductiv módszer bevezetésétől várja az államtudományokban az újjászületést, maga az inductiv módszer czáfolja meg, midőn a tapasztalat által mutatja, hogy mily kevés pozitív igazságot bírt föllelni a múltban; a mire pedig rájött, az ismét csak azt mutatja, hogy mily kevés igazságot lesz egyáltalában lehetséges a jövőben föllelnie. Van eredménye a multak kutatásainak: a jövőbe vetett túlmerész reményekből való kiábrándulás.

Hiszen ha csupán csak az anyagi és szellemi erőkre fordítjuk is figyelmünket, látnunk kell, hogy a tapasztalás ezeknek viszonyára nézve oly kevéssé nyújt exact igazságokat, hog³ még pl. EÖTVÖS — a tapasztalásra hivatkozva — az eszmékből vezet le a politikai eseményeket; MARX és hívei ugyanazon tapasztalásra hivatkozva — az anyagi tényezőkben látják azoknak okát. Valóban merész hypothesis az,

ha valamely tudományban attól várunk a jövőre exact eredményeket, ha inductiv módszert alkalmazunk; midőn ép ezen tudományban ép ezen módszer két homlokegyenest ellenkező elmélet szülője lett, melyek egyike ép azt mondja oknak, ami a másik szerint — napnál világosabban — okozat.

Ha azonban egyetemes politikai igazságot nem ismerünk: ha az inductiv módszer alkalmazói nem azt mondják, hogy nem találták meg az egyetemes igazságokat, hanem ép ellenkezőleg azt mondják, hogy egyetemes igazságok a politikában nem is létezhetnek: akkor a politikai tudomány jövőjéről eredményei iránt túlmerész reményekkel aligha lehetünk.

Úgy látszik, hogy a nehézségek nem a módszer hibás voltából, hanem a tárgy természetéből következnek. Ha csak azt kellene tapasztalnunk, hogy bizonyos intézmény hatása hely és idő szerint változó s néha ép ellenkezője annak, amit máskor és máshol eredményezett: akkor is alig remélhetnők, hogyha viszonyok mindazon változásait — a váltakozások összes eshetőségeit — kiismerhessük s az elérhető hatást kiszámíthassuk. De nemcsak az intézmények hatása változó hely és idő szerint, hanem maga az intézmény, annak lényege is. Nemcsak az okozat, hanem az ok maga is. Az Egyesült-Államok nem a francia forradalom köztársasága s ez nem a svájci republica. Még ha szórólszóra ugyanazon alkotmányuk lenne, akkor is különbözöknek kellene lenniök, mert maguk ezen államok (gazdasági, kulturális, társadalmi szerkezetük) egészen különbözök. Ebben rejlik a politikai tudomány eredményességének főakadálya.

Kutatnia kellene bizonyos okok szükségképeni okozatait. Ámde ezen okok oly természetűek, hogy egyazon fogalom neve alatt a legkülönbözőbb és egymással legellentétebb tények rejlenek. Ha a fogalom egységéből indulunk ki: meghamisítottuk a tényeket — hasonlóknak tekintvén azt, ami különböző — s következtetéseinkben nincs realitás; ha pedig közös fogalom alatt rejlő egyes tényeket vizsgálunk — nem a köztársasági kormányformát vizsgálva pl., hanem csak azt, amely Franciaországban áll fenn — speciális esetet vizsgáltunk csupán a következtetéseinkben nincs egyetemesség.

Nemcsak az intézmények vizsgálata mutat egyazon fogalom neve alatt ellenkező természetű tényleges alakulásokat, hanem a politikai élet más elemeinél is ezt tapasztaljuk. Az arisztokrácia és a nép fogalma pl. igen különböző természetű tényezőkre nyer alkalmazást. Midőn a népnek adandó jogokról van szó, igen fontos kérdés, hogy minő természetű tényező ez a nép. És azt látjuk, hogy egy helyen radikális, másutt conservatív: egy helyen a vallási fanatizmus, másutt a materializmus híve; egy helyen faji törekvései államfentartók, másutt államellenesek. És így tovább. Azt mondják: hisz ez csak azt jelenti, amit már megállapítottunk, hogy t. i. a viszonyok hely és idő szerint különbözők. Nem azt jelenti. Ennek a ténynek – hogy a nép természete különböző – oka két-ségkívül a viszonyokban rejlik, de hogy a nép tényleg ilyen, ez már a viszonyok okozata s már az állam lényegére is kihat. Már nemcsak passiv anyag, melynek természetével az államnak számolnia kell; hanem számottevő a l-kotó része magának az activ államnak, melynek a viszonyok között működnie kell.

Az arisztokrácia vizsgálatánál e tény még nyilvánvalóbb. A birtok megosztása, a történelmi hagyományok, a társadalom kialakulása, – íme ezek azon viszonyok melyek okai egy arisztokrácia erejének vagy gyöngeségének; de ezen erő vagy gyöngeség már e viszonyok okozata s az egyes intézményeknek nemcsak hatására, de – itt a lényeg – természetére is kihat.

Valamely ország viszonyai annak politikai intézményeihez nemcsak egyszerű okozati viszonyban állanak, hanem egymásra folytonos kölcsönhatással vannak. Olyképen, hogy a politikai intézmény nem valami fix, mindenütt egyforma eszköz, melynek csak alkalmazhatása különböző; hanem Maguknak ezen intézményeknek a nyaga – minden alkotó eleme – ép e viszonyokban már adva van s így ezen viszonyokkal azonos természetű.

Ennélfogva nemcsak a viszonyok különbözők egymástól hely és idő szerint, hanem az intézmények is, mert hiszen valamely intézmény nem más, mint az erőviszonyok politikai szervezete.

Az inductív módszer ekkép ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a politikai intézmények hatásáról nem állapítha-

tunk meg egyetemes igazságokat s nemcsak az intézmények hatására, hanem az intézmények természetére vonatkozó minden igazság is szükségkép csak viszonylagos.

Akár a felsőházról, vagy az alsóházról, akár az önkormányzati testületekről vagy az esküdszékről beszéljünk, mindig azt kell látnunk, hogy ezek egymástól hely és idő szerint lényegileg különbözök s azon kétségtelen közös vonások, melyek bennük – a szervezet jogi részének közössége folytán – feltalálhatók, elenyésző jelentőségűek.

Az a kérdés, hogy mi ből vannak?

Különbözőségük az alkotó elemek különbözőségéből következik. Fokozza e különbséget az alkotó elemeknek egy más sajátága is. A politikai tényezők egy része t. i. lappangó lehet. Bizonyos erők, bizonyos törekvések egy ideig nem éreztetik hatásukat s egyszerre hatni kezdenek. A faji önértet – számos ok hatása alatt – hirtelen fellobbanhat ott, ahol senki sem várta; föltámadhat a vallási fanatizmus örökre kialudtnak hitt tüze; a gazdasági, társadalmi, kulturális és érzelmi tényezők egy egész sora lappangó lehet egy ideig, hogy egyszerre teljes erővel kívánjon érvényesülni.

Az államférfiúi éleslátás gyakran ép e lappangó erők felismerésében áll. Bismarck felismerte a porosz nép lappangó dynastikus érzését, tudta, hogy azzal keresztülviheti nemzeti politikáját minden doctrinair liberálizmussal szemben is; de a klerikális és sociális mozgalmak új lappangó erőket mozdítottak meg az idők folyamán s belpolitikáját megnehezítették.

A lappangó tényezők szükségképeni eredménye – ha egyszer hatni kezdenek – igen sokszor nagyon is nyilvánvaló s a gyakorlati kérdés itt nem is az, vajon ezen okoknak mi lesz az okozata, hanem legfőképp az, vajon fognak-e hatni; t. i. működésbe lépni, s ha igen, milyen erővel? De azt, hogy mennyi ereje van ezen tényezőknek s hogy melyik tényező mikor és meddig lappangó, csak a gyakorlati államférfi mondhatja meg, aki benne él e mozgalomban s nem csak politikai, de minden irányú tapasztalatait felhasználja – a gazdasági, társadalmi, egyházi, irodalmi mozgalmak ismeretét – s bizonyos tényezők természetére nézve felvilágosítást saját rokonérző lelkében talál.

Mert a politikai élet mozgató erői között – és itt értünk egy újabb nehézséghez – nagyfontosságú tényezők az imponderabiliák, melyeknek intensivitását kiszámítani nem lehet. Ezeknek fejlődése bár bizonyos külső pl. gazdasági körülményektől feltételezett ugyan, de egyszer létrejövén oly önálló erővel bír, mely mindenre kihat s mely teret nyújtva a lángésznek már ezáltal is minden számítás lehetőségével daczol.

Az emberi lélek kiszámíthatatlan a maga nyilvánulásaiban és kiszámíthatatlan annak ereje is, Negative befolyának arra az tárgyi tényezők, de a gazdasági rend s a kulturális és politikai helyzet csak a lehetőséget adják meg s a kiváló egyént meg nem teremthetik. Azt mondják, hogy a francia forradalom nélkül nem lett volna NAPOLEON szereplésének tere. Merész hypothesis. De annyi bizonyos, hogy ez a lehetőség még maga meg nem teremthette azt a csodálatos geniust, mely Franciaországot újjáteremtette s egész adminisztrációjának végleges szervezetet adott. A lángészű államférfi megjelenése kiszámíthatatlan, miként eredményei. Ép úgy a nagy hatású izgatóké is, kik hízelegnek a tömeg szenvedélyeinek. És ezek a szenvedélyek a maguk forrongásában ép oly kiszámíthatatlanok s ép úgy szétfeszítik a doctrinák kereteit. Erejük, irányuk, tartamuk meg nem határozható. Megváltoztaják az erőviszonyokat s a számoknak ellentmondanak. Száz ember nem egyenlő száz emberrel a politika küzdelmeiben s doctrinair óhajtás de nem való tény, ha azt mondják, hogy értelmi erejük aránya e különbség oka. Franciaország felnőtt férfiainak huszadrészét tették a jakobinusok, de fanatikus buzgalmuk az ország diktatúráját kezükbe adta. Ami fölforgatta a számok arányát, az az akarat ereje volt, melynek forrása az imponderabilis érzelmekből fakadt.

Ezen imponderabilis tényezők kiszámíthatlanok, valamíg az emberi lélek kiszámíthatatlan marad és céltalan kísérlet az, midőn annak materiális egy oldalú magyarázatára törek-szenek.

Ilyen a történelmi materialismus is. Tanainak keletkezése is elméletének cáfolata.

Az a hegeli rendszer, mely MARX gondolkodási módjára annyira hatott, csak a német bölcsészet bizonyos fejlődési

fokán jöhetett létre s e fejlődés minden előbbi foka egyrészt ezen tudomány fejlődésének belső törvényszerűsége, másrészt az egyes alkotó lángelmék megjelenésének véletlene által feltételeztetett.

Ezen felfogásból kiindulva – megtartva a tényleges fejlődés észszerűségének elméletét – alkotta meg ENGELS-sel együtt az angol gazdasági viszonyok vizsgálata alapján materialista rendszerét. Bölcsészeti felfogása ideológiai előzmények nélkül lehetetlen lett volna s gazdasági felfogása nem saját nemzete gazdasági rendjének »felülépítménye« volt. A nemzetköziség fontossága elméletében e részben nem mutatkozik. Hívei pedig oly országokban is hirdetik tanait, hol egy német bölcsészeién s angol viszonyokon alapuló elméleti felülépítménynek semmi gazdasági és cultural alapfeltétele nincs. Érthetetlen a »zurück auf Kant«-féle mozgalom ott, ahol a hívek KANT-ig még nem jutottak el.

Az ilyen mozgalom alapja a pessimismus, mely MARX-nál schoppenhaueri befolyás, züllött közállapotú országokban pedig szükségképpen hangulat. Alapindokuk érzelmi mozzanat, a gazdasági fejlődés tényleges fokának meg nem felelő ideológia.

Ezen irány a politikát is a nemzetgazdaság szempontjából ítéli meg.

A nemzetgazdaságtan az embert csupán mint önző lényt tekint. Ezen egyetlen emberi tulajdonságból deducál s a viszonyoknak erre való hatását kutatja. A politikai élet azonban az emberi Önzésnek ép úgy tere, miként az önzetlenségnek s az eszményi tényezők ereje nem tagadható. Az idealizmus maga is számtalan különböző irányokban nyilatkozik (nemzeti, vallási irány; osztály- vagy pártpolitikai meggyőződés) s annak intensivitása is különböző. De váltakoznak az. Idealismus és realismus időszakai is s még ezen időszakokon belül is magában az egyén lelkében is folytonosan váltakozik azon arány, melyben ezek egyike vagy másika nagyobb mértékben uralkodik. Ezen irányok nem választhatók el az egyén lelkében teljes merevségben; összefonódnak ott majd mindig azoknak együttes indokai s csak az arányról, az egyik vagy másik túlnyomóságáról szólhatunk, mely maga is egyre változik. Semmi törvényszerűséget az imponderabiliákban nem

ismerünk. A történelmi materializmus kísérletei ez irányban ki nem elégitők.

Az imponderabilis tényező e felfogás szerint nem ok, hanem okozat. Azon abszolút szükségképeniség azonban, melylyel – a történelmi materializmus szerint – az ideolog tényezőket kizárólag a fennálló gazdasági rend határozza meg, össze nem egyeztethető azon – a természettudomány által ép oly absolute szükségképeninek állított – determinizmussal, mely szerint azok kizárólag az ember physikai szervezetének termékei. Vagy az átöröklött physikai tényezők lélektani hatása abszolút és egyedüli: vagy a fennálló gazdasági rend hatása. Egyik a másiknak abszolút hatását kizárja. A természettudomány materializmusa a gazdasági materializmussal itt ellentétben áll.

Érzelmi világunk, minden velünk született lelki tulajdonságunk bármily szigorúan determinálva legyen azoknak természete – ki van téve külső esetleges hatásoknak is, s az, hogy kik közé kerülünk, mi történik velünk s lényünknek mely része talál congenialis érintkezést: kihat ezen adott tényezők intensivitásának fejlődésére. Megerősíti az egyik érzést, vagy meggyöngíti a másikat; fokozza vagy elernyeszti az energiát s így habár új elemeket nem teremthet, megváltoztatja a hajlamok erejét, arányukat s az általuk létrejött összhangot. A determinált tényezők az esélyek által eképen befolyásoltatnak s míg a vallásos determinizmus ezekre is kiterjeszti a szükségképeniséget, a természettudomány a véletlen szerepét e tekintetben nem tagadhatja. Mert véletlen az, hogy megtaláljuk-e azt az egyént, vagy azt a körülményt, mely lelkünkre legmélyebben hat s mely szenvedélyeinket, energiánkat fokozza vagy elernyeszti. És véletlen az is, hogy mikor és melyikre találunk ilyen kívülről ható tényezőt.

A physikai determinatiót tehát a körülmények módosítják; nem csupán a gazdasági viszonyok, hanem az egyén személyes viszonyai is; az esélyek, melyek élete folyamán érik s melyek érzelmeire s azok által eszméire is kihatva megszabják teológiájának természetét.

Mind az ideolog tényezőkre kihat és a ki nem számíthatatlan nagy szerepe az imponderabiliákat kiszámít-

hatatlanná teszi. De a régi ideolog tényezők is hatnak s ha már azok sem tisztán a régi gazdasági rend termékei, kétségtelen, hogy az új ideológia általuk a fennálló gazdasági rendtől függetlenül s esetleg ép az ellen is irányítatik. Hozzájárul a kiváló egyén, kinek megjelenése nemcsak akkor fontos, ha szereplése politikai, hanem akkor is, ha feltaláló vagy felfedező s akkor is, ha az ideolog rendszerekben okoz felforgatást.

Úgy a találmányoknál és felfedezéseknél, mint a tudományos vagy irodalmi életben, vannak bizonyos – nemcsak gazdasági, hanem főként ideolog természetű – feltételek, melyeknek beállta előtt a kiváló egyén sem képes bizonyos eredményeket elérni. Amerika felfedezése bizonyos találmányok nélkül nem lett volna lehetséges, s a találmányok ismét a természettudományok bizonyos fejlődési fokát föltételezik. E tudományokban végre szintén van bizonyos szükségképeni fejlődési sorrend, melynek folytán valamely természettudományi törvény már bizonyos törvények egész sorának ismeretét feltételezi.

Az imponderabilis tényezőkre tehát kétségtelenül szükségképen hatnak a gazdasági tényezők; de ép oly szükségképen hatnak azokra a természeti törvények sa tudományos és irodalmi fejlődés autonóm törvényei is. A törvényszerűségek e különfélesége lehetetlenné teszi egyetlen tényező törvényszerűségeinek kizárólagos determinismusát. És bármennyire ismeretes lenne e törvényszerűségek mindenike: azoknak egymásra hatásának törvénye meg nem állapítható.

Nem is állapítható meg itt törvényszerűség, mert a kiváló egyén megjelenésének véletlene a tudományos, irodalmi és gazdasági élet mozgalmainak mindig kiszámíthatlan mozgató tényezője marad. Hogy a kiváló egyén csak akkor alkothat pl. a tudomány terén, ha megvannak az előfeltételek: mutatja, hogy a gazdasági tényezőkön kívül más tényező (a tudomány fejlődési sorrendje) is determinál. Hogy ezen előfeltételek daczára mindaddig pang a fejlődés, míg a kiváló egyén megjelenik: mutatja, hogy nemcsak a gazdasági, hanem a tudományos élet törvényszerűsége sem zárhatja ki az imponderabilis tényezőknél a véletlen nagy szerepét.

A történelmi materializmus az imponderabiliák irányítógókaú a gazdasági rendet, ennek irányítógókaú pedig a technika fejlettség fokát mondja. De a technika fejlődése is a természettudomány fejlődési foka által feltételezett s a véletlen általán és a lángész megjelenésének véletlene különösen a technikai fejlődésnek nyilvánvaló mozgóató rugói. Midő a történelmi materializmus az imponderabilis tényezők által okozott nehézséget úgy küszöböli ki, hogy azokat csupán a gazdasági rend szükségképeni folyamányainak nyilvánítja, akkor amennyi reményt nyújt a politika törvény-szerűségének megállapíthatása szempontjából, ép annyit ront le a nyert elméleti eredmények gyakorlati értékesíthetése tekintetében.

Mert hiszen minél szükségyszerűbb a gazdasági – és ebből keletkező politikai és irodalmi – fejlődés természete: ideolog tényezők által annál megváltozhatlanabb s e fejlődés maga annál nagyobb mértékben lesz a gazdasági élet belső okainak következménye.

Ha pedig elismerjük az imponderabilis erőket mint ható okokat akkor, midő elméletünket ezek segítségével meg akarjuk valósítani: el kell ismernünk akkor is, midő elméletünk megalkotásához fogunk. Csakhogy ennek elismerése után abszolút értékű elmélet már meg nem alkotható. Maga e subjectiv elem lehetlenné teszi.

Az egyes politikai tényezők nemcsak hogy változókérvényesülésük fokában s activ vagy lappangó voltak tudományosan előre meg nem mondható; de ezen változó intenzivitású tényezők egy része már természeténél fogva is imponderabilis.

Végre – és itt a legfőbb nehézség – mindezen politikai tényezők a fejlődés folyamán állandóan és folyton változóké.

De változik egy állam külső ki nem számítható körülmények által is. Egy háború nemcsak érzelmeit alakíthatja gyökeresen át, de pénzügyi következményeivel a gazdasági és társadalmi erőkre is kihat s az állam szervezetének is más irányt adhat.

A külföld békés hatása is kiszámíthatatlan s a fejlődés-egész menetét megváltoztathatja. A francia forradalom óriási hatása erre nyilvánvaló példát mutat.

De külbehatás nélkül is a politikai tényezők változása folytonos. Változik természetük s *változásának* természete a jövőben ki nem számítható.

Itt a nehézségek egész láncolata. Mert hiszen ha már a jelen helyzetet is bonyolulttá teszi a lappangó és az imponderabilis erők természete; mennyire fokozódik még e nehézség a jövőben, midőn nemcsak mindezen erők lesznek változásnak álvetve, hanem még azok is, melyeket a jelenben még kiismerhetőnek vélhattünk. A változás állandó és folytonos. De nem egyenletes. Némely tényező évszázadokig fennállhat; a másik évtizedek vagy évek tartamáig él. Nemcsak azon erők léphetnek actióba, melyeket ma lappangóknak ismerünk: nemcsak az impoderabiliák kiszámíthatatlan ereje kezdheti el hatását éreztetni; új tényezők támadhatnak s elpusztulhatnak a régiek. És a régiek élettartama ép oly kiszámíthatatlan – közbejövén még mindig a véletlen szerepe is – mint amennyire előre látható, hogy micsoda erők lesznek a jövő tényezői s milyen lesz természetük.

A változás e folytonossága azonban az államot nemcsak mint egyedet, hanem mint typust is átalakítja. Nemcsak Athén és Spárta állama szűnt meg létezni, megszűnt már az államnak ez a typusa is. Es a modern állam természetének kutatásánál mit érnek Aristoteles azon tanításai, melyeket egy a rabszolgaság rendszerére alapított város-állam életéből merített? És mit érnek ma már azok a finom megfigyelések, melyeket MACCHIAVELLI tett, oly államokat vizsgálva, melyek a középkori Itália sajátos körülményei között – sa személyes tulajdonságoknak oly fontosságot adva – az államnak egy ma már nem létező típusából merítették minden igazságukat? Az egykori Athén és Flórencznek nemcsak viszonyai voltak mások mint a maiak; hanem maga az állam typusa is megváltozott. Mert hiszen nemcsak az egyes intézmény – mint láttuk – hanem maga az állam – s annak typusa is – a viszonyokkal azonos természetű s így helyenként s koronként változó. És hogyan tudhassuk megállapítani a jövő államainak típusait, és mit fognak érni a jövő államaiban azok az igazságok, melyek az állam jelen típusaiból állapítottak meg?

A tárgy természetében rejlenek mind e nehézségek s egyetemes igazságok megállapítását e téren lehetetlennek mutatják.

Különbözők az egyes nemzetek koronkénti viszonyai, különböző ennek folytán az ezek által alkotott intézmények természete is Különbözők minden egyes' esetben még a meglevő tényezők actioba lépésének esélyei is, mert az erők egy része lappangó marad. Különböző minden egyes esetben még az activ erők természete is, mert azok egy része imponderabilis.

De még ha ezen imponderabilis erők kiszámíthatók lennének is – ami lélektani feladat, a lélektan pedig nem exact tudomány –; ha ki is számíthatnék, hogy melyik lappangó erő mikor lép activitásba – ami az imponderabiliák teljes ismeretét épp úgy feltételezné, mint az összes anyagi tényezők természetének ismeretét – s ami az esélyek kiszámíthatatlansága folytán lehetetlen; ha meg is tudnók állapítani a kölcsönös okozati összefüggések azon sorozatát, mely az intézmények és a viszonyok között mutatkozik – ami ha egyes esetben ki is lenne mutatható, igazsága csak viszonylagos -: még akkor is csak az állam bizonyos típusára érvényes igazságokat találtunk, melyek – a változás szükségképeni folytonossága következtében – egyetemes értékkel nem bírhatnak s miként a múltra nem találók, a jövőre sem lehetnek irányadók.

Ezek azok az okok, melyek – a tapasztalat útján – EÖTVÖS bárónak a politikai tudomány által felfedezendő egyetemes igazságokhoz fűzött reményei ellen bizonyítanak. És egyúttal megczáfolják azt a reményét is, hogy korunk fenyegető válságai is megoldhatók azáltal, ha (nem ugyan egyetemes igazságokkal, de legalább korunk főbb kérdéseire vonatkozó némely specialis igazságok segélyével) kimutatjuk, hogy mik korunk tévedései, mely igazságokat értett félre s mely intézmények azok, amelyeknek létesítése által minden nehézség meg lesz oldható.

A tapasztalat tanúságai még e szerényebb igényű reményeknek is ellenmondanak. Mert hiszen ha igaz az, hogy valamely politikai intézmény nem a viszonyoktól független, azokba kívülről beállított mechanikus eszköz, mely bárhol elkészíthető, vagy legalább bárhova szállítható; hanem ezen viszonyokkal azonos természetű, azoknak szerves terméke, melynek csak annyi ereje van, amennyit a viszo-

nyok adnak, s mely némely korban s némely helyen nemcsak nem alkalmazható, hanem létre se hozható: akkor be kell látnunk, hogy egy korszak küzdelmei nem oldhatók meg egyszerűen azért, ha a tudomány megállapítja, hogy mely intézmények létesítése látszik szükségesnek. Hasztalan állapítja meg ezt a tudomány, ha ezen intézmény az adott viszonyok között létre nem hozható, mert alkotó elemei hiányzanak.

Midőn a francia forradalom kitört, akadtak tekintélyes politikusok, kik a kétkamara-rendszert óhajtották megvalósítani. Ezen intézmény valóban óhajtandónak látszhatott. A viszonylagosság elvének híve is azt mondhatta, hogy ha e rendszer némely túlconservatív, feudális államban nem is lenne helyes, a radicalis demagógiával szemben ezen esetben feltétlenül szükséges óvszer. Azokat tehát, kik e rendszer hívei voltak, nem lehetett vádolni – mint a deductiv gondolkodókat, hogy a viszonyok különbözőségével nem számoltak; hiszen álláspontjuk ereje épp azoknak tekintetbevétele volt. Es a kétkamara-rendszer keresztülvitele mégis lehetetlenség volt. Nemcsak mert nem akarta, de nem is bírta volna azt a forradalmi Franciaország létrehozni. Abban a francia nemességben, mely nem mérsékelni akarta a mozgalmat, hanem megsemmisíteni; amely előjogaihoz való makacs ragaszkodásában saját hazája ellen fegyverkezett: hiányzott minden kellék arra, hogy oly főrendiházat alakítson, mely egy ilyen időszak nehéz feladatainak megfelelő. Azért volt Mirabeau a királyi udvar megmentésére irányzott terveiben mindig oly merev az aristocratia érvényesülésévé szemben, mert tudta, hogy annak actióba léptetése nem mérséklő, hanem lázító hatású lenne.

Hiába állapítja meg tehát akár a gyakorlati államférfi, akár a tudomány, hogy egy adott esetben mely intézmény szükséges, ha annak megvalósítása – alkotó részek hiányában – nem lehetséges. A nehézség épp a szükséges lehetetlenségében mutatkozik.

De nemcsak nem bírja valamely nemzet minden esetben a szükségesnek nyilvánított intézményt megvalósítani; hanem igen sok esetben nem is akarja. És valóban a gyakorlati politikusnak néha több nehézsége van a nyilvánvalóan hibás irányok leküzdése, mint a helyesnek megtalálása tekintetében. Mert

hiszen például Franciaország legújabb történetében azon óriási fontosságú alkotmányos, socialis és egyházpolitikai feladatok, melyeknek megoldása egy-egy probléma, mind azon veszélyben forogtak, hogy a revanche felidézése által háttérbe szorulnak s a nemzet alkotásokra képes ereje egy nyilvánvalóan vészthozó küzdelemre fordítatik. Ily esetekben a politikusoknak nem az alkotás mikéntjét kell megtalálniok, hanem magának e fejlődésnek lehetőségét védelmezniük.

Nemcsak az intézményekre, hanem az elvekre, a politikai irányokra nézve is áll tehát az, hogy ami szükséges, az még nem lehetséges s am] elméleti megoldás, az még nem gyakorlati.

Láthatjuk, hogy miként az intézmények különböző természetéről, úgy az imponderabiliákról szóló tételnek is, nemcsak a politikai igazságok megtalálása, hanem megvalósítása szempontjából is fontossága van s mindkettő mindkét esetben igen nagy nehézségeknek forrása. Külön is nehézségek. Mert még ha az intézmények alkotó elemei esetleg meg is volnának bizonyos esetben s a tárgyi tényezők lehetségesnek is mutatnák azt, ami szükséges: a subjectív tényezők még mindig lehetlenné tehetik.

Még ha lettek volna is Franciaországnak a forradalom idején arra alkalmas főrendéi, az ország érzülete lehetlenné tette volna érvényesülhetésüket.

A faji érzés, a vallási fanatizmus ép oly erővel állhatnak a czélszerűnek kijelentett irányokkal szemben. A gyakorlatban azonban azt kell látnunk, hogy a tömeg absolut (vélt) igazságokért lelkesedik s ezeknek viszonylagos értékére – és értéktelenségére – vonatkozó tanításaink nem találnak meghallgatást. Az erős érzelem pedig szükségkép absolut. Soha egy nemzetet, melyben a függetlenség szeretete erős, nem lehet ettől azzal eltéríteni, ha gazdasági vagy más érdekeivel ez érzését ellentétesnek is mutatjuk ki; és ha ez érzés nincs ttieg, csupán gazdasági vagy más czélszerűségi érdekekkel azt tétre nem hozhatjuk. Mert nem lehet viszonylagos okokkal absolut érzéseket lerontani, sem relativ okokból absolut érzéseket támasztani. Az imponderabiliák sajátos – sui generis – természetének ez szükségképeni következménye.

(Befejezése következik.)

A nemzetközi fizetési mérleg problémájához.

Írta: BaLÁS KÁROLY Dr.

A magyar önálló jegybankért folyó eszmecsereben a meghallgatott szakértői vélemények között s a pro és contra írt hírlapi cikkekben mintegy alaphangként üti meg füleinket a passiv fizetési mérlegre való hivatkozás. Szinte szálló igévé lett az, valahányszor gazdasági önállóságunk megalapozásának törekvései kerülnek szőnyegre. Annak folytonos emlegetése azt mintegy kiváltságos közgazdasági fogalommá tette. Tulajdonképpen pedig a nemzetközi passiv fizetési mérleg elsősorban statisztikai fogalom. Eredménye egy statisztikai adatokból összerótt számítgatásnak.

Már az a körülmény, hogy valamely országnak nemzetközi gazdasági vonatkozásait a »tartozik« és »követel« rovatba szorítjuk, voltaképpen nem egyéb, mint a közgazdasági kategóriáknak a magángazdaság szempontjából való tekintése. Ugyanily természetűek sok tekintetben a nemzeti vagyonság becslése végett tett számítások is. Úgy a fizetési mérlegnél, mint emitt akként van odaállítva egy-egy nemzet, mint valami magánember, akinek ennyi meg ennyi forint, korona, vagy franc értékű vagyona, tartozása, vagy követelése van. Az efféle statisztikai számítások aztán nem annyira a feltárandó közgazdasági helyzetek képét mutatják, mint inkább egy statisztikai műveletnek számszerű eredményét. Ez az eredmény természetesen nagyon sokat jelenthet, nagyon tanulságos és értékes lehet, de mindent teljes hűséggel a közgazdasági kérdés tekintetében mégsem tűntethet fel, mert hiszen egy mennyiségtani művelet a statisztika körében is mindig bizonyos előfeltételekre van építve s még a legtokéletesebb számítás és adatgyűjtés mellett is csak ezeknek hypothetikus megállása

esetén és azok arányában bír helyességgel. így vagyunk a fizetési mérleggel is.

Az 1907. évben Koppenhágában megtartott statisztikai congressuson beható megvitatás tárgyát képezte a fizetési mérleg kérdése. A problémát azonban korántsem sikerült megoldani és az a nézet alakult ki leginkább, hogy a fizetési mérleg kérdésének megközelítően kielégítő megoldásához is még hosszú és fáradtságos tudományos munkára van szükség. Nem hiányoztak azonban olyan vélemények sem, melyek a fizetési mérleg kérdésének megoldását a gyakorlatban kivihetetlennek tartották.

Tulajdonképpen maga a fogalom sincsen kellőképpen tisztázva. A nemzetközi statisztikai intézetnek 1907. évi jelentése igazolja ezt a legjobban. Az 1907-iki nemzetközi statisztikai congressuson GRUBER IGNÁCZ dr. bécsi egyetemi tanár, a kiváló státtisztikus és pénzügyi szakember volt az ügy előadója, a kinek javaslatára a nemzetközi statisztikai intézet még 1905-ben Londonban tartott teljes gyűlésében a következő határozatot hozta:*) 1. A nemzetközi statisztikai intézet egy bizottságot küld ki abból a célból, hogy az felkutassa és összefoglalja azokat az elemeket, amelyekből a nemzetek gazdasági mérlege (balance économique des nations) áll; 2. Ennek a bizottságnak tagjai: Gruber, de Foville, Sir Alfred Bateman, van der Borcht, Olanesco, Neymarck, Hennequin és Yves Guyot; 3. Előadó GRUBER, a ki jelentését az intézetnek következő ülészakában fogja bemutatni.

GRUBER e feladatának az 1907-iki koppenhágai nemzetközi congressuson igyekezett megfelelni igen kiváló jelentésével a congressus második szakosztálya előtt. Előadása igen kiterjedt és mélyreható vitatkozásnak vált a kiinduló pontjává, melynek eredménye azonban korántsem volt a fizetési mérleg kérdésének a megoldása. Hiszen ez egyelőre nem is lehetett a cél. A kérdésnek nehéz és bonyolult volta csak most derült ki határozottan, mikor annyi oldalról és szempontból szóltak hozzá a legkiválóbb statisztikusok.

*) Bulletin de l'Institut International de Statistique. Tome XVII. La Haye. Martinus Nijhoff 1908, 57. lap.

A GKUBER-féle javaslat, mint VAN DER BORGHT felszólalásaiban kifejezte magát, szerencsésen mutatta meg az utat, melyen a kérdés megoldása felé haladni kell, még azok számára is, akik, mint maga VAN DER BORGHT, abban a nézetben vannak, hogy a kérdés a maga egészében megoldhatatlan.*) És valóban egyelőre csak erről lehet szó. Olyan mérleget készíteni, mely az egyes országok nemzetközi gazdasági helyzetét híven és pontosan tükrözze vissza, nemcsak a tudomány és statisztika mai állása szerint lehetetlen, hanem általában kérdés, hogy lehetséges-e elvileg is olyan mérleget elgondolni, mely számszerű pontossággal tudna erre megfelelni.

A magam részéről szintén kizártnak tartom azt még a statisztikának eszményi fejlettségű állapotában is, mert arra, hogy a különböző nemzetek gazdasági állapotai, a nemzetközi forgalomból eredő összes gazdasági előnyei, hátrányai, nyereségei és veszteségei pontosan kifejezhetők legyenek, már az értékelméleti alapja is hiányzik a nemzetközi statisztikának. A statisztika ugyanis csupán bizonyos csereértékeknek közös nevezőjére hoz minden, vagy igen sok nemzetközi gazdasági viszonyt, vonatkozást, forgalmat, s azt mindenütt ennek a pénzben kifejezett csereértéknek szemüvegén keresztül tekinti. Holott ezzel a szemüveggel csak a külszíni, a felületet lehet meglátni, de nem lehet a közgazdasági helyzetet olyan alaposan áttekinteni, hogy ennek alapján mindjárt megítélhető és egy más országgal matematikai pontossággal összehasonlítható legyen. Ilyesmit csak egy oly nemzetközi mérleg adhatna meg, mely a nemzetközi forgalomból előálló és az ennek következtében létrejövő, vagy a nemzetközi csereértékforgalmat előidéző használati értékeket is pontosan ki tudná fejezni és bele tudná állítani a mérleg activ és passiv serpenyőjébe. Ez pedig a mai statisztikai fogalmak szerint lehetetlenség..

Könnyen érthető a most mondott ellenvetésből, hogy a megállapítandó mérlegnek már elnevezése is jelentékeny vitára, illetve aggodalomra adott okot a statisztikai congressuson. Vagyis elsősorban annak a megállapítása válik szükségessé, hogy hát voltaképen milyen nemzetközi mérlegről kell be-

*) E. i. m. 67. lap.

szelnie itt a statisztikusnak. Ennek a kérdésnek előzetesen tisztázandó voltára utalt RAFFALOVICH, a mikor a II. szakosztály jelentését a congressus teljes -ülése előtt megtette. *)

A tárgy megjelölése maga a nemzetközi gazdasági mérleg (la balance économique internationale) nevével történt a nemzetközi statisztikai intézet részéről. A tárgy előadója, GRUBER, azonban e helyett már a »fizetési mérleg« (Zahlungsbilanz, balance internationale des payements) kifejezést használja túlnyomóan. Kimutatta a londoni ülészak alatt bemutatott tanulmányában, hogy az áru- és nemesérczforgalom nem világosít még fel az egyes országoknak adós, vagy hitelezői állapotáról és hogy ennek kimutatása végett a tényezőknek egész sorozatát kell még a tartozás és követelés rovataiba beleállítani. Abban a német eredetiben fogalmazott kérdőívben, melyet erre vonatkozólag a szakbizottság tagjaihoz előzőleg szétküldött,**) szintén fizetési mérlegről (Zahlungsbilanz) beszél. S hogy a congressus maga is mennyire figyelembe vette az erre vonatkozó eszmecserében, hogy a fizetési mérleg még nem a. közgazdasági mérleg, legjobban bizonyítja, hogy RAFFALOVICH a II. szakosztálynak határozatát ekként terjesztette a teljes ülés elé francia nyelven: »que la Commission chargée d'étudier les moyens d'établir l'Internationale Zahlungsbilanz de chaque pays, c'est-à-dire la situation du doit et avoir, soit invitée á continuer ses travaux stb. stb.***)

Előzetesen elég ebből ann}it megállapítani, hogy a fizetési mérleg alatt valami »tartozik és követek-féle mérleget ért a mai közgazdasági és statisztikai tudomány. Kétségtelenné teszi ezt GERINGER-nek a következő helyesléssel tudomásul vett magyarázó felszólalása: »Teljesen hozzájárulok a II-ik szakosztály javaslataihoz. Hozzá kell azonban fűznöm még azt, hogy helyesen tesszük, ha a »gazdasági mérleg« (balance économique-Wirtschaftsbilanz) elnevezését teljesen és véglegesen kirekesztjük ebből az egész kutatásból, mely a nemzetközi fizetési mérlegnek van szentelve. Valamely országnak gazdasági mérlege teljesen különböző dolog és sokkal tegabb fogalom, mint valamely országnak a tartozása és követelése a külfölddel szemben. Eljutottunk már addig, hogy

*) E. i. m. 155. 1. **) U. o. 53. 1. ***) u. o. 156. 1.)

határozott és végleges különbséget tegyünk a kereskedelmi mérleg és nemzetközi fizetési mérleg közt. Mert míg az előbbi nem jelent mást, mint az áruk kölcsönös kicserélését a különböző országok között, addig az utóbbi ezen kívül magában foglalja még a különböző országok között fennálló tartozásoknak és követeléseknek minden egyéb elemeit is. Tegyük meg most már a további különböztetést is egy bizonyos nemzetnek a külfölddel szemben jelentkező nemzetközi fizetési mérlege és az illető nemzetnek gazdasági mérlege között. Érteni kell ugyanis ez alatt a gazdasági mérleg alatt a bevételnek és kiadásnak, a termelésnek és fogyasztásnak minden elemét a belföldön épen úgy, mint a külfölddel szemben és használjuk a »gazdasági mérleg« kifejezését ennek a sokkal tágabb fogalomnak a megjelölésére, teljesen kizárván azt abból a vitából, mely a fizetési mérlegről folyik.«*)

Vagyis a fizetési mérleg még nem gazdasági mérleg. Es pedig annál inkább különbözik a fizetési mérleg a gazdasági mérlegtől szerintem, minél inkább figyelembe veendő a puszta pénzbeli bevételeken és kiadásokon, a szorosan vett különböző fizetési műveleteken kívül teljesített fogyasztási és használati tényezők is. Ha egy olyan pénzügyintézetet veszünk például, a mely csupán pénzügyintézetek kölcsönadásával és kölcsönvételével foglalkozik, akkor ennek a pénzügyintézetnek fizetési, vagyis tartozási és követelési mérlege egyúttal gazdasági mérlege is lesz, mert hiszen abban az illető pénzügyintézet termelésének és fogyasztásának minden tényezője benne lesz. Itten, hogy úgy mondjam, benne van az öncél is.

Egészen másként áll a dolog akkor, ha nemzetek, országok gazdasági és fizetési mérlegéről van szó. Itt is elgondolhatunk egy olyan mérleget, a melyben meg van a tartozás és követelés rovata és az ezek matematikai összevetéséből származó activ vagy passiv különbözet. Csakhogy míg az előbb említett pénzügyintézetnek üzleti életében nincsen olyan mozzanat, a mely a »tartozik« vagy »követel« rovatnak valamely értékbeli hányadában megtettesítve ne volna, addig az egyes országoknál és nemzeteknél e két rovat között a nemzeti termelésnek egésze áll.

*) U. o. 157. 1.

Nem csupán abban különbözik a két eset egymástól, hogy míg a pénzügyintézetnél a fizetési mérleg gazdasági mérleg is addig a nemzet gazdasági és fizetési mérlege két különböző fogalom, hanem van még egy más és pedig nagyon fontos különbség is, melyet a statisztikusok és nemzetgazdák eddig kidomborítatlanul hagytak e kérdésnél. Ez pedig szerintem az, hogy a magánüzletek fizetési mérlege és az egyes nemzetek nemzetközi fizetési mérlege közt nemcsak mennyiségi, hanem minőségbeli különbségek is vannak.

Gondoljunk el egy olyan primitív pénzügyintézetet, a mely mást nem tesz, mint egyszerűen kölcsönvesz pénzt 4%-os kamatra és kölcsön ad 5%-os kamatra. Ennek a pénzügyintézetnek tehát 1%-os nyeresége lesz, mely mint activ különbözet kimutatható lesz az illető pénzügyintézet mérlegében. Ez a mérleg aztán az illető intézetre nézve fizetési és gazdasági mérleg lesz egyaránt. Benne lesz ebben a mérlegben e pénzügyintézetnek egész üzleti világa.

Ellenben ha, bár a legpontosabb statisztika segítségével, egy u. n. nemzetközi fizetési mérleget készítünk, az nem csupán nem lesz a nemzetnek egyúttal gazdasági mérlege is, hanem e kettő közt óriási úr lesz mindig, melyet a nemzeti termelés és fogyasztás folyamata tölt ki. A termelés és fogyasztás folyamatában pedig a csereértékek kiszámíthatatlan sokaságú változatokban lesznek használati javakká és kombinálódhatnak azokkal míg a nemzetközi fizetési mérleg csupán csereértékeket tüntet fel.

Nagy különbség van tehát az üzletember, pénzügyintézet fizetési mérlege és egy nemzetnek u. n. fizetési mérlege közt. Míg az előbbinek termelése ugyanis a modern életben, üzletkörét s üzleti érdekeit tekintve főleg csereértékek termelésére irányú, ami a magánüzletember vagy pénzügyintézet fizetési mérlegében híven kifejezhető, addig a nemzeti termelés csereértékeknek és használati javaknak egymás mellett való és egymással szakadatlanul összeszövődő előállítója, aminek matematikailag érzékített jelentősége csereértékben ki sem érezhető s így statisztikai mérlegbe nem állítható.

Egy nemzetnek termelése sokkal inkább hasonlítható a házi használatra termelő ember gazdálkodásához, mint az üzletemberéhez. Képzeld el a nemzetet úgy, mint egy milliónyi

tagokból álló családot, ne pedig úgy, mint egyetlen üzletembert, vagy pénzintézetet. Valamint a családon belül a házi használat számára megy az a kenyér, amelyet a háziasszony süt s a család tagjai megesznek, akként egy nemzetre vonatkozólag a külfölddel szemben használati jószág és nem csereérték számára megy az a gabona, melyet az illető nemzet gazdái termelnek s a melyet a belföldi fogyasztók élveznek. Csak az a gabona válik csereértékké, mely a nemzetközi forgalomban kivitelre kerül. Sőt a nemzet egészét tekintve az a pénz, mely belföldön forog, használati jószág, melynek használati értéke van; vagyis az annak funkciójából húzott haszon nagysága elsősorban nem függ attól, hogy milyen nagy a mennyisége, hanem attól, hogy milyen gyorsan forog a nemzet tagjai közt, s hogy így milyen élénk termelést, fogyasztást, forgalmat és jövedelemeloszlást közvetít.

Egy nemzetre vonatkozólag*) cserejózággá csak akkor válik a pénz, mikor külföldre megy ki, vagy addig cserejószág, míg a belföldre bejön, vagyis amikor az illető nemzet nem maga használja fel a saját termelésében és fogyasztásában. Megjegyzendő továbbá, hogy míg az egyénnek az ő csupán csereértékre tekintettel levő üzletkörén kívül van külön háztartása és nem üzleti élete, melynek körén belül az egyes javak felhasználása a közvetlen fogyasztás, kényelem stb. céljából történik, s míg az előbbi üzleti életnek számadása s így mérlege elválasztható a háztartásnak használati javaitól, kényelmeitől, és számadásától, addig egy nemzetnek nincsen külön üzleti mérlege és magánháztartási mérlege.

Már pedig csak az üzleti életben, a hol a csereértékek termelése a cél, lehet megállapítani, hogy a tartozás vagy a követelés van-e túlsúlyban, vagyis csak itt lehet csereértékekben kifejezett mérleget felállítani. Ellenben azoknak a javaknak termelése és fogyasztása körében, a melyeket magam termelek és fogyasztok el, nem támadnak tartozások és követelések, hanem tényleg áll elő egy-egy használati technikai folyamat.

Minthogy pedig a nemzeti termelés és fogyasztás elsősorban saját használatra való termelés, ennél fogva egy nem-

*) Itt a nemzet egészét vesszük figyelembe a külfölddel szemben, – eltekintve a pénznek az egyes személyek közti szerepétől.

zetnek nemzetközi fizetési mérlege nem az a jelentőségű mérleg, mint a milyen egy üzletre nézve az üzleti mérleg. Hogy ez a két fizetési mérleg nem vonható azonos fogalom alá, ebben a tekintetben a leghatározottabb szempontot a mérleg matematikai eredménye adhatja.

Á mérleg fogalma ugyanis azt feltételezi, hogy e tartozási és követelési rovat végeredményei egymásból kivonhatók legyenek. Az így előálló végeredmény mondja meg, hogy az a mérleg activ-e vagy passiv? Csakhogy ez a szempont, mely tulajdonképpen a mérleg lényegét alkotja, csakis az egyes magánemberek azonos értékekre hozott tartozásai és követelesei között érvényesülhet pontosan.

Más a személyközi és más a nemzetközi mérleg.

Á személyközi mérlegnél ugyanis az egymással üzleti viszonyban álló akár természetes, akár jogi személyek között azonos csereértékek viszonyáról van szó. Amely tételek a mérleg ugyanazon rovatában az egyik félre nézve tevőlegesek (plus), a másik félre vonatkozólag ugyanazok szenvedőlegesek (minus). A tartozás és követelés tekintetében a végső alany a vagyoni jogi személy egy ilyen személyközi mérlegre nézve. Nem így van ez a nemzetközi mérlegnél, ahol csak fictio, vagy analógia útján mondhatjuk azt, hogy erre a mérlegre nézve a nemzetet úgy tekintjük, mint a tartozás és követelés végső alanyát. Azonban ez az analógia nem találós ennél fogva pontos matematikai számítás alapjául sem vehető, mert a »nemzet« maga nagyon is collectiv fogalom. A nemzeti értékek collectiv értékek, melyekben a tevőleges a szenvedőlegestől nem különböztethető meg világosan, mint a személyközi viszonyban. Azonkívül csakis a személyközi viszonyban lehet gyakorlatilag is élesen elválasztani a csereértéket a használati értéktől.

Tartozás és követelés csupán személy és személy között jöhet létre. A matematika csak ilyen tartozásokat és követeléseket összegezhet pontosan akként, hogy a végén egy pontos pozitív, vagy negatív eredményt és mérleget állíthasson fel. Ha tehát azt mondjuk, hogy valamely nemzet tartozik, vagy követel, akkor voltaképpen nem beszélünk pontosan, mert hiszen nem a nemzet maga, hanem annak egyes tagjai köve-

telnek és tartoznak, nem csupán egymásnak és egymástól, hanem esetleg más nemzet tagjainak és tagjaitól is.

A nemzet tartozása vagy követelése a személyközi tartozás, vagy követelés jellegét csak akkor veheti fel, ha az illető nemzet a gyakorlati életben is egyetlen vagyoni személyként jelentkezik. Ez pedig az állam, illetve még sokkal pontosabban fejezve ki: a kincstár. Ennek meg lehet csinálni a pontos nemzetközi és nem nemzetközi fizetési mérlegét. Itt lehet pontos pozitív vagy negatív végeredményt kihozni, mert a kincstár állhat személyközi viszonyban. A személyközi viszony itt vagyoni viszony. A mérleg végén előálló tartozási, vagy követelési többlet vagyoni kategória.

A fizetési vagy üzleti mérleg, a tartozás vagy követelés mérlege, tehát személyközi, még pedig vagyoni fogalom elsősorban, mely csak egymással közvetve, vagy közvetlenül vagyoni jogviszonyban álló személyek közt vonható meg pontosan. A nemzet ellenben maga nem állhat jogviszonyban, tehát nem állhat tartozási és követelési viszonyban sem, mert hiszen maga a nemzet az egyes tartozó és követelő személyeknek összességét kifejező collectiv fogalom. Csupán az államkincstár kerülhet tartozási és követelési viszonyba.

Csakhogy a nemzetközi fizetési mérleg nem az államra, illetve nem az államkincstárra nézve állítatik össze. A nemzetközi fizetési mérlegnek az volna a célja, hogy a nemzetnek, még pedig nem a vagyoni személyt képező államkincstárnak, hanem épen a vagyoni személyt nem képező, a vagyoni jogviszonyba nem vonható, a személyközi viszonyban gyakorlatilag sohasem jelentkező nemzetnek tartozásait és követeléseit akarja kiszámítani. A nemzetközi fizetési mérleg tehát oly collectiv fogalomra alkalmaz egy vagyoni analógiát, mely collectiv fogalom nem vagyoni fogalom is egyszersmind s amelyre a vagyoni analógiák nem alkalmazhatók.

Mert az üzleti vagy fizetési mérleg, melynek a célja, hogy a tartozások vagy követelések túlsúlya megállapítható legyen, nem csupán gazdasági, hanem vagyoni fogalom is. Ezzel szemben a nemzet közgazdasági fogalom ugyan ebben az esetben, de nem vagyoni fogalom is egyúttal.

A magánszemélyeknek, mint egyaránt gazdasági és jogi alanyoknak mérlege tehát nem alkalmazható a nemzetre és

ha bizonyos analógia alakjában mégis alkalmazzuk azt, akkor éppen nem lehet az eredmény valami tartozásnak vagy követelésnek a pontos kiszámítása, hanem legfeljebb valami – különben nagyon hasznos vagy értékes – közgazdasági szemléltetés.

Az a statisztikai munkálat, amelyet fizetési mérlegnek szoktunk nevezni, nagyon sok fontos tudnivalót tartalmaz az ország nemzetközi gazdasági viszonyai tekintetében, de nem tárhatja elénk mégsem az illető ország nemzetközi gazdasági helyzetének valóságos képét. Erre vonatkozólag csak annyiban nyújt felvilágosítást, amennyiben találók az analógiák, illetve hypothesisek, melyek a fizetési mérleg kiszámításánál alapúinak szolgálnak.

E Ha tüzetesebben vizsgáljuk magát a gazdasági életet, annak sokoldalúságát s másrészt mindazokat a feltevéseket, amelyekből a számítási műveletek megtételénél ki kell indulnunk, akkor könnyen átláthatjuk, hogy mennyire megoldhatatlan feladat a fizetési mérleg segítségével a nemzet közgazdasági helyzetének híven feltüntetése tartozások és követelések alakjában. E fizetési mérleg csak bizonyos oldalait tárja fel a gazdasági életnek. Kétségtelenül nagyon fontosak azok s annál többet jelentenek a fizetési mérleg egyes tételei, minél inkább az ország által teljesítendő állampénztári vagy közérdekű fizetésekre vonatkoznak. Másrészt azonban figyelembe kell venni, hogy a gazdasági élet forgalmának túlnyomó nagy része az ország határain belül játszódik le és pedig annál inkább, minél kevésbé nagyipari és kereskedelmi jellegű az illető ország.

Hogyan nyújthatná tehát Magyarország közgazdasági helyzetének hű képét a magánember üzleti mérlegének analógiájára szerkesztett nemzetközi fizetési mérleg, mikor a túlnyomóan mezőgazdasági és a nemzetközi ipar és kereskedelem terén kis mértékben szereplő hazánk oly kevésbé hasonlít egy üzletemberhez?

A főképpen a nyugoti ipari államok viszonyaiból kiinduló individualistikus gazdasági iskolának egyik téves általánosítása az a vélemény, mely a nemzetközi »mérlegben« a közgazdasági helyzet hű tükrét keresi, holott a nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérleg valamely ország gazdasági élet-

működésének főleg csak arra a részére enged közelebről következtetni, amely a nemzetközi forgalom terén szerepel.

A bírálat nélkül való általánosítás hibájába esünk tehát akkor, ha azt hisszük, hogy formailag pontosan lehetne elkészíteni ezt a műveletet, melyet fizetési mérleg alatt értünk, ha tökéletes statistika állana rendelkezésünkre.

Ha, például, azt mondjuk, hogy a tartozási oldalon van 200,000.000 államkölcson utáni kamat, a követelési oldalon pedig ugyanannyi a kivándorlók által hazaküldött pénz, e két tétel egymást nem egyenlíti ki a valóságban úgy, mint a papiroson. Mert a kivándoroltak 200 milliója nem rakható egyszerűen az államhitelezők zsebébe mint államadóssági kamat. Egészen más dolog az, ha X. Y. kereskedő valahonnan kap egy bizonyos összeget s ugyanazt az összeget kifizeti egyik hitelezőjének s egészen más az, amikor egy ország fizetési mérlegében szerepelnek hasonló összegű, de különböző természetű tételek.

Egy kereskedőre vonatkozólag első sorban az az irányadó, hogy mikor az év végén elkészíti az ő üzleti mérlegét, követelési rovata nagyobb összegű legyen a tartozásinál. Az egyedül irányadó és gazdaságilag figyelembe jövő érték tehát a magánüzletembernél a pénzben kifejezett csereérték. Ilyen értékekről szól az ő üzleti mérlege is, mely arra az üzleti körre vonatkozólag teljesen kifejezi az illető kereskedőnek magángazdasági helyzetét, jövedelmét, üzleti eredményét s kifejezi akként, hogy az üzleti mérlegbe felvett minden tétel egyszerű quantitativ többszöröse az alapul vett s pénzben kifejezett értékeységnek. Itt tehát minőségbeli különbségek nincsenek s ennél fogva egy helyesen szerkesztett mérlegnél az azonos összegű tétel a »követel« rovaton, bármily czímen van is az felvéve, kiegyenlít bármely ugyanoly összegű tételt a »tartozik« rovatban, mert azok az alapfeltételek, melyekre a magánüzletember mérlege mint hypothesisekre építve van, valósággal is fenforognak.

A magánmérlegbe felvett követelési és tartozási rovatok tételeikben nem csak alakilag, hanem gyakorlatilag és érdemileg is hasonló és nem heterogén értéktételeket fejeznek ki. Emeljük ki azonkívül nyomatékosan ismételtten is, hogy a magánüzleti mérleg minden tétele nemcsak fictive

alakilag» hanem a valóságban is ugyanarra a gazdasági alanyra vonatkozik. Csakis így mérhető a fizetési mérleggel pontosan az üzleti eredmény akként, hogy egyszerű összeadási és kivonási művelettel tényleg kifejezhető legyen az adott esetben.

Itt tehát egyszerű jelenségről van szó. A mérlegkészítés főműveletei az összeadás és kivonás. A követelési rovat fejezi ki a tevőleges, a tartozási rovat a nemleges tételeket az érdekeltekre nézve.

Ezzel szemben azok a statisztikai munkálatok, melyeket valamely ország fizetési mérlege címén összeállítani szoktak, nagyrészt és számos tételre vonatkozólag nélkülözik azokat a feltételeket, amelyeknek alapján a jelentkező számműveleti eredmény pontos kifejezője lehetne a gazdasági helyzet kedvező vagy kedvezőtlen voltának. Nagyrésztben analógia az egész nemzetközi fizetési mérleg és pedig analógia a tekintetben, hogy az ország, a nemzet a nemzetközi fizetési mérleg érdekelt alanyként van odaállítva, mint valamely magánüzletember az ő üzleti mérlegénél. Holott a nemzetközi fizetési mérleg alanya: az ország, a nemzet, annyira összetett valami, annyira sok különböző érdekű és érdekszálaikkal egymással összefűzött gazdasági alanyokból áll, hogy amikor az országot helyezük a fizetési mérleg középpontjába, akkor – mint jeleztem – csak fictio, vagy analógia segítségével gondolhatjuk azt, hogy az az ország éppen oly módon képezi középpontját a reá vonatkoztatott tartozásoknak és követeléseknek, mint egy kereskedő.

Míg egy kereskedő a végső tényező az ő mérlegére nézve, addig az egy-egy ország fizetési mérlegébe beállított tételeket a legkülönbözőbb gazdasági alanyok ezrei, százezrei, vagy milliói fizetik. És míg a magánmérleg különbözete alkalmas az illető magánüzletember által üzlete körében termelt, vagy bármimódon megszerzett új értéket kifejezni, addig a nemzetközi fizetési mérleg éppen az érdekelt ország által termelt új értékek mértékét semmiképen sem hozza kifejezésre, mert a nemzeti termelés éppen a fizetési mérleg középpontjába állított ország, vagy nemzet keretén belül történik. Ez tehát nem fontos különbség a magánember mérlege s az ország fizetési mérlege között, hogy tudniillik a magánember fizetési

mérlege egyúttal a termelési, foglalkozásbeli, üzletkörü eredménynek, vagyis a jelentkező tiszta hozadéknak, tisztajövedelemnek mérlege is, míg az ország nemzetközi fizetési mérlege a nemzeti értéktermelés, a nemzeti jövedelem kifejezésére nem alkalmas.

Már pedig a nemzeti termelés hatályosságának az ismerete az, amiből az illető ország nemzetközi gazdasági helyzetét helyesen megítélni lehet. Csak ebből lehetne megmondani azt, amit a fizetési mérleggel akarnak megállapítani: hogy honnan vett értékekkel fizeti ki valamely ország népe az ő nemzetközi tartozásait. Sajnos, hogy e tekintetben biztos és számszerűen pontos áttekintést nyújtó tájékoztatók nincsenek. Legfeljebb következtethetünk, számításokat tehetünk a nemzeti termelés eredményei, az évenként létrehozott új értékek tekintetében különböző statisztikai adatok alapján. De mindez csak tapogatózás, mert hiszen egy nemzetgazdasági termelékenységének megítélésénél nem csupán a csereforgalommal, piaczi értékekkel kell számolnunk, hanem a használati értékekkel, a fogyasztás szempontjaival is, mely utóbbiaknak a pénzérték közös nevezőjére való hozatala lehetetlen.

A nemzet gazdasági életének termelékenységére ekként csak közvetett módon következtethetünk. Pedig a nemzeti termelőképeség kérdése áll a fizetési mérleg háta mögött. A nemzetközi fizetési mérleg csak abban a tekintetben nyújt – úgy a hogy – felvilágosítást, hogy mily nagy pénzérték megy ki tőlünk a külföldre s mily pénzérték jön be onnan hozzánk. Azonban a bejövőnél nagyobb kiáradó pénzüsszegek oly értelemben, mint a magánember mérlegénél, még nem mindig jelentenek tartozást és megfordítva.

Nem nyújt felvilágosítást továbbá a fizetési mérleg arra nézve sem, hogy a tartozási rovat egyes tételeit, vagy a jelentkező tartozási többletet miből fizetjük meg, mert ez a nemzeti értéktermelésnek, a forgalomnak s a valóságban a fizetést teljesítő magánemberek gazdálkodásának a kérdése.

Mint már említve volt, az országok nemzetközi fizetési mérlegében szereplő tételek többé-kevésbé különeműek s ennél fogva külön-külön bírálандók el. Ha most már összeadjuk a fizetési mérleg tartozási, vagy követelési rovatába felvett egyes tételeket, akkor csak egy papíron levő összeget kapunk,

holott az ugyanabba az összegbe beleszorított különféle érték-egységek az életben össze nem tartozók és heterogének s ezért egymással tulajdonképen csak alakilag, csak a papíron adhatók össze, vagy vonhatók ki egymásból.

A fizetési mérleg összeállításánál tehát bizonyos matematikai erőszakosságot követünk el, a mennyiben a gazdasági életben össze nem tartozó, vagy csak laza összefüggésben lévő tényezőket a papíron minőségileg is azonosoknak vesszük. A főtévedés itt abban rejlik, hogy azért, mert a fizetési mérleg egyes tételei mind azonos pénzártékre hozhatók, azt hisszük, hogy helyesen össze is adhatók, illetve kivonhatók egymásból. Pedig hogy a fizetési mérlegben jelentkező végeredmény a gazdasági élet valóságára is találó legyen, a különböző jellegű tételekre vonatkozólag az összeadás és kivonás csak akkor volna megtehető, ha azok mindig ugyanarra a gazdasági alanyra vonatkoznának.

Ennek a fiction alapuló tévedésnek a gyökere pedig ott van, hogy abból indulunk ki, hogy az ország követel és tartozik. Ez még mint előbb kifejtteni igyekeztem, állhatna arra az esetre, a mikor az államkincstár tartozásait és követeléseit állítjuk mérlegbe, de a fictio jellege azonnal kiderül, ha a legkülönbözőbb beviteli és kiviteli értéktételek tarkaságát szorítjuk az ország fizetési mérlegébe, mely tételeket pedig fizetik, követelik, vagy azokkal tartoznak az ország egyes polgárai, czégei, jogi személyei. A fizetési mérlegben ekként egymástól szinte el nem különíthető szövevényességben vannak benn az egyes állampolgárok magánjellegű tartozásai és követelései, a különböző társulatok és jogi személyek ily tételei s azonkívül az államnak, mint collectiv valaminek a tartozásai és követelései, a melyek az egész ország gazdasági életének forgalmában, (a melynek csak egy része esik a nemzetközi forgalomra), a legbonyolódottabb közvettséggel és változatokban kerülnek csak egymással összefüggésbe.

Egészen különböző módon érintik például a nemzeti termelést, illetve a nemzet tagjainak termelését s annak productivitasát az olyan értékek, melyeket egy kereskedő kész áruért küldött külföldre, mint azok, melyeket egy újonnan alapuló gyár gépalkatrészekért fizetett. Ismét más természetű érdekeket érintenek az adókból előteremtett állami kölcsönök kama-

tai, másokat a beözönlő állami kölcsöntőkék és másokat a kivándorlók hazaküldözött megtakarításai.

Az a kifejezés, hogy az ország tartozik, vagy követel, annyira a vérünkbe ment már át, hogy gondolkodásunkban szinte minden bírálat nélkül fogadjuk el az abban rejlő fictiót, holott ez a kifejezés főképpen csak arra az esetre találó, mikor állami, vagy hasonló természetű tartozásokról, vagy követelésekről van szó, mert ezeknél az összegeknél van az ország egésze érdekelve. Ezzel szemben a fizetési mérleg egyéb tételei magánjellegű tartozások és követelések, amelyek közgazdasági tekintetben más természetűek, más eredetűek és hatásúak, mint az előbb említettek. S minthogy ezek, a magánemberek gazdasági tevékenységéből előálló nemzetközi tartozások és követelések a legkülönbözőbb gazdasági előnyökre vonatkoznak, a legkülönbözőbb változatokban és bonyolultságban, nagyon természetes, hogy a legkülönbözőbb külföldi kategóriák tartozásai és követelései állanak szemben a legkülönbözőbb belföldi kategóriáknak a tartozásaival és követeléseivel, és vannak beleszorítva a fizetési mérleg Prokrustes-ágyába,

Az angol classikus közgazdaságtan, különösen a RICARDO-féle deductiv irány nyomában fejlődött elmélet, egy üzletembernek a mintájára gondolta el az egyes nemzetek gazdasági életét is. *) Általában véve a gazdasági életet a kereskedelmi érdekek szemüvegén néző elméleteknek köszönhetjük azokat az általánosításokat, vagy fictiókat, melyek az egyes nemzetekről és országokról oly értelemben beszélnek, mint valamely egyszerű gazdálkodó, különösen üzleti személyről. Ebben a tekintetben a régi merkantilizmus sokban hasonlít a XIX. század szabadkereskedelmi elméletéhez.

Az a felfogás azután, mely egy üzletember mintájára fogja fel az egyes nemzeteket, annyira átment a közgazdasági gondolkodásba, hogy attól szabadulni szinte lehetetlen. Pedig itt volna már az ideje. Amint a merkantilizmusnak a kereskedelmi mérleg a jelszava, úgy a RICARDO-CAIRNES-féle elméletnek is meg van a maga túlzásba hajtott és önkényes

*) Érdekes megjegyzéseket tesz erre vonatkozólag L. S. Amery: »The fundamental Fallacies of Free Trade«. London, 1907.

feltevésekre épített nemzetközi mérlege és egyenlete, mely szerint a szabadkereskedelmi elméletnek megfelelően, kifejezést nyer a nemzetközi érdekek egymást kiegyenlítő összhangja. A fizetési mérleg theoretikusai is hasonló gondolkodást árúinak el. Itt is egyszerűen az üzleti mintára szerkesztett tartozások alanyaként van odaállítva a nemzet, az ország. Azért nem csoda aztán, ha úgy beszélünk, hogy például ennyi meg ennyi külföldre folyó kamattartozást fizetünk ki az Amerikából érkezett pénzekkel.

Kamattartozásait kifizeti valahonnan az ország, vagy helyesebben: kifizetik azokat az egyes emberek s az állampénztárak, de hogy miből, honnan, azt nem lehet egyszerűen meglátni a nemzetközi fizetési mérleg követelési rovatában, mint a hogy a kereskedő megláthatja azt a saját üzleti mérlegében. -

.Korántsem az a célja az eddig mondottaknak, hogy bármit is le akarjanak szállítani azoknak a törekvéseknek tudományos és gazdaságpolitikai nagy jelentőségéből, melyek a »nemzetközi fizetési mérleg« megszerkesztésére irányúinak. Ellenkezőleg. Közgazdasági és statisztikai szempontból igen nagy eredményeket várhatunk ezektől a törekvésektől és munkálatoktól, amelyeket legújabbán a »Nemzetközi Statisztikai Intézet« vett programjába. Véleményem szerint azonban e munkálatok döntő jelentősége nem abban a mérlegszerű eredményben keresendő, mely az elfogadásra ajánlott, vagy az ezután elfogadandó schéma szerint összeállítandó tartozási és követelési rovatok végösszegeinek egymásból történő kivonása folytán áll elő, hanem abban a részletmunkában, az adatoknak a kikutatásában, mely hangyaszorgalommal van hivatva összeállítani a statisztika útján az egyes a különböző nemzetközi gazdasági érdekű szolgáltatásokat, érték- és áruforgalmi jelenségeket.

Ennek folytán van kilátás arra, hogy a nemzetközi forgalom tekintetében oly rendszeresen csoportosított mennyiségét nyerjük a statisztikai adatoknak, melyeknek egymással való összehasonlítása egyre könnyebbé válik az azonos elvek szerint való feldolgozás alapján. Ebben a részletmunkában és nem a fizetési mérlegnek fogalmában s az arra vonatkozó gondolkodásnál még mindig előtérbe nyomuló észrevétlen

fictiókban kell a feladat érdemét keresni. Ez értelemben van igazuk VAN DER BORGHT-nak és a francia statisztikusoknak, hogy a fizetési mérleg problémája a maga egészében meg nem oldható, azonban azt az utat, melyet GRUBER javaslatára a »Nemzetközi Intézet« magáévá tett, követni kell a statisztikai kutatásoknak.*)

A gazdaságstatisztikai elméletnek pedig feladatai közé tartozik, hogy rámutasson azokra a gondolkodásba szinte észrevétlenül beférkőzött feltevésekre és fictiókra, melyek fogalomzavarra és helytelen következtetésekre adhatnak okot. Azok lehetőleg kiküszöbölendők.

*)E. i. m. 67. l.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Szaktanácskozás a szabad oktatás felől

A múlt év szeptember havában a Magyar Társadalomtudományi Egyesület tanácskozást tartott a szabad oktatásról. Az ott elhangzott vélemények és tárgyalt dolgozatok azóta a társaság kiadásában napvilágot is láttak. Mindenki, ki e mozgalom fejlődése iránt érdeklődik, megállapíthatja, mennyi részünk volt e mozgalom irányításában és mélyítésében.

DR. JANCsó BENEDEK igazgatóknak az országos közoktatásügyi tanács megbízásából készült munkálata szolgált a GR. APPONYI ALBERT vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által 1908 október 14-ére egybehívott enquete tanácskozásai alapjául. JANCsó azon dolgozatát, melyet körünkben bemutatott, nagy tanulmánynyal és utánjárással kibővítette és törvényjavaslatot is kapcsolt hozzá a szabad oktatás országos szervezéséről.

Megnyitójában GR. APPONYI reámutatott a kettős feladatra: *a)* »a tudás legkezdetlegesebb forrásaitól legtávolabb álló honfitársainkat« oktatásban részesíteni, *b)* a társadalom szükségéről »az egyre növekedő tudásvágy kielégítéséről,« rendszeresen, biztos irányítással gondoskodni.

E szempontok uralkodtak a vitán. Különösen GAAL JENŐ volt az, ki az egységes nemzeti világnézet alakítását tűzte ki legfőbb elérendő cél gyanánt. E cél elérésére a társadalom bátran igénybe veheti az állam segítségét.

Az állami beavatkozás mértékének megszabása igen jelentékeny részét foglalta le a vitának. Kivált a hivatásos pedagógusok: SCHNELLER és KÁRMÁN állottak elő a szabad oktatás tervezetének legkisebb részletekig való szabályozásával. KÁRMÁN a meglevő oktatási fokozatokkal kívánná kapcsolatba hozni az új alkotást is.

Természetes, hogy ezek törvényt óhajtanak. GAAL JENŐ is e véleményben van, hogy »a nemzetellenes tévtanokat távol

lehesen tartank. GEÖCZE SAROLTA annyira megy, hogy a tartandó előadások ellenőrzését, előzetes censuráját követeli.

Mások a társadalom szabad munkájára helyezik a főszűlyt. BERZEVICZY ALBERT ezért nem is látja helyét itt törvényalkotásnak. BEÖTHY ZSOLT, ALEXANDER BERNÁT, WESZELY ÖDÖN is a társadalom érdeklődésétől várnak legtöbbet.

Az egyházak közreműködését e nagy munkában FEJÉR IPOLY főapát ajánlotta fel. A minister záró beszédjében azt elfogadta. GAAL JENŐ véleményét, mely nem tartja ezt épen nagyon kívánatosnak, erősen támogatta magának a főapát úrnak beszéde. Arra utalt ugyanis, hogy a tanítás eddigi sikertelenségének, az írni-olvasni nem tudók nagy számának az eddigi oktatási rendszer a fő és alapoka. Már pedig a hivatalos kimutatás szerint az iskolák 79%-a felekezeti. Fiat applicatio: ha a kezdetleges oktatásban meg nem feleltek, mi biztosításunk van arra nézve, hogy magasabb, bonyolódottabb viszonyok közt, hol kényszerítő hatalom nincs, megfeleljenek?

BERNÁT ISTVÁN a meglevő szövetkezési kereteket kívánná a szabad oktatás céljaira felhasználni. SÁRÓI SZABÓ SÁNDOR honvédkapitány a katonai körök részvételét sem tartja mellőzhetőnek. SPITKÓ LAJOS a megyei intézményt kívánná a területi beosztás alapjául elfogadni, lehetőleg a főispánnak vezetése alatt.

Kik a társadalmi munkát helyezik előtérbe: KLUPÁTHY JENŐ, HEGEDŰS ISTVÁN, a meglevő szabadoktatási intézményeket: az Urániát, az Erzsébet Népakadémiát óhajtanák első sorban fejleszteni. B. EÖTVÖS LÓRÁNT nem is kíván többet, minthogy az a dilettáns érdeklődés a művelődés iránt, mely a felső körökben már megvan, minél szélesebb rétegekben verjen gyökeret.

GR. APPONYI végszavában, mely általános lelkesedést keltett, a tendentia nélkül való nemzeti művelődést mondotta ki cél gyanánt. E cél elérésére szervezni kell a társadalomnak azt az eddig tétlen részét »mely haladást kíván ugyan, de azért meg nem tagadhatja a múltat«.

E záró beszédnek a socialista izgatást elítélő pontja egyúttal megvilágította a tanácskozásnak egy nagy hiányát. Az a tényező, mely a maga körében, a maga céljai érdekében eddig legtökéletesebben szervezte a szabad oktatást: a a sociáldemokratia és a vele kapcsolatos sociologus irányzat az enquêten épen nem volt képviselve; Talán azért nem, mert a tavalyi pécsi szabadoktatási congressus szinte áthidalhatatlannak tüntette fel az irányzat nélkül való tanítás hívei közt s a köztük fennálló ellentétet.

De különben is csak kevés szó esett róluk. FINÁCZY ERNŐ éles szavakkal kelt ki azon irány ellen, mely az osztályharczot állítja oda az egész oktatás központja gyanánt. GEÖCZE

SAROLTA, mint már említettük, erkölcsi szempontból még a censurát is alkalmazná ellenük. Viszont FÖLDES BÉLA készségesen elismeri, hogy a tudomány eredményeinek elfogadásában mindig nagy készséget tanúsítanak.

A minister úr tétlennek nevezte e kérdésben társadalmunkat. Nem joggal. De a tétlenség oka az, hogy megszoktunk mindent az államtól várni. Már pedig az állam, hogy virágoztassa fel a felnőttek szabad oktatását, hogy teremtsen ott egységes magyar nemzeti közérületet, ha erre a fennálló rendszer mellett még az elemi iskolákban a tanköteles gyermekeknél sem képes?

Míg egységes állami iskolánk nincs, hogy lehetne egységes nemzeti szabad oktatásunk? A társadalom hiába emel tetőt, ha az állam nem rakja meg az alapot.

Ez tehát államunk eddigi fejlesztésének mulasztása. Az iskolát átengedte idegen, részben ellenséges elemeknek. Ezért mondtam első felszólalásomban, hogy az alphabéták oktatása nem a társadalom feladata, hanem állami kötelesség. E felfogásomhoz mindnyájan hozzájárultak, különösen erős szavakkal FÖLDES BÉLA. De ha ez kötelessége a felnőttekre nézve, bizonyára még inkább az a gyermekekre nézve.

Sok jó akarat, sok tudomány, sok gyakorlati elme volt ott együtt. De a dolog társadalmi jelentőségével csak igen kevesen voltak tisztában. Ez pedig a következő.

Absolutista uralkodók soha sem lelkesedtek a népnevelésért. Ferencz császár 1820-ban azt írta Sándor czárnak, hogy szívesen látja, ha egyik másik katonája megtanul írni, olvasni, hogy altiszt lehessen, de általános népnevelési rendszerbe soha sem egyeznék.«

Viszont a szabadságnak, az igazi alkotmányosságnak közműveltség a lehető legnagyobb biztosítóka.

Magyarország most válaszüton van. Az alsóbb néposztályok is részt követelnek a culturában. Ha mi nem gondoskodunk róluk, akad szívesen más. De aztán annak a culturája fog uralkodni, nem az, amiért lángolunk: az általános európai culturával egyhajtású, egy színvonalú magyar cultura.

A nép tehát emelkedni fog kultúrában. A vezetés – akarva nem akarva, reá száll. Csak egy akadályozhatja ezt meg: ha az eddig uralkodó osztályok erkölcsben, tanultságban még jobban emelkednek.

Mi az enquêten is megmondtuk, hogy hiába valónak, üresnek tartunk minden szervezést, ha célja és eredménye nem a magyar nemzetnek és culturának magasabb fokra való emelése. Ezt őszintén követeljük a nép részére és mindent megteszünk, hogy hozzá férhessen. Az addigi vezető osztályokra és különösen az intelligentiára ebből az a kettős kötelesség következik: hogy azt a mozgalmat

vezesse és irányítsa; és hogy ezt lelkiismeretesen sikeresen megtehesse: maga is emelkedjék megfelelően tanultságban, műveltségben és a szellemi munka megbecsülésében.

Marczali Henrik.

A humanistikus oktatás kérdése.

Windelband W.: *Wesen und Wert der Tradition im Kulturleben.* Wien & Leipzig: C. Fromme 1908. (21).

A tudós heidelbergi egyetemi tanár a bécsi Verein der Freunde des humanistischen Gymnasiums 1908 május 29-iki ülésén előadást tartott, mely culturéletünk egyik legnehezebb kérdésével, a történeti oktatással foglalkozott. Ma újból megmozdult a renaissance szelleme, újból szabadulni kíván az emberiség a hagyományoktól, a történeti múlt terhétől; de éppen a renaissance igazolja, hogy mennyire meddő az emberiség küzdelme a hagyományokkal, mert a renaissance művészeti és tudományos, vallásos és állami élete teljesen át volt hatva hagyományoktól. Korunkat legjobban a hasznosság iránya jellemzi, mely a műszaki tudományok felülkerekedésével együtt jutott érvényre s ez irány a történeti múlt terhét teljesen el akarja vetni, hogy előítéletektől menten foglalkozhassak a valósággal. Nevelési rendszerünk ellen az a kifogás, hogy nem fordít kellő gondot az egyéniség kifejlesztésére, elhanyagolja a testi nevelést, és e mellett sok haszontalan ismerettel terheli meg az elmét. A hasznossági irány követői csupán azt tanítanák, a mi a gyakorlati életben értékesíthető. A régi egyoldalú nevelés hibáinak megszüntetésére alkalmas eszköz ugyan a gyakorlati irányú oktatás, de teljes uralomra jutásával elvész legnemesebb örömünk, a szellemi munka okozta tiszta öröm.

A természettudományi és történeti gondolkozás hívei közötti harcban az utóbbiak a méltányosabbak, mert elismerik a természettudományi álláspont jogosultságát; a természettudományi gondolkozás hívei ellenben elvetik egész történeti culturánkat s természettudományi alapon óhajtanak mindent megoldani. Pedig a természettudomány sincs hagyományok nélkül, sőt a mai természettudomány két évezred szellemi munkájának a terméke. Maga a természettudományi módszer a gondolkozás alapformáin épül fel, a mely gondolkozás az ember szellemi munkájának legszebb terméke.

Az atom alapfogalma, az energia princípiuma stb. nemzedékek szellemi munkájának a termékei s csupán az méltathatja helyesen értéküket, aki tudja, hogy értelmük hogyan változott, mélyebbedett és tökéletesedett. Csupán így ismer-

hetjük fel azon hatalmas történeti munkát, mely a mai tudományban rejlik s mely a tudomány abszolút értékét megfelelő világitásba helyezi. Éppen a természettudományok igazolják, hogy azon törvények, melyek újaknak látszanak, hosszú történeti fejlődés eredményei. Az igazsághoz vezető út nem a valóság természetes s előítéletektől ment felfogásában áll, hanem a történeti folyamat felismerésében, a mely czélutadatosan alakú állandóan. A culturember nem volt s meg s nincs ma sem meg az ősemberben és egész nevelési rendszerünk abban áll, hogy az ősemberből történeti embert, culturembert teremtünk. Az olvasás, írás és számolás alapelvei, a mit a gyermek játszva tanul meg az iskolában, az emberiség szellemi fejlődésének korszakos alkotásai, amit óriási munkával kellett megteremteni. Az állam lényegét sem ojíthatjuk be más módon a gyermek lelkébe, mint hogy a nemzet hagyományainak ismeretébe vezetjük, a mely hagyományok között fogja életét tölteni.

Legszembetűnőbb a történeti nevelés szükségessége a művészet értékelése terén s azt, a ki történeti ismeretek nélkül óhajt »eredeti« felfogáshoz jutni, találóan jellemzi WINDELBAND GOETHE szavaival »Ein Narr auf eigene Hand!«

Semmiképen sincs azonban szükség az összes hagyományokra, hiszen a történelem legcsodásabb sajátossága éppen az, hogy az emberiség történeti élete állandóan koncentrálódik, csupán az értékes elemek maradnak meg. Az ősember elszórtan élt a földön s az emberiség története a fokozatos társulásban merült ki. A társulás legjelentősebb tünete a Földközi-tenger culturájának a megalakulása, melynek szellemi tartalmát a görög művészet és tudomány, külső kereteit pedig a római intézmények szolgáltatták.

A Földközi tengeri culturából fejlődött a mai keresztény cultura s viszont ez képezi az emberi cultura összes további alakulásainak alapját. A Földközi tengeri culturából ma már atlanti cultura lett, de azért az amerikaiak éppen úgy méltányolják a régi hagyományokat, mint Európa összes cultur népei. E körülmények azok, melyek a humanista nevelés létjogosultságát indokolják.

Ezzel szemben a természettudományi irányzat nem csupán a múlt emlékeivel, hanem az irodalommal is szakít, mert a nemzeti irodalom legszebb termékei érthetlenné válnak a humanista műveltség nélkül s ennek következtében a természettudományi kutatás hívei lassanként elszoknak az irodalomtól.

A történeti hagyományok legtermészetesebb hordozója a nyelv, amely nemzedékek szellemi életének tartalmát közvetíti; azért e két irány hívei közötti vitába bevonták a nyelvet is. Már BACON azt tanította, hogy az emberi tévedések

fő fészke a nyelv, amelyben az emberi hagyományok eszmei tartalma kikristályosodott. CONDILLAC a nyelvet a matematika mintájára óhajtotta átalakítani, melyben a fogalmakat s e fogalmak közötti kapcsolatot egységesen lehet megjelölni. Ez azonban képtelenség, mert az élő nyelvben a szavaknak nincs egységes jelentésük s soha sem fejezik ki teljesen az eszmei tartalmat. Ezért nem elég, ha az ember csupán egy nyelvet ismer, hanem minden új nyelvvel évezredek szellemi munkáját ismeri meg.

Ha tehát nem akarjuk culturánk gyökereit elválni, akkor sem a nyelvtanulást, sem a régi műveltség ismeretét nem szabad nevelési rendszerünkben kizárni, s ha a gyakorlati ismeretek tanításának terhe mindenáron szükségessé tenné a classikus nyelvek egyikének elejtését, akkor WINDELBAND inkább a görög nyelvet tartaná meg, mert irodalmának nagyobb a culturartalma s maga a nyelve is tökéletesebb.

A modern radicalismus a classikus nyelveket s történelmet az egyetemi oktatás számára tartaná fenn s a középiskolákban csupán azok számára tenné kötelezővé, akik később is szakszerűen óhajtának foglalkozni velük. Ez által azonban a humanista műveltség csupán néhány ember tulajdonává válnék s lassanként elveszne teljesen. Culturánk sajátos tulajdonsága ugyan, hogy teljesen senki sem képviseli, hanem egyes társadalmi rétegekben a cultura különböző elemei jutnak kifejezésre; de a társadalmi rétegek nem állandóak s culturális tartalmuk is folyton változik. Ha a cultura állandóan csupán bizonyos zárt társadalmi osztályhoz fűződne, előbb-utóbb elpusztulna, s a classikus cultura is csupán addig fog élni, míg különböző társadalmi osztályok szellemi kincsét képezi.

Az iskolában tehát fenn kell maradnia úgy a humanista mint a természettudományi műveltségnek. Ez nincs a természettudományok hátrányára, mert humanista iskolából is kerülhetnek ki nagy természettudósok, amint ezt HELMHOLTZ példája is igazolhatja. -

Ezek WINDELBAND előadásának főbb gondolatai. Azt hisszük, hogy a gondolatok, melyek tartalma a kérdés legmélyét érinti, derekasan megvédelmezik a humanistikus oktatás létjogosultságát. Nálunk a modern áramlat már kiküszöbölte iskoláinkból az egyik classikus nyelvet s a másik is állandó ostrom tárgya; legfőbb ideje tehát, hogy számot vessünk azon következményekkel, melyek a classikus műveltség kiküszöbölésével járnak. A tanítási rendszer ellen lehet kifogás, az elavult grammatizálás még sok helyen uralkodik, de a classikus műveltség tanítása nem eshetik kifogás alá, mert egész modern culturánk ezen alapszik. A classicitás kiküszöbölése után a történelem és irodalom következik s végül

csupa természettudományi és gyakorlati tantárgyak maradnának iskoláinkban. Hogy ez mennyire veszedelmes és kulturelles irányzat, azt megismerhetjük WINDELBAND fejtegetéseiből.

G. A.

A modern paedagogia útjain.

(Dr. Weszely Ödön könyve. Budapest, 1909. Franklin-Társulat.)

Kilencz év munkásságának eredményét, tizenöt tanulmányt gyűjtött össze a szerző – mint előszavában mondja – ebbe a hatalmas, már terjedelmességével is imponáló kötetbe. Aki WESZELY ÖDÖN munkásságát már egyébként nem ismerné, aligha venné észre, hogy nem egységes művet, hanem nagyobbrészt különböző időben, különböző folyóiratok hasábjain már megjelent dolgozatok gyűjteményét látja maga előtt: annyira egybeforrasztja még a merőben különböző tárgyú tanulmányokat is az az egységes tudományos felfogás, amellyel a modern paedagogia minden jelentős vagy »divatos« kérdését megvilágítani igyekszik.

WESZELY könyve ugyanis korántsem akar minden áron valami új paedagógiai rendszert, vagy új »iskolát« teremteni, hanem eclecticusok módjára inkább az ellentétek kiegyenlítését vagy áthidalását munkálja. Éleslátással választja ki a legellentmondóbb irányzatok és elméletek chaosából a tudományosan igazolható és egyesíthető mozzanatokot. Okfejtése meggyőző, irálya mindvégig tárgyilagos és választékos, még akkor is, mikor ellenvéleményét kissé erőteljesebben akarja érvényre juttatni, mint azt pl. »A coeducatio kérdése« című tanulmányában látjuk. Oly meggyőzően érvel, hogy következtetései ellen nehéz sikeresen argumentálni. Az érzelmi, didaktikai és élettani indokok, valamint az eddigi tapasztalatok mérlegelése után ugyanis kimondja: mivel élettanilag és lélektanilag bebizonyított tény, hogy a fiú- és leánygyermek testi és lelki fejlődése éppen a 10-18. életév között különbözik legjobban, ebben a korban együttes iskolai nevelésükről szó sem lehet. »Az erkölcsi veszély megvan – mondja tovább – mert folytonos ingerléssel nem lehet az ingereket csillapítani, főképp a serdülés idején.«

»A nemi felvilágosítás« kérdését tárgyaló tanulmányában a kérdés történeti fejlődésének alapos ismertetése és bírálata után hasonlóképpen a következő általános érvényű igazsághoz jut el: »Ha az erkölcsi felfogás, melyet egész nevelésünkkel adtunk, helyes; ha a környezet gondolkodásmódja és élete erkölcsös; ha a tanítvány jelleme erős: akkor a nemi felvilá-

gosítás nem árt. Ha azonban az erkölcsi felfogás, melyet adunk, nem helyes; a környezet gondolkodása és élete léha; tanítványunk jelleme gyenge: akkor a nemi felvilágosítás csak ösztönzés a nemi dolgokkal való behatóbb foglalkozásra s így természetesen káros.« »A paedagógiára mindebből csak az tartozik: vajjon a következő nemzedéket hogyan nevelhetjük erkölcsös jelleművé? Láttuk, hogy ebben a nemi felvilágosítás, fájdalom, nem sokat segít.«

Amint látható, WESZELY nem annyira aprólékos didaktikai kérdések fejtegetésével foglalkozik, hanem inkább általánosabb érdekű és socialis jelentőségű problémák vizsgálatával. Már első tanulmányában («A tudományos paedagogia feladatai») nagy tudományos készséggel HERBART, NATORP, UPHUES és DILTHEY tekintélyére hivatkozva, megállapítja a paedagogiának mint önálló tudománynak jogosultságát, a többi tudományokhoz való viszonyát s általában helyét a tudományok sorában.

A tudományos paedagogia feladatát MAGER KÁROLY-lyal, STEIN LŐRINC-cel és WILLMAN-nal egyetértőleg a »culturjavaknak az utódokra való átszármaztatásában« látja. A tudományos paedagogia ebben a világításban az »emberi cultura tudománya«; következőleg megvan a maga önálló vizsgálati köre, amelyre nézve megállapíthatja a maga általános érvényű igazságait s mint ilyen joggal helyet kérhet az önálló tudományok sorában.

Fejtegetéseinek során mind határozottabb körvonalakban bontakozik ki szemeink előtt a társadalmi tudományoknak egyik mindedig jelentősége szerint nem eléggé méltatott s mostoha elbánásban részesült ága: a paedagogia.

»A socialpaedagógia fogalma« című, második tanulmányában rögtön le is vonja állásfoglalása végső következményét s azt mondja, hogy »külön socialpaedagógia nincs, mert a tudományos paedagogia, mint ilyen, szükségszerűleg socialpaedagógia« s ha ez utóbbi kifejezést mégis meg akarjuk tartani, úgy ez csupán azoknak az intézményeknek a megjelölésére vonatkozhatik, amelyeket részint a közműveltség iskolán kívüli terjesztésére, részint bizonyos társadalmi bajok enyhítésére megvalósítottak, noha azok túlnyomóan nem paedagógiai, hanem társadalmi intézmények, v Gyermekekmenedéknapközi otthon, szünidei gyermektelep, gyermekvédelem, néphelyek, könyvtárak, munkásképző tanfolyamok, szabad egyetem, stb.)

A paedagogia és a társadalmi tudományok közötti kapcsolat gondolatával találkozunk »A cultura és a paedagogia« című dolgozatában is, melyben az előbbieket folyományaképpen a cultura fogalmának meghatározását és tartalmának felsorolását kísérli meg. Előre is kijelenti, hogy a paedagogia csak későn jutott ebbeli feladatának tudatára s azt – bár vele a

legkiválóbbak (REIN, NATORP, WILLMANN; a mieink közül KÁRMÁN MÓR, MÁZY ENGELBERT) foglalkoztak; – még máig sem oldotta meg kielégítő eredménnyel. Itt mondja azután: »Lehet, hogy a fejlődő sociológia, mely oly buzgón elemzi a társadalmi élet gazdasági tényezőit, idővel ki fogja terjeszteni vizsgálódásait a társadalmi élet culturális tényezőire is. E ponton azután világhosszá lesz a paedagógia kapcsolata a sociológiával.«

A cultura fogalmának kielégítő meghatározását nem adja ugyan; de kifejti, hogy ennek legsajátosabb nyilvánulása a haladásban és a tudatosságban van s egyúttal kiemeli, hogy ennek a gondolatnak az első hirdetője SZÉCHENYI (Hitel. 157., 158. és 161. l.) volt. Egyébként a cultura tartalmát a következőkben állítja egybe: 1. A test főtartásában s a testi szükségletek kielégítésében való rendezettség. 2. A gazdaság (őstermelés, ipar, kereskedelem) terén való tudatos eljárás. 3. A társadalmi közösség tudatos rendezése (jog, politika). 4. A vallás. 5. Az erkölcs. 6. A művészet. 7. A tudomány. - Az 1-3. alatt felsoroltakat az »anyagi cultura«, a 4-7. alattiakat pedig a »szellemi cultura« néven foglalja össze; azzal a megjegyzéssel, hogy az anyagi cultura is végső eredményében a szellemire vezethető vissza. Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a felsorolás 3. pontjából a jog és politika mellől a sociológia megemlítése csak tévedésből maradhatott el; nem feltételezhető ugyanis, hogy szerzőnk, aki fejtegetéseinek során annyiszor reámutatott a paedagógia és sociológia nyilvánvaló kapcsolataira, kirekesztené a társadalmi közösség tudatos rendezését célzó tudományok közül a sociológiát. Közvetlenül utána »A nevelés fogalma és célja« című fejezetben ismét sokszorosán felemlíti azokat a kölcsönhatásokat, melyek a paedagógiát a sociológiával egybefűzik. így pl. a nevelés folytonosságáról és tényezőiről szólva, ezeket mondja: »De nevel maga az állam is a maga törvényeivel, melyekben bizonyos erkölcsi felfogás jut kifejezésre.« »Az állam e törvények szerinti cselekvésre az embert kényszeríti is; büntet és jutalmaz, s feladata, még pedig fontos culturális feladata, a nagy tömegekről úgy gondoskodni, akár a kiskorúak vezetéséről. »De nevelnek más társadalmi közösségek is. Nevelnek az egyesületek, sőt nem egy ezzel a határozott czéllal alakú. Nevelnek pl. a szakszervezetek is, természetesen a maguk szempontjából, azaz híveket nevelnek a szocialista párt számára.« Azonban a normatív tudományokat, melyek a paedagógiának célokot vannak hivatva megszabni, mindenesetre meg kell szaporítani. Ide kell sorolni tehát az egészségtant, a gazdaságtant, sociológiát, az erkölcsant s a logikát.«

Egy rövid ismertetés szűk keretei nem igen adnak rá módot, hogy WESZELY könyvének azokra a részleteire is

kimerítően kiterjeszkedjünk, a melyekben a szorosabb értelemben vett pedagógiai és didaktikai kérdéseket tárgyalja; egyikét-másikat azonban mégsem mellőzhetjük hallgatással; részint általánosabb érvényű vonatkozásaik, részint magasabb tudományos jelentőségük következményeképpen. Ilyenek pl. »A jellemképzés problémája« és »A módszer kérdése« címűek.

Az utóbbi az egész kötetnek legterjedelmesebb és legértalmasabb része. Benne tükröződik legközvetlenebbül szerzőjének teljesen megállapodott és kiforrt egyénisége, mely a productiv alkotás terén is derekasan megállja helyét. Ez a tanulmány maga is egész kötetre való s 15 fejezetre oszlik. Végigkíséri bennük a módszer fejlődését a kezdet kezdeteitől s kimerítően ismerteti mindazok munkásságát, akiknek csak valamelyes részük volt a tudományos módszer kialakulásában. Végül a módszerre vonatkozó nézetek és elméletek egybevetése után kimutatja, hogy a tudomány és tanítás módszere semmiképpen nem lehet azonos, mert a tudomány módszere a tudományos bűvárlattal foglalkozónak saját szellemi munkáját szabályozza; a tanítás módszere pedig a tanító és tanítvány közös szellemi munkásságának a szabályozója. A tanítás módszere (WUNDT felfogásával ellentétben) még a tudományos előadás módszerétől is különbözik, mert amint mondja: »A tanítás módszere tehát nem lehet akként előre megállapítva, mint a tudományos előadás módszere, mert tanítás közben a tanítványok szellemi közreműködése szab neki minden következő lépéshez irányt.«

»A jellemképzés problémája« alapján véve didaktikai probléma ugyan, végső következményeiben azonban mégis csak sociális vonatkozású s abból a bár helytelen közfelfogásból fakad, amely a tanítás és lényeges fogalmát egymással szembeállítja, mondván: »... a tanítás csak tudással fegyverzi föl az egyént jövőjé, pályájára s így individualistikus jellegű, holott a nevelés azokat az erényeket adja meg, melyek a társas együttélés alapjai, tehát socialistikus jelleggel bírnak«.

A szerző első sorban kimutatja a tanítás és nevelés illetén szembeállításának tarthatatlanságát s azt mondja, hogy a nevelés tágabb körű fogalom, melynek egyik részlete a tanítás. Azután reátér az emberi jellem kialakulását befolyásoló összes tényezők vizsgálatára s megállapítja, hogy mindezen tényezőknek egy magasabb erkölcsi eszmény érdekében való irányítása nem áll ugyan módunkban; csakhogy a jellemképzés szempontjából erre nincs is szükség, mivel eme tényezők korántsem egyenlő értékűek. Elegendő ha a domináló tényezők fölött biztosítjuk a nevelés uralmát, ami viszont lehetségesnek mutatkozik, minél fogva nem állhat meg

a pessimisták abbeli felfogása, hogy a jellem megváltoztatása lehetetlenség. Azonban a jellemképzés még a dolgok ezen felfogása mellett is meglehetősen súlyos feladat elé állítja a paedagógiát, mivel ezek a domináló tényezők egyénenként változók s szoros összefüggésben állnak azokkal a testi ,és lelki hajlamokkal, melyeket az egyén a természettől kap. »Domináló tényezővé – ugyanis – csak az lesz, amely legtöbb támasztékot talál az egyéni dispositióban és a pszichikai constellációban«. -

Az elmondottak bővebb kommentálása – úgy vélem - teljesen fölösleges. Eléggé világosan kitűnik belőlük, hogy WESZELY ÖDÖN könyve nem csak a szorosabban vett tanügyi irodalom gazdagodását jelenti és hogy a hivatásos paedagogusokon kívül különösen a társadalomtudományok munkásai is haszonnal forgathatják azt. Minden esetre sok becses és megszívlelésre érdemes gondolatot találnak benne, amelyek a szociológiai kutatás számos eddig járatlan ösvényét tárják fel.

K. Ö.

Közgazdaság.

Az iparfelügyelők tevékenysége 1907-ben.

(A m. kir. iparfelügyelők tevékenysége az 1907. évben. Kiadja a m. kir. kereskedelemügyi miniszter Budapest 1908).

Hivatalos kiadványok, minő az előttünk fekvő kötet is,, sajnos néhány közvetlen érdekelt vagy a dologgal épen foglalkozó, ad hoc olvasón kívül érdeklődésre nem igen számíthatnak. És hogy ez nem csupán nálunk van így, azt alkalmunk volt a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 1908 szeptember havában Luzernben tartott V. nagygyűlésén tapasztalni, hol épen az iparfelügyelői jelentésekre vonatkozólag ezt a panaszt oly alapos nemzetnek, mint a németnek képviselői részéről hallottuk hangoztatni.

Túlságosan nem is csodálkozhatunk ezen, mert ugyan kinek is van kedve szórakoztató olvasmány gyanánt egy kimutatásokkal bőven terhelt, számoktól hemzsegő vaskos kötetet olvasni. (Az előttünk fekvő jelentés bevezetéssel együtt az 1000 oldalt is meghaladja). Ennek a felemlítésével azonban korántsem akarunk az iparfelügyelői jelentéseknek ily részletes feldolgozásban való közzététele ellen kifogást emelni; mert igenis fontosnak tartjuk azt, hogy ily elsőrendű fontossággal bíró tárgyról beható jelentés álljon rendelkezésre. Hogy azonban közönségünk mégis tudomást szerezhessen az ily

jelentésekben foglalt érdekesebb tényekről és eseményekről, nem akarjuk elmulasztani, azokról itt beszámolni.

Mindenekelőtt meg kell emlékeznünk arról, amit a jelentés az 1907. évi XIX. t.-cz., a munkásbiztosítási törvény életbeléptetésének a nehézségeiről mond.

Ez ugyanis nemcsak azért érdekes, mert az első beszámolás eme törvény hatásáról, hanem azért is, mert kitűnő példája annak, hogy a szélesebb néprétegeket érintő törvények életbeléptetése mindig mily nehézségekkel jár. Daczára annak, hogy az 1907. év második felében már az új munkásbiztosítási törvény volt jog szerint érvényben, »a gyakorlatban a viszonyok jóformán mitsem változtak« (LVII. old.). Különösen a törvény amaz intézkedéséről nem igen siettek a munkaadók tudomást szerezni, hogy az a betegsegélyezési járulékból a munkásokra eső részt az eddigi kétharmadról a járulék felére szállította le és az iparfelügyelők közbelépéséig »legtöbbnyire jöhíszemüleg« az eddig kétharmadnak megfelelő magasságban vonták le a munkások béréből a járulékot. A balesetbiztosítás tekintetében főképp az okozott a törvény életbeléptése körül nehézségeket, hogy a szükséges nyomtatványok és az egész alapját képező veszélyességi táblázat nem álltak elég gyorsan rendelkezésre.

Az iparfelügyelői jelentés az e törvény által teremtett némely visszas állapotról is beszámol. így különösen azt panaszolja, hogy a baleseti jelentéseknek az iparfelügyelőktől való elvonásával a gyakorlati kapocs szűnt meg a balesetek és az elhárításukra irányuló tevékenység között, mert természetesen a baleseti jelentések tartalmazzák mindazokat az adatokat, melyek a balesetet, annak okait és körülményeit és épen ezért a baleset elhárításnak és megelőzésnek módozatait is megvilágítani alkalmasak. Midőn tehát az új törvény értelmében a balesetbejelentő lapok az iparfelügyelő helyett az elsőfokú rendőrhatalósághoz és az illető munkáspénztárhoz irányítandók, ezzel a munkásvédelem egy igen fontos ágazata, a balesetvédelem szenved jelentékeny hátrányt. Épen azért, mert az iparfelügyelőket a balesetvédelem tekintetében járó nehéz feladatukban mindenképp támogatni kell, hiszen a munkások legdrágább kincséről, azok életéről van szó, azért nagyon is jogosultnak kell tartanunk a jelentésben kifejezett amaz óhajt, hogy a balesetbejelentési lapok az iparfelügyelőknek' is hozzáférhetővé tétessenek. A kereskedelemügyi kormány biztosan meg is fogja találni a módját annak, hogy ez mily módon történjék.

Az új munkásbiztosítási törvény folytán keletkezett egyik további visszásságának látszik az is, hogy a balesetügyi eljárás körüli az elsőfokú rendőrhatalóságra oly feladatot is hárít, melyhez szükséges szakértelemmel az nem is rendelkezhetik.

Így p. o. a műszaki szakértő, vagyis az iparfelügyelő megjelenésének szükséges voltát az egyébként is túlterhelt rendőrség nem fogja mindég helyesen megítélhetni és így az sokszor elfog maradni oly esetben is, midőn arra szükség volna. A törvény ama rendelkezése, hogy az eljárást baleseti ügyekben akkor kell megindítani, ha a baleset a törvény alapján előreláthatólag kártalanítási igényt fog maga után vonni, általában igen tág és különbözőképp magyarázható alapnak bizonyult.

Ezekből is láthatjuk, hogy az iparfelügyelői jelentések az új törvény által teremtett visszas helyzetek feltárásával igen becses anyagot fognak ezek orvoslására szolgáltatni.

Hasonlóképp figyelemre méltó az, amint a jelentés a telepengedélyezési eljárás tekintetében felemlít. A jelentés ugyanis a jelenleg telepengedélyezési eljárásnak alávetett ipartelepek körét részint tágnak, részint pedig szűknek jelzi, mert a motorral dolgozó telepekre nézve akkor is kötelezővé teszi a törvény a telepengedélyezési eljárást, ha ezt más szempontok szükségessé nem teszik, míg számos más esetben nagyobb ipartelepektől ezt meg nem kívánja. Ennek azután sokszor az az eredménye, hogy később az iparfelügyelői vizsgálatok során oly építkezésekre kell a telep tulajdonosát kényszeríteni, amelylyel járó költségektől az, ha a telep létesítése idején az iparfelügyelőnek közbelépni módja lett volna, egészen megkímélhető volna. Épen ezért a jelentés kívánatosnak tartaná úgy a munkaadók mint a munkások szempontjából, hogy a telepengedélyezési eljárás minden olyan iparüzemre nézve kötelezővé tétessék, mely az iparfelügyeletnek alá van vetve. Mindenesetre oly kívánság, mely most, midőn az új ipartörvény tervezete készül, igen időszerű és komoly megfontolást érdemel.

Az iparfelügyelőkről hazánkban már nem is hallunk másképp, mint rendkívüli túlterheltségükkel kapcsolatban említést tenni. Így nem is lep meg bennünket, ha az ipari főfelügyelő is hangos panaszokat hallat jelentésében ez irányban. Mégis a számok, melyeket erre vonatkozólag jelentésében olvasunk, igen tanulságosak, mert képet adnak nekünk arról, hogy tényleg mily nagyfokú és az iparfelügyelők teendőinek mily megbénítását eredményezi sokoldalú igénybevételük. Így p. o. az 1907. egyben az iparfelügyelők egyéb elfoglaltsága folytán a gyárvizsgálatok száma majdnem 14%-kal elmaradt az 1906. évi összeg mögött. A gyárvizsgálatokon kívül ugyanis 5.888 víznyomási gőzkazánpróbát, 8.088 belső szerkezeti gőzkazánvizsgálatot, 9.564 üzemközben tartott szemlét végeztek az iparfelügyelők, 720 esetben szálltak ki iparfejlesztési teendőkből kifolyólag, 283 acetilénkészüléket vizsgáltak meg és ezenfelül meg a termelési statisztikai felvételnél is alaposan igénybe lettek

véve. És emez óriási munkára az egész országban összesen 51 munkaerő állott rendelkezésre.

Pedig az iparfelügyelői jelentés egyéb részei nem sok biztatást nyújtanak abban az irányban, hogy iparfelügyelői karunk munkásvédelmi teendőinek csekély volta folytán sok szabad idővel rendelkeznek. Ellenkezőleg az egész jelentés azt mutatja, hogy az iparvállalatainkban uralkodó viszonyok az iparfelügyelőkre tulajdonképpeni hivatásuk, a munkásvédelem körében is ugyancsak derekas munkát rónak. Ahol a fiatal munkások törvénytelen foglalkoztatása egyre nagyobb mérvet ölt, mint a hogy azt jelentésünk panaszolja, ahol az egészségre ártalmas befolyások elhárítása és a balesetek ellen védő berendezések létesítése iránt a munkaadók oly kevés érzéket tanúsítanak, mint sok helyt nálunk, és ahol ezzel szemben az iparfelügyelői jelentések azt mutatják, hogy az megtett kifogások is csak hosszas utánjárás következtében vezetnek eredményre, ott kétségtelenül nagy szükség van arra, hogy az iparfelügyelők minden erejüket a legszorosabb értelemben vett munkásvédelem terére összpontosítsák. Bármily csábító legyen is az iparfelügyelőknek képzettségüknél és tapasztalatuknál fogva más feladatok megoldásánál való segítségülvétele, mégis azt legfeljebb a legeslegszükségesebb esetekre kell szorítani, másképp tulajdonképpeni hivatásuktól mellékes teendők a társadalomnak és magának az iparnak nagy kárára azokat nagyon is elvonjuk.

Figyelmet érdemel az, amit a jelentés a munkáslakások ügyéről tartalmaz, mert ez ismét egy újabb bizonyítéka annak, hogy végre is maga a gazdasági szükség viszi a munkaadókat azoknak a munkásjóléti intézményeknek a létesítésére, melyeket saját jószántukból létrehozni nem voltak hajlandók. A jelentés értelmében ugyanis a legtöbb iparfelügyelői kerületben a munkáslakások tekintetében javulás mutatkozik, mi főképp annak a következménye, hogy a munkaadók lassankint felismerik, miszerint munkásaikat leginkább úgy fűzhetik telepükhöz, ha azoknak emberséges lakást, családi tűzhelyet nyújtanak. Ez a folytonos helyváltoztatás, sőt a kivándorlás csökkentésére is néhol alkalmasnak bizonyult. A jelzett körülmény újból meggyőzhet bennünket arról, hogy a néha-néha felhangzó jelmondat: hogy nem munkáspolitikát, hanem iparpolitikát kell Magyarországnak csinálnia, milyen teljes félreismerése az ipari életnek. Egészséges socialpolitika és egészséges iparfejlesztés csakis karöltve járhatnak.

Ha ebből a szempontból ítéljük meg a kérdést, úgy mindennek csak örülhetünk, ami az iparfelügyelők socialpolitikai tevékenységét gyümölcsözőbbé és felügyeletük munkáját belterjesebbé tenni alkalmas. Örömmel kell üdvözlönnünk ezért éjjeli gyárvizsgálataikat, valamint azt a körülményt is, hogy

még névtelen feljelentések esetén is foganatosítják a telep vizsgálatát. Csak azt óhajtjuk ennek kapcsán, bár látná be közönségünk, hogy az ily irányú feljelentések tevése nem szegényítő, mert az nem árulkodás, hanem embertársaink egészsége és élete védelmére irányú. Ha a közönség megfigyeléseinek feljelentés alakjába öntésével támogatná az iparfelügyelőket, az a munkásvédelem ügyének nagy segítségére volna.

Erre nézve is tanulságos az előttünk fekvő jelentés, mely felemlíti, hogy a köztudomás szerint nagy számban fiatal női munkásokat foglalkoztató zsákkölcsönző telepek felé ily feljelentés alapján fordult az iparfelügyelők figyelme, mi azután elismerésre méltó módon az ily telepek munkásai ügyének szélesebbkörű felkarolására vezette az ipari főfelügyelőiséget.

H. F.

Politika és a társadalom.

A népesedés és a család.

Régebben csak a főhatalomban való részesedés érdekelte a magyart. Azt kutatta féltő gonddal, hogy miféle úton-módon lehet legjobban körülbástyázni közjogait. Újabban kezdünk rátérni arra, hogy az államiság másik két alkotó elemével, a földdel és a néppel is foglalkozzunk. így született meg a két jelszó: »Akié a föld, azé az ország« és »Akié a család, azé a nemzet«.

Az ország népességének kérdéseit MALTHUS óta a házasság és család alapján szokták fejtegetni. MALTHUS tudvalevőleg a házasságkötésben, a családalapításban látta azt az erkölcsi féket, amely úgy a túlnépesedés, mint az elnéptelenedés veszélyétől egyaránt távol tartja az emberiséget. A kérdés azonban az: helyesen járunk-e el, ha a népesség kérdéseit vizsgálva, a család kizárólagos alapjára helyezkedünk? vagy nem kell-e ezt a vizsgáladási alapot kiszélesítenünk?

A magyar viszonyok ez idő szerint az elnéptelenedés kérdésének vizsgálatát teszik szükségessé. A túlnépesedés vizsgálata nálunk most nem időszerű. Éppen ezért a következőkben csak az elnéptelenedés szempontjából szólunk hozzá a népesedés kérdéséhez.

A kérdéssel foglalkozók – azt hiszszük – egyetértenek jobban, hogy nálunk gyors cselekvésre van szükség az elnéptelenedés folyamatának feltartóztatása végett. A terjedő egy-kétgyermek-rendszer megrontotta, s előreláthatólag még

inkább meg fogja rontani már a közel jövőben szaporodásunkat. Terjed emellett a gyermektelenség is.

Az elnéptelenedés elleni küzdelem azonban még eddig az egész művelt világban sehol sem járt a kívánt eredménnyel. Az is igaz, hogy közvetlen eszközöket nem is próbáltak alkalmazni a szaporodás emelésére, a közvetett eszközök pedig sikertelenek maradtak. De még ezen az utóbbi téren is egyik következtelenség a másikat éri. Beszélünk például a család emeléséről, védelméről, a családiasság megerősítéséről, de azért közigazgatásunk, gazdasági életünk, nevelésügyünk mind több és több terhet rónak a családra, vagy a családiassággal éppen ellentétes irányban hatnak. A család s azt megelőzőleg a házasságkötés csak akkor bírhat kellő vonzóerővel az egyénre nézve, ha a családi állapot bizonyos előnyöket nyújt. A mai gazdasági és erkölcsi élet azonban sok tekintetben megfosztja ettől az egyént. Beszélhetünk-e családi életről ott, ahol a férfi is, a nő is egész nap munkában vannak? Van-e ezeknek családi otthonuk, foglalkozhatnak-e ezek egymással, gyermekeik nevelésével? A mai viszonyok úgyszólván a családon kívüli életre kényszerítik az embereket. A családban élők is azon kívül találják fel szórakozásaikat; a közlekedés könnyűsége kiszakítja az egyént családjá köréből; a kötelező oktatás kiveszi a gyermek vezetését szülője kezéből. A foglalkozások differentiálódása, a munkamegosztás folytonos haladása sok tekintetben szétválasztotta a családot a háztartástól. Azelőtt a kettő egyet jelentett, mert a család körén belül történt a legtöbb háztartási, fogyasztási cikk előállítás. Ma már épect ellenkezőleg úgyszólván mindent kívülről szerez be a család és sokszor már az étkezés sem egyesíti a család tagjait, hanem mindenki külön-külön, ahol éppen munkája megkívánja, végzi el étkezését.

A gyermekeket a folyton terjedő internatusi rendszer egészen elválasztja a családtól. Egyszóval a család ma már jóformán csak üres váz; a tartalom a modern életviszonyok mellett úgyszólván kisiklott a minden oldalról jövő nyomások súlya alatt.

Jól tudjuk, hogy a népesedés kérdései nem egyformák minden társadalmi osztályban. Erre találóan mutatott rá már HANSEN a híres *Die drei Bevölkerungsstufen* (München 1899.) című munkájában. De talán nem nagyítunk, ha azt állítjuk, hogy a mai életviszonyok közt minden társadalmi osztályban súlyos áldozatokkal jár a családi élet. A földművesosztályt nyomja a földek elaprózása, a katonai szolgálat, a gyermekek iskoláztatása. A városi munkásosztálynál főleg a rossz lakásviszonyokat s a rossz táplálkozási viszonyokat emelhetjük ki. A középosztálynál leginkább a standard of life fentartása rontja le a családdal járó előnyöket. A felső körökben a vagyoni

szertehullása miatti gondhoz járul a nő kényelemszeretete, hiúsága, ami azonban most már az alsóbb osztályoknál is fontos tényező.

A családi élet előnyei kétségkívül azoknál az osztályoknál lépnek leginkább előtérbe, ahol nincs mit kockáztatni. A családi élet kifejezést egyaránt alkalmazzuk úgy a házassági, mint a házasságon kívüli életközösségre, főleg azért, mert az alsóbb néprétegeknél gyakran helyettesíti a törvényes házasságot az úgynevezett »közös háztartás«. Ezekben a körökben a gyermek eltartása aránylag kisebb gondot okoz, mert vagyon, de sőt biztos kereset sincs. Itt tehát az, hogy egy gyermek van-e, vagy több, egészen mindegy. Így történik azután, hogy a teljesen vagyontalanoknál aránylag legkisebb az elnépteledés veszedelme. (Lásd szerzőtől: »Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás.« Budapest, 1904., 301. lap, ahol a hányadszülöttségi táblázat alapján mutattuk ki azt, hogy a kisbirtokosoknál és a kisbirtokos napszámosoknál nagyobb az elsőszülöttek arányszáma, tehát kevesebb a születés, mint a gazdasági cselédekénél és munkásoknál.)

Nagyobb előnyökkel járt-e azelőtt a családi élet? Kétségkívül, mert azelőtt kisebb előnyökkel járt a családon kívüli élet. Nehéz volt a közlekedés, kevés volt a város. A földműves, a munkás, az iparos helyhez volt kötve, mozgásában, szórakozás keresésében, foglalkozásváltoztatásában korlátozva volt. Egy faluban vagy egy kis városban élte le egész életét. Választani kellett s választott is magának élettársat. A földek felaprózhatatlanok voltak; a gyermekeket munkába lehetett állítani. A gyermek kész gazdasági haszon volt. A közép- és felsőosztályt kisebb társadalmi kötelezettségek terhelték. Az igények egyszerűek, könnyen kielégíthetők voltak. A gyermekeket külön elhelyezni, pénzzel támogatni nem kellett.

Az állapotokat visszaváltoztatni nem lehet. De lehetne, mint mondják, az élet viszonyait teljes következetességgel úgy rendezni, hogy a családi élet terhesebbé ne váljék. Ez igaz, csak hogy ha szemlét tartunk a különböző országok népesedése fölött, azt látjuk, hogy a családi életre ható reformokkal, a közvetett eszközökkel népesedési szempontból sehol sem érték célzt. Franciaország népe vagyonos, takarékos s mégis itt terjedt el leginkább az egy- és kétgyermekrendszer, illetve a gyermektelenség. Az északamerikai Unió népe duzzad az önértettől, nagy céljai s ezek elérésére hatalmas eszközei vannak. Természeti kincsei mérhetetlenek, ipara óriásra fejlődött. Benépesíthető területe van bőven. Mindennek dacára a bennszülött amerikai nem szapora faj. Látjuk tehát, hogy a szaporodás egyáltalában nem kizárólag a jólét kérdése. Éppen ezért hatástalanok maradnak a családi jutalmak, az aggregényadó s ehhez hasonló dolgok is (régii Róma, Franciaország).

Ha inkább e kérdés erkölcsi oldalát nézzük, akkor sem sok jót várhatunk az eddig alkalmazott közvetett eszközöktől. Az emberek lelkérebeszélés, az erkölcsi törvényre való hivatkozás hatástalan, mert az egyéni érdek erősebb, mint a fajfentartási érdek. Az emberek élvezni akarnak áldozat nélkül. A nemi ösztönt kielégítik, mert ez élvezet, de a fajfentartási ösztönt nem gyakorolják, mert ezzel már áldozat jár. Éppen ezért nevetséges azt hinni, hogy propagandával emelhetjük a szaporodást. Csak egy eszköz van, amelylyel talán a családiaság alapján állva is meg lehetne akasztani az elnéptelenedést. Át kellene gyúrni az embert. Egoista helyett altruistává kellene nevelni. De nem a felnőttet, mert ez lehetetlen. A gyermekeket kellene a maival ellenkező világnézetben felnevelni. Persze szinte kivihetetlen, mikor a felnőttek általában s köztük a nevelők is egoisták. Nem a szó szoros értelmében véve, hanem értve alatta azt, hogy a mai ember a gazdasági elv alapján áll. A legkisebb áldozattal a legnagyobb élvezetet igyekszik elérni. Ez az elv tulajdonképen nem is olyan nagyon régi, különösen ha csak attól az időponttól kezdve számítjuk az uralmát, amikor gazdasági térről átvitték az emberi élet egyetemére. Élvezetekért, előrehaladásért, örömeikért élni, ez a mai ember célja. Ezzel a mai viszonyok között a családi élet kiegyenlíthetetlen ellentétben áll. A mai nevelés követelőkkel teszi az embereket. Sokat várnak, sokat követelnek az élettől s kevés kötelességet, kevés áldozatrakézséget kínálnak ezért cserébe. E tekintetben a közfelfogás már a szülőkkel szemben is igazságtalan. Mint TOLSTOJ mondja: »A szülők ma már akár ne is éljenek, mindent csak a gyermekekért tesznek«.

A gyermekeket kivétel nélkül minden társadalmi osztályban puhává nevelik, nem fáradtságra, nem életküzdelemre, hanem életörömeikre. Ilyen emberektől nem várhatunk a családi élet javára billenő áldozatokat.

Ha tehát attól az eshetőségtől, hogy a nevelés irányt változtat, eltekintünk, mint a hogy belátható időn belül el is kell tekintenünk, akkor a családból fakadó népszaporulat megnövekedését kizártnak kell tekintenünk.

Az államnak tehát választani kell: akarja-e a népszaporodást minden áron, ha kell, a családon kívül, vagy a család akarata ellenére is, vagy lemond-e az elnéptelenedés megakasztásáról?

Az állam már eddig is tett néhány lépést abban az irányban, hogy a nem a családból származó népességszaporulatot is megbecsüli. A klinikák, a lelenczek, az elhagyott gyermekek állami gondozása erre az irányra mutatnak. Ide tartozik az is, hogy az állam a házasságot aránylag könnyen felbonthatóvá tette s a törvénytelen gyermek jogállását mindinkább

közelebb hozza a törvényes szülöttéhez. A társadalom is szentesíti ezt a felfogást, mikor az irodalomban és a művészetben pártolja azokat a műveket, amelyek a házasság intézményeinek ferdeségeit kiélezzik s az anya vagy a gyermek jogát hirdetik.

A kérdés csak az: hasznos népanyag lesz-e az, amely nem a családból kerül ki, ha azt megfelelő nevelésben részesítjük? Sajnos, e téren is, mint úgyszólván a legtöbb társadalompolitikai kérdésben, csak találgatásra vagyunk utalva. Itt csak a kísérlet, mégpedig az olyan kísérlet dönthető, amely az egész országra kiterjedőleg egyszerre venné állami nevelés alá az összes gyermekeket. Mert ha a családi nevelésből és az állami nevelésből kikerült gyermekeket hasonlítjuk össze s az összehasonlítás az utóbbiak hátrányára üt ki, ezzel még nem döntöttük el azt is, hogy ez a hátrány nagyobb-e, vagy az, amivel az elnéptelenedés jár. A kettő között azért állítunk fel kapcsolatot, mert nézetünk szerint a népesedés folyamatába való közvetlen állami beavatkozás és a mai értelemben vett család meg nem férhetnek. Ha az állam például kontingentálná a (törvényes vagy törvénytelen) születések számát, akkor nem a házásokra hanem minden nőre kellene kivetni a megfelelő gyermekadót. Ellenkező esetben az állam nem érné el a népesség szaporítására irányuló célját, mert a kellemetlen tehertől a nő egyszerűen az által mentesítené magát, hogy nem lépne családi életre, nem kötne házasságot. Ha pedig a nőre vetnők ki az anyaság adóját, úgy mint a férfit a katonakötelezettséget, akkor egyrészt a nőnek teljesen szabad mozgást kellene adni, másrészt a gyermek eltartását és nevelését is állami feladattá kellene tenni, úgy, mint a hogy a hadkötelezettség azzá tette a hadsereg eltartását is.

Szóval mi azt hisszük, hogy aki a népesedési közigazgatásban az államot közvetlen beavatkozásra tartja feljogosítottnak, az nem hirdetheti egyúttal a család mai alakjának íentartását is.

BALÁS KÁROLY-nak határozottan nagy érdeme, hogy »A népesedés« című munkájában bátor kézzel mutatott rá a közvetlen állami beavatkozás lehetőségére s esetleg szükségére. Idézett munkája XXII. fejezetében kifejti, hogy az állam kényszereszközökkel szoríthatná a házaseleket arra, hogy bizonyos számú gyermekeket világra hozzanak. Eltér azonban^a házasság, illetve család elvétől akkor, mikor a gyermekszállítás adóját egyszerűen a 17 éves nőkre veti ki. (BALÁS KÁROLY »A népesedés.« – A 492. lapon levő a jegyzetben csak azért ajánlja a születési átlagszámnak a házasságkötések helyett a nőkre (pl. 17 éves nőkre) való kivetését, hogy a törvénytelen szülöttek ne zavarják az állam által megállapítandó

szülési átlagszám kiszámítását. Később azonban, az 500. lapon a minimális szülési átlagszámot már vagylagosan veti ki egy-egy családra vagy egy-egy nőre.) Viszont legújabb füzetében: »A család és a magyarság« (Bpest, 1908. GRILL kiadása 1-52. lap) visszatér a családiság álláspontjára. Azt mondja ugyanis: ^a családnak abban nyilvánul a legfontosabb szerepe a népesedés terén, hogy az emberiséget megóvja a társadalmat és a nemzetet veszélybedöntő népesedésbeli szélsőségektől.« Ez visszatérés MALTHUS álláspontjára. Pedig szerzőnk A népesedés«-ben igen helyesen kifejti, hogy a család-alapításnak tulajdonított szabályozó erő nem nyert beigazolást. Az emberek kötnék ugyan házasságot (vagy házasságon kívüli életközösségre lépnek), de ez még nem b ztosítja a szaporodást, mert a házasságon belül megakasztják vagy korlátozzák a fogamzást. Azt is meggyőzően mutatja ki szerzőnk »A népesedés«-ben, hogy a rábeszélés, az erkölcsi vagy nemzeti kötelesség emlegetése nem viszi előbbre a szaporodást, mert az egyéni érdek erősebb a faji érdekénél. Mégis »A család és a magyarság-ban azzal végzi (52. lap), hogy »a köztudatba kell átmennie annak, a létfenntartásunk érdekeit kifejező igazságnak, hogy a magyar családban a népesedés terén háttérbe, kell szorulnia a nemzeti érdekekkel szemben az egyéni érdeknek.«

Mi azt hisszük, hogy az anyaság adója a családi életet tökéletesen megváltoztatná. A család ugyanis olyan életközösség, amely belső viszonyait önmaga állapítja meg. Ezt a családi önrendelkezési jogot a legérzékenyebb pontban semmisítené meg a gyermekszámnak állami megállapítása. Az ilyen-fajta beavatkozásnak az lenne a következménye, hogy a házasság, a családi élet a felső osztályok kiváltságává válnék. A többi osztályok – az egoismus mai állását feltételezve – lemondának a családi életéről, csakhogy a gyermek eltartásától szabaduljanak. Ezt ugyan lehetne ellensúlyozni azzal, hogy a gyermekek eltartását az állam vállalná magára. De akkor meg oda jutunk, hogy ismét e miatt nincs család. Mert a férfi és nő életközössége velük élő gyermek nélkül nem család. A családhoz fűződő igen becses erkölcsi szempontok tehát úgy sem érvényesülnének.

Érdekes, hogy a feminizmus, mely teljesen ellentétes álláspontból indul ki, végeredményben ugyanoda vezet, ahová az anyaság adója: a család szétdúlásához. A feminizmus szerint a nő a férfival való érintkezés megválasztásában is legyen teljesen független. Akkor vállalja el az anyaságot is, amikor azt jónak látja. Miután a legtöbb esetben ma is a nő az, aki a gyermektelenséget kívánja, a nőnek a mai házastársi kötelesség alóli mentesítése még inkább az elnéptelenedés malmára hajtana a vizet. A nő teljes függetlensége továbbá a házastársi viszony fentartását is lehetetlenné tenné. A házastárs

helyébe a tetszés szerint változtatható élettárs lépne. Az állandó viszony megszűnésével megszűnnék a család is, mely éppen a szülők és gyermekek közti tartós viszonyt feltételezi.

Lehetne ugyan azt is mondani, hogy amint az általános tankötelezettség vagy hadkötelezettség nem tette tönkre a családot, úgy nem tenné tönkre a gyermekadó sem. Házasságot vagy tartós életközösséget akkor is fognak kötni az emberek, ha ezzel az a kötelesség jár, hogy bizonyos számú gyermeknek életet adjanak. Csakhogy a többi kötelezettség és az utóbbi, közt nagy különbség van. A házasság, akik egy- vagy kétgyermekrendszert követnek, számot vetettek mindazzal a teherrel, amivel a további gyermekek járnának s éppen ezért óvakodnak több gyermektől. Viszont azt a terhet, amivel egy- vagy két gyermek jár, elvállalták. Ebben már benn van a tan- és hadkötelezettség is. Hogy hány gyermeket vállaljanak, ez ma még az ő joguk s ebben a tudatban lépnek házasságra. Ha ezt az önkormányzati jogot elveszi az állam a családtól, az sokkal több, mint az adózás, a tan- és hadkötelezettség. Azonkívül a gyermekszám állami kiszabása a tények logikájánál fogva kell, hogy a gyermekek állami eltartására vezessen. Ez pedig a gyermeket már kis korától kezdve, tehát teljesen kiragadja a család, vagy anya köréből. A népesedési közigazgatásnak ilyen fejlődése megadná a haláldöfést a mai családnak. Az eddigi terhek, a tan- és hadkötelezettség és egyebek ellenében csak gyöngítették a családot.

A mai társadalom a családra van fölépítve. Ez a legutolsó társadalmi sejt a mai társadalmi szervezetben. Mint minden társas együttélés, a család is önfeláldozást, lemondást kíván. A család az önfegyelmzésnek, a kötelességteljesítésnek első és legközvetlenebb iskolája. Ha ezt a miniatűr társadalmat szétrobbantjuk, akkor fokozzuk az individualizmust. Az a társadalom azonban, amely a család helyett az egyénekre épít, lazább lesz, mert kiveszi az épület falából azt, ami a téglákat habarcsként összetartja.

A socializmus mindenütt az égvén jogát állítja előtérbe ott, ahol a mai társadalommal szemben álló kötelezettségről van szó. Erről az oldalról tekintve a socializmus individualista és antiszociális irányú. De ahol a saját maga alkotta társadalmi szervezettel áll szemben az egyén, ott az individuum joga úgyszólván megsemmisül. A család, a nemzet semmit sem követelhet a munkástól vagy munkásnőtől; velük szemben az egyén joga szinte sérthetetlen, de ha a szakszervezet strikeot parancsol, akkor a munkásnak, ha éheznek, ha fáznak is, dolgozni nem szabad.

A feminizmus és a socializmus, mikor a nő teljes szabadságát hirdeti,*) ezzel a legszélsőbb individualizmust írja zászlajára. A feminizmus és a socializmus ezt teheti, mert a népesedést is kizárólag a munkásosztály szempontjából itéli meg. Szerintük az mindegy, hogy a szaporodás ezt vagy azt a népfajt juttatja-e túlsúlyra, a fő az, hogy az egyén teljesen szabad, minden kényszertől ment legyen a népesedés terén is. Szerintük a férfi és női munkásnak egyaránt ez a korlátlan szabadság az érdeke. E mellett szolgálhatja minden munkás legközvetlenebbül egyéni gazdasági érdekét. A családi kötöttség ezzel ellentétben lenyűgözi (helyhez kötöttség, háztartási kiadások, bérharcz nagyobb koczkázata stb.) a munkást.

Mindebből azt látjuk, hogy a család a mai társadalom egyik bástyája. Annak erősítése erősíti a mai társadalom egész berendezését és intézményeit is. A kérdés már most oda módosul: mi becsebb, nélkülözhetlenebb erre a társadalomra nézve, a család-e, vagy a népesség gyorsabb szaporodása? Ha a család a fontosabb, akkor a népszaporulat állami meghatározását mellőzni kell, mert ez a családot gyakorlatilag megsemmisítené. Ha ellenben a szaporodás a fontosabb, akkor közvetlenül is ki kell ezt kényszeríteni és pedig még azon az áron is, ha ez által a mai értelemben vett család megszűnik. Nézetünk szerint ide vezet a népesedési politikának az az iránya, mely a közvetlen állami beavatkozást hirdeti; és a népesedés kérdését nagy lépéssel fogja előrevinni az, akinek sikerül majd egyrészt a család fentartásához, másrészt pedig az elnéptelenedés elleni küzdelemhez fűződő érdekeket kiegyenlíteni.

Mattyasovszky Miklós. ^v

Gazdasági socializmus.

A mezőgazdasági munkásmozgalom az 1907/908. évben.

A modern munkásmozgalmak szoros kapcsolatban állnak a gazdasági üzem egész menetével, ritmusuk is teljesen a termelés időszakaitól függ. Amikor tehát az agrársocializmus elmúlt évi történetét kívánjuk vázolni, célszerűtlen a naptári év beosztását követni, sokkal helyesebb, ha az egyik

*) Lásd pl. Bebel »Die Frau und der Socialismus« Stuttgart 1896. Magyarul is »A nő és a socializmus (ford. Somogyi Béla) Bpest, 1907. Különösen »A nő a jövőben« című fejezetében.

aratástól, illetve betakarítástól, a másikkig terjedő időközöt választjuk vizsgálódásunk határkövéül.

Az 1907. évi aratás meglehetősen nyugodtan folyt le, dacára, hogy a cselédtörvényjavaslat elleni izgatás, továbbá az agrársocialista helyi csoportoknak 1905-ben megindult s 1907 közepéig egyre intenzívebb szervezkedése eleinte kétségesse tette az aratás békés lebonyolítását. A szerződéskötés alkalmával collective megállapított föltételek, a munkástartalék, de kiváltképp a nagy szárazság miatt a közepesnél is gyöngébb termés, elvette a munkásság kedvét a mindig kockázattal járó tömeges szerződészegéstől s minthogy a mezei munkások az 1907. évi aratás alkalmával semmi hasznát sem látták szervezettségüknek, náluk is kezdett bekövetkezni a kiábrándulás folyamata.

Az 1907/908. termelési év tehát a mezőgazdasági munkásmozgalom hanyatlásának jegyében indult meg. A Várkonyi-féle, továbbá az újjászervezett socialista párt agitációja már az 1906/907. évi termelési időszakban oly hanyatlást mutat, hogy az 1907/ év ősztől kezdve csak a socialdemokrata párt földműves csoportjainak magatartása érdemel szempontunkból bővebb vizsgálatot. De ezekenél is a pusztulás képe tűnik szemünkbe az egész vonalon. Míg a mezőgazdasági szervezkedés fejlődése: *)

1906. I. évnegyedéig	168 csoport	15 814 taggal
1906. II. »	284 »	22.969 »
1906. III. »	363 »	40.795 »
1906. IV. »	463 »	48.616 »
1907. I. »	562 »	? »
1907. II. »	577 »	72.562 »

emelkedő irányzatot mutat, addig az 1907. évi aratást követő hónapokban, tehát a jelen tanulmányunk tárgyát képező időtartam alatt, a helyi csoportok egymásután szűnnek meg, úgy hogy az 1907. év végén már csak 145 csoport él 11.910 rendes taggal, vagyis a mozgalom az 1906-iki esztendő kezdetén észlelhető eredmény mögé hanyatlik.

A socialdemokrata pártlapjai a mezőgazdasági munkásmozgalom hanyatlásának oka gyanánt a kormány munkáellenes magatartását jelölik meg. Kétségtelen, hogy a kormány Magatartása valamely politikai mozgalom erősödésére vagy gyöngülésére nagy befolyást gyakorol. Hiszen a mezőgazdasági munkásmozgalom sem öltött volna belátható időben olyan nagy méretet, mint az 1905-1907-iki, ha a Fejérváry-kormány meg nem adta volna a magyar mezőgazdasági munkásoknak a coalitio jogát, azt a jogot, amelyért külföldön ez a

*) A socialdemokrata párt vezetőségének jelentése az 1908 április havában tartott pártgyűléshez.

munkáskategória hasztalan küzd, és ha más egyéb kedvezményrel is nem támogatta volna ezt a mozgalmat. Az 1907. évi hanyatlása nagyrészt épen e kormánytámogatás visszahatása gyanánt jelentkezett, mert hisz minden társadalomellenes mozgalom csak demokratikus alapon fejlődhetik s minden eredmény, amely nem ebből a forrásból, de a társadalom felsőbb rétegének kegyéből, politikai számításából, vagy szélséyből ered, a forradalmi mozgalmat csak ideig-óráig erősítheti. Amint az ok megszűnik, megszűnik az okozat is.

A pártvezetőség hosszú statisztikát közöl a hatóságok által elítéltek számáról s a büntetések napok és koronák szerinti nagyságáról. De vajjon komolyan hiszi-e valaki, aki a magyar parasztot ismeri, hogy azért, mert 698 elvtársat a közigazgatási hatóságok izgatás miatt elítéltek, 60.000 szervezett mezőgazdasági munkás hátat fordít a szakszervezetnek? A magyar paraszt makacs természetű. Szép szóval sok mindent el lehet nála érni, az erőszak csak annál konokabbá teszi. Egy-két napi elzárás, sőt a csendőrszurony sem képes őt eltántorítani valóságos, vagy vélt igazától. Csakhogy ez alkalommal a mezőgazdasági munkások nem voltak meggyőződve a szervezkedés szükségességéről, s a szervezetek sem voltak olyan szilárdan megalapozva, mint az ipari szervezetek.

Csodálatos, hogy nemcsak az agrárprogramm, de a mezőgazdasági munkáspolitiká tekintetében sem tud zöld ágra vergődni a socialdemokrata párt. Oka ennek az, hogy a mezőgazdasági munkások szervezésének specialis, az ipari munkásokétól eltérő gazdasági és lélektani előfeltételeit nem kutatja eléggé, hanem az egyszer megállapított formulák békóiba szorítja minden cselekvését.

Igen messze vezetne, ha minden különbséget, amely az ipari munkás és a mezőgazdasági munkás szervezésénél irányadó, e helyütt felsorolnánk: csak a legszembevetőbbekre szorítkozunk. Az első és legfontosabb különbség a szervezkedés céljának különböző felfogásában keresendő. Eltekintve attól, hogy az ipari munkás öntudatos: társadalmi termelést, magántulajdon-eltörést stb. kíván, a mezőgazdasági munkás pedig földosztást akar, a szervezkedés aprópénzre váltható előnyei is más-más hatással vannak az egyikre', "mint a másokra. Az ipari munkás nap-nap mellett élvezti a szervezkedés minden jó és rossz oldalát. A szakszervezet munkát közvetít neki, a szakszervezet bizalmi férfiai munkája egész folyamatát ellenőrzik, bérének nagysága a szakszervezet ügyes bérpolitikájától is függ s minthogy az ipari munka többnyire folytonos és a termelés iránya is az egyes szakmákon belül változatlan, a szervezkedés gazdasági előfeltételei és következményei, t. i. a szervezethez által adott előnyök is állandók. Épen így állandó hatásúak a közreműködő lélektani mozzanatok is.

A szakszervezet gondoskodik első sorban a munkás gzellemi táplálékáról, szórakozásáról, az biztosít neki társaságot, környezetet. Mint a katona a kaszárnyában, úgy éli az ipari munkás társadalmi életét is a szakszervezetben. Innen van az összetartás, a fegyelem.

Másként van ez mind a mezőgazdasági munkásnál. Eltekintve attól, hogy a szervezeteknek sehol és sohasem sikerült még bizalmiférfaikat a mezőgazdasági üzembe beerőszakolni, nincs kezükben a munkaközvetítés, ez a fontos socialis harczi eszköz sem, s így a béralakulásra sem gyakorolhatnak oly döntő befolyást, mint az ipari szervezetek. De ha mind e három fontos tényezőnek birtokában volnának, akkor is hiányoznék az a valami, amely a tényezők felhasználását a szakszervezkedés előmozdítására alkalmassá teszi, t. i. a munka folytonossága. A mezőgazdasági munka idényszerű: rövid, lázas tevékenység – hosszú semmitemvés váltakoznak üzemmenetében. Az az eredmény, amelyet a szakszervezet ma tagjai számára kicsikar, tiszavirág-életű, minden munkakategoriánál megisméltódik a harc, mert a munka természete, a munkaszolgáltatás belső becsértéke is mindig más és más; és ha egy üzemében minden munkakategoriánál győzött is a szakszervezet, a tulajdonos egyetlen intézkedése, hogy pl. czukorrépa helyett búzát termeszt, vagy szemtermelés helyett állattenyésztést űz, az egész évi fáradságot semmivé teszi. Ezért nem tud olyan állandó szervezethez jutni a mezőgazdasági munkás, mint az ipari szakszervezet. Ezért olyan rapsodicus minden agrársocialista mozgalom.

De nemcsak gazdasági alapjai gyöngék a mezőgazdasági munkásmozgalmaknak, hanem a lélektaniak is. A mezőgazdasági munkás társadalmi életét nem tölti ki oly mértékben a szervezet, mint az ipari munkásét. Kulturszükségleteit sem kizárólag a szervezet elégíti ki, megfelelő vezetők is hiányoznak, akik azt a csekély fegyelmet és összetartást, ami egy ilyen agrársocialista-csoportban meg van, kellőképen kitudnák fejleszteni. A magára hagyott szervezet, mint oldott kéve bomlik szét. Az a vezetés pedig, amit egy központi kiküldött egyszer egy esztendőben történő látogatása, továbbá a földmunkás specialis érdekeit, sőt ezen túlmenőleg: egy meghatározott község földmunkásainak specialis érdekeit figyelembe alig vevő folyóirat képvisel, legkevésbbé sem alkalmas a fegyelmzés előmozdítására. Egy meghatározott feladatra, P¹. aratóstrikerá könnyű egyesíteni a mezőgazdasági munkásokat – csak útiköltség és agitator kell hozzá –, rendszeres szakszervezeti tevékenységre azonban igen bajos.

És mi, a pártjelentésben kitüntetett taglétszámot olvasván, nem tudunk nagy jövőt jósolni a még életben maradt 145 csoportnak sem. A pártbevételeknek a mezőgazdasági

munkások rovatán elkönyvelt tétele egyre kisebb lesz. Kizárt dolog tehát, hogy azt a 112 csoportot, amelynek taglétszáma 100-on alul marad*) sokáig fel lehessen tartani. Még az is kizárólag a vasúti távolságtól függ, hogy egy 100-200-ig terjedő taglétszámú csoport a vándorszónok kiutazásának költségeit megbírja-e, s így egész bizonyossággal csak a 200-on fölüli taglétszámú csoportok életképességében bízunk. Ezeknek azután nem fog ártani a »szolgabírói basáskodás«, mert ha a szervezkedés közvetlen gazdasági föltételeivel nem is bírnak, a lélektani föltételeknek legprimitívebb mértékét, a vezetést nagy ügygyel-bajjal megkaphatják.

Különben más nagy baja is van a mezőgazdasági munkásmozgalomnak, az t. i., hogy leszámítva CSIZMADIA SÁNDORT és néhány teoretikus elvbarátját, a socialdemokrata pártban mindenki csak a mezőgazdasági munkások politikai felhasználására gondol; szervezésüket nem tekintik önczél gyanánt. Ha az ipari munkáságnak nem tetsző törvényjavaslat kerül a képviselőház elé, mindjárt általános aratóstrikekal fenyegetőznek. Mintha bizony egy szervezetlen munkástömeget, amely csak legközvetlenebb gazdasági érdekénél fogva bírható actiora, jelszavakért olyan könnyű lenne csatasorba sorakoztatni, mint a szakszervezetek ipari munkásait! Bár ez évi pártgyűlésükön is több szónok kifejezést adott az agrársocialista-mozgalom politikai felfogásának, a socialista párt ez évi története a mozgalom mélyebb felfogása tekintetében mégis bizonyos haladást mutat.

A mi szempontunkból, akik a napilapoktól eltérőleg a társadalmi mozgalmaknak nem külső jelenségeit, hanem belső logikáját kutatjuk, végtelen fontossággal bír azon esemény, hogy a socialdemokrata párt vezetősége a mezőgazdasági program megállapítását ez évi pártgyűlésének tárgysorozatába felvette. Ezen tényében az a törekvés nyilatkozik meg, hogy ezentúl a mezőgazdasági munkásság és a vele egy fajsúlyú kis parasztság szervezését önczélnek kívánja tekinteni s mint ilyent a tudományos kutatások alapján megállapított elveknek megfelelően törekszik vezetni.

Nem tartozik ugyan szorosán tanulmányunk körébe, de azért elengedhetetlen kötelességünknek tartjuk e helyütt a magyar socialdemokrata párt agrár programjának kritikai ismertetését, azon belső kapcsolatnál fogva, amely egy jól megépített munkaprogram és a propoganda között fen forog.

*) 25-ig	terjedő taglétszáma	van	51	csoportnak
25- 50 ig	» »	»	29	»
50-100-ig	» »	»	32	»
100-200-ig	» »	»	17	»
200-300-ig	» »	»	10	»
300-500-ig	» »	»	3	»
500-on fölüli	» »	»	3	»

Hasonlóan a német socialdemokraták agrárprogramjának tervezetéhez, a magyar socialisták agrárprogramja is azzal az elvi kijelentéssel kezdődik, hogy a magántulajdont a termelési eszközök köztulajdonának kell fölváltani s ennek következtében végcélnak az agrárprogram is a földnek köztulajdonná tételeét tűzi ki. E mellett az elméleti kijelentés mellett azonban elismeri, hogy a mezőgazdasági fejlődés törvényei nem azonosak teljesen az ipariéval s ebből kifolyólag *átmoneti programot* állít föl a socialista párt mezőgazdasági politikája számára. A program négy részre oszlik. Első része a tulajdon és az üzem kérdésével foglalkozik. Egyelőre csak a nagybirtokok, bányák, erdők s a közlekedés és forgalom eszközeinek k i s a j á t í t á s ú t j á n leendő köztulajdonbavételét követeli, továbbá elővételi jogot a községnek minden Önkéntes vagy kényszereladás alkalmával. Az így előállott köztulajdont a községek kezelnék, ellenőrzésre a járások volnának hivatva, amelyek épen e szempontból akként szervezendők át, hogy természetes gazdasági egységet képezzenek. A községi kezelést akként képzei a program, hogy az üzemterveket a technika mindenkori állásának és a helyi viszonyoknak megfelelően a község állapítsa meg, a végrehajtást pedig a közbirtok egyéni vagy szövetkezeti bérlőire bízva. Talán a mai állapot szempontjából még fontosabb követelése az, hogy a magántulajdonban lévő összes földek használatát és művelését a község ellenőrizze és ez irányítsa a termelést és az értékesítést is a helyi föltételeknek megfelelően.

A program második része a mezőgazdasági munkások számára az ipari munkásoknak biztosított munkásvédelmen kívül követeli: *a)* az 1898. II., az 1907. XLV. és az ezekkel kapcsolatos törvények és rendeletek eltörlését; *b)* a korlátlan strikejogot; *c)* a munkaidő meghatározását különös tekintettel a nemre és a korra; *d)* a természetben való járandóságok helyett napszámot, vagy órabért; *e)* megfelelő közegészségügyi és lakáspolitikát; *f)* a betegség-, baleset-, rokkantság- és munkanélküliség esetére való biztosítás országos szervezését a nagybirtok költségére; *g)* megfelelő elemi és gazdasági szakoktatást, népkönyvtárakat stb.

A harmadik és negyedik fejezet a kisbirtokosok érdekében követeli: *a)* 2000 K adómentes létminimumot, kapcsolatban a progressív földadóval; *b)* a kataszter újraalkotását; *c)* a ezukor- és húsfogyasztási adó eltörlését; *d)* a mezőgazdasági szövetkezetek hitelének szervezését s a szövetkezés korlátlan szabadságának biztosítását; *e)* megfelelő út és vasúthálózat kiépítését; *f)* öntözőcsatornák, meliorációk létesítését, erdősítést; *g)* a régebbi tagosítások alkalmával elkövetett igazságtalanságok jóvátételét s a nagybirtok halászati, vadászati és egyéb különleges jogainak a községre leendő átruházását.

Ha ezt a programot – amelylyel különben maguk a párttagok sem voltak megelégedve s ezért készítójének, CSIZMADIA SÁNDOR-nak indítványára az 1909. évi pártgyűlés elé utasították – behatóbb vizsgálat tárgyává tesszük, mindenekelőtt az a beismerés öltik szemünkbe, amelyre a külön agrár-socialista programnak létjogosultságát építik, hogy t. i. a mezőgazdasági fejlődés törvényei nem azonosak az ipari fejlődésével. Ez kétségtelen közeledés a polgári állásponthoz s éles ellentétben áll a »Népszava« régi felfogásával, amely lap e sorok íróját 1901. elején ugyancsak erősen megtámadta KAUTSKY agrárpolitikájának kritikája miatt. Azonban daczára e közeledésnek, a föld köztulajdonba vételére irányuló törekvés elég erősen érvényesül a sociáldemokrácia mezőgazdasági programjában. A nagybirtok stb. kisajátítása és a községi kezelés tagadhatatlanul marxista gondolat. Czélszerűsége és kivihetősége azonban nagyon is kétséges. Nem akarjuk azt a kérdést bolygatni, hogy vajjon honnan vennék a községek és a járások, sőt maga az állam is a pénzt a nagybirtok kisajátításához (vagyonelkobzásig a sociálisták sem mennek); sem azt, hogy vajjon a GÖRGY ENDRE által ajánlott hosszú lejáratú bérleti rendszer, kapcsolatban a telepítés és parcellázás nagyobb arányú elterjedésével nem sokkal alkalmasabb eszköze volna-e a nagybirtok-kérdés megoldásának; e helyütt csak a községnek, mint gazdasági egyéniségnek szerepét kívánjuk megvilágítani. A község, a program szerint nemcsak, a kisajátított nagybirtok tulajdonosa lenne, de hogy úgy mondjuk, főtulajdonjogot nyerne az összes, magántulajdonban maradt földekre, minthogy azoknak üzemét ellenőrizné. Már maga a községi földnek bérleti rendszer szerint tervezett kezelése is bizonyítja, hogy maguk a sociálisták sem bíznak abban, miszerint a község kétségtelenül legsociálistikusabb módszer szerint: collectiv üzemű önkezelésben hasznosíthassa a reábízandó területet. A program, hogy ezen a nehézségen valahogyan segítsen, kénytelen egy jellegzetesen capitalisztikus termelési alakulatot használni segédeszköz gyanánt, a bérletet. Igaz ugyan, hogy másodsorban a szövetkezeteket is említi bérlők gyanánt, de azt már közelebből nem határozza meg, hogy ezek a bérlőszövetkezetek collectiv termelő szövetkezetek lennének-e, vagy csupán az individuálisan termelő üzletrészesek összefoglalásai a biztosíték letévésnél, a bérfizetésnél, a közös értékesítésnél eredményesebben működő bérlőszövetkezetté. Az után a sikertelen kísérlet után, amelyet FRANZ OPPENHEIMER – a német sociálisták által is támogatva – Westfáliában a collectiv módon termelő mezőgazdasági szövetkezettel tett, alig hisszük, hogy ilyesmire gondoltak volna a mi sociálistáink mezőgazdasági programjuk megalkotásakor. Ha már most az individuális

termelést kénytelenek segélyül hívni a községi tulajdonban lévő földek helyes művelésénél is, hogyan képzelik azt, hogy a község, illetve annak ellenőre, a járás, helyeken tudjon kezelni olyan földet, amelyen rendelkező akarata elé az egyéni tulajdonjog tartalma erősebb korlátokat von? Vagy talán azt hiszik, hogy a szerves termelés is olyan könnyen kaptafázható, mint a mechanikus termelés? "IV. Minden darabka földnek meg van a maga sajátossága, a talaj, a fekvés, a domborulat, a víz közelsége, a légáramlat stb. szerint, amely sajátosságok összevetve az előállított termékek értékének ingadozásával, szállítási viszonyaival, piaczképességével, minden egyes gazdaságra nézve esetenként annyi eltérést teremtenek, hogy nem egy község gyakran nagyon is elmaradt és szűk látókörű vezetősége, de sok esetben egy egész földművelési ministerium összes kísérleti állomásaival sem tudna megfelelő utasítást előírni; mert jól értsük meg, itt nem csupán a termelésről, de az egész gazdaságvitel (tehát az értékesítés) ellenőrzéséről és irányításáról van szó. Ebben akként rendelkezni kötelezőleg, hogy a gazdasági kockázatot, az egyéni felelősséget, más viselje, mint a rendelkező: teljes lehetetlenség! Különbözik a program 6. pontjának szövege oly homályos, hogy abból az új életre keltendő »Markgenossenschaft« hatáskörét bajos kihámozni. Lehet, hogy csak a helyes gazdasági ismeretek terjesztésének némi sanctiójára és a szövetkezeti értékesítés szervezésére gondolt a szerző s távol állott tőle, hogy a szabadelvű gazdasági korszak legnagyobb és véleményünk szerint legmaradandóbb alkotását: a parasztság gazdasági szabadságát és önfelelősségét érintse. De akkor helytelen ezt a kérdést a tulajdonról és az üzemről szóló fejezetben tárgyalni, annak a mezőgazdaság javításáról szóló fejezetben van helye.

Egyáltalában nem foglalt állást a tervezet a német agrárprogramul megvitatásánál legnagyobb szerepet játszó kérdés tekintetében, hogy vajjon a kis üzem, vagy a nagy üzem gazdaságosabb-e, s a jövő fejlődést tekintve, melyik életképebb? Pedig ezt a kérdést hallgatással mellőzni nem lehet. Ha a nagy üzem életképes s a kis üzem gazdaságtalan, úgy nincs szükség agrárprogramra, mert a kisbirtokosokat maga a gazdasági fejlődés proletarizálja; ha pedig a fejlődés ellentétes irányú, úgy teljesen fölösleges és céltalan a mai magánföldtulajdont erőszakosan megbolygatni: hiszen a nagybirtok úgy is apró részekre fog szétesni s a kisajátítás óriási költségei megmaradnak az államnak és a községeknek.

Legjobbban van kiépítve az agrárprogramnak második, azaz munkásvédelmi része. A sok negatívum mellett egész sereg olyan intézkedést követel, amely az iparban nagyon jól bevált. Látni azonban, hogy mint a gyanánt az ipari munkás-

védelem gyakorlata szolgált s azért bizony sok követelés a mezőgazdasági üzem természete miatt csak jámbor óhaj marad és megvalósítva, éppen azoknak az érdekét sértené, akiket védeni akar, t. i. a mezőgazdasági munkásokét (órabér, természetben való járandóságok kiküszöbölése). Ellenben kitűnően sikerült eme fejezetnek a szakoktatásra vonatkozó része s alig csalódunk, ha azt hiszszük, hogy ebből idővel egy-két kitűnő gondolatot az állam és társadalom is magáévá tesz.

Mit ígér a sociáldemokratia a birtokos parasztságnak? Ez a kérdés érdeklí legjobban a mai társadalmi rend híveit. A mai állam egész szervezete ennek az osztálynak a vállain nyugszik, s ha ez az osztály egyszer sorompóba lép a társadalmi reformért, akkor a régi rendszer tarthatatlanná válik. A socialisták agrárprogrammjának minden egyéb része az egyedül levő ember monológiája, amelyre csak önmagától várhat feleletet: a kisbirtokosok számára készült fejezet ellenben az a gomb, amelynek kedvéért az egész kabát, az agrárprogramra, készült. Átfutva az adó- és hitelről szóló III. és a mezőgazdaság javításáról szóló IV. fejezetet, csodálkoznunk kell, hogy a sociáldemokrata-párt oly üres kézzel lép a kisbirtokos-osztály elé. Nincs az a gazdasági kérdéseket elhanyagló, merev közjogi párt, amely többet ne ígérne és adna a parasztságnak. A létminimum adómentessége, katasteri kiigazítás, cukor- és húsfogyasztási adók eltörlése: szinte eltörpül az agráriusoknak a földadó, boritaladó stb. eltörlésére és a homestead törvénybeiktatására vonatkozó javaslatai mellett. A socialisták a mezőgazdasági szövetkezetek hitelének szervezését kívánják? Az agráriusok nemcsak a személyi hitel, de az ingó jelzáloghitel szervezését s az összes súlyos természetű jelzálogterhek convertálását és az uzsora elleni szigorú intézkedést követelik. A socialisták szövetkezeti törvényt akarnak? Az agráriusok egy pár ezer szövetkezetet csináltak. Az a követelés pedig, hogy néhány községben a tagosítás alkalmával elkövetett szabálytalanságok jóvátétesenek, a mulasztás szórványos és helyi jellegénél fogva épp oly kevésbé alkalmas egy országos jellegű kisbirtokos socialista mozgalom megalapozására, mint Jócsák Kálmánnak az 1908-iki congressushoz két földművesagitátor alkalmazása iránt beadott indítványa. Társadalmi mozgalmakat csak megfelelő gazdasági alapon lehet szervezni s ha ez nincs meg, összeomlik az egész kártyavár, mint ez év folyamán a földmunkások szakszervezetei feloszlottak. De igaza volt egyik nagy tudású püspökünknek, hogy a materialistikus felfogású sociáldemokraták politikai cselekvéseikben a legnagyobb s szinte javíthatatlan romantikusok. -

Az 1908. évi aratás, amint az előzmények után várható is volt, a legnagyobb rendben és csendben folyt le, - két-három félnapos munkabeszüntetést leszámítva, -: arató-strike-

nak híre-hamva sem volt. Ebben a kormány részéről szervezett, de igénybe sehol nem vett munkástartalékon kívül, kétségtelen része van az amerikai visszavándorlásnak s az idej rossz termésnek is.

Czétényi.

Magyar Társadalom- tudományi Egyesület.

Változás a Szemle Szerkesztőségében.

Az 1909. év beköszöntésével a Magyar Társadalomtudományi Szemle szerkesztését a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatósága vette át. Eme jelentős lépés előzményeként közöljük az Egyesület igazgatója DR. GAAL JENŐ v és DR. PALÁGYI MENYHÉRT tanár közt lefolyt levélváltást. Ebből kitűnnek az okok, melyek a Szemle eddigi szerkesztőjét, az Egyesület mély sajnálkozására, az egy évvel ezelőtt vállalt feladattól való visszalépésre bírták.

DR. PALÁGYI MENYHÉRT tanár 1908. évi december 10-én kelt levele következőkép hangzik:

Igen tisztelt Barátaim!

Csak egy esztendeje annak, hogy megtisztelő megbízások alapján a Magyar Társadalomtudományi Szemle szerkesztését átvettem, de én úgy érzem, hogy a kezdet nehézségein már túlestünk és az alapozás munkálatait már befejeztéknek tekinthetjük.

Küzdöttünk a magyar tudomány ama nagy betegsége ellen, hogy ítéletben, fölfogásban túlságosan függésbe jutott a nyugoti szellemnek még fölületes, divatos szeszélyeitől is, és mindent elkövettünk, hogy a magyar gondolkodás fölszabadítása által a magyar sociológiának minden pártoskodástól mentes tudományos alapjait lerakhassuk. Bármily keveset is értünk el légyen ebben az irányban: az az egy bizonyos, hogy e nagy cél megvalósításának útjaira mégis csak rátértünk.

Ti, igen tisztelt Barátaim, tudjátok a legjobban, hogy amennyire csekély erőmből tellett, én is a föntjelzett közös célnak egyik lelkes munkása voltam, de tudjátok azt is, hogy a folyóiratunk körüli kötelességeimnek csakis bölcsészeti munkásságom megszakítása és minden egyéb tudományos törekvéseimnek megrövidítése által tettem eleget.

Remélhetem tehát, hogy midőn most már a szerkesztői teendők gondjai alól való fölmentésemet kérem Tőletek, nem fogok oly színben föltűnni, mintha ebben az Egyesület ügyei iránti közöny vagy a lelkesedés hiánya a magyar sociológia nagy föladatai iránt vezérelne. Hiszen a mennyire szabadidőm engedi, ezentúl is hű munkása maradok a magyar társadalom önálló továbbfejlesztésének.

Fogadjátok forró köszönetemet azért az erős támogatásért, melyben szerkesztői tevékenységemet részesítettétek és tartsatok meg engem abban a baráti jóindulatban, melylyel én is maradok igaz hívetek

Palágyi Menyhért.

Dr. GAAL JENŐ igazgató a levelet az 1908 december 12-én tartott választmányi ülés elé terjesztette, és DR. PALÁGYI MENYHÉRT tanárhoz a következő levelet intézte:

Igen Tisztelt Barátom!

E hó 10-én kelt becses soraidra van szerencsém a következőben válaszolni. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület választmánya fájdalommal értesült arról, hogy a Magyar Társadalomtudományi Szemle szerkesztésétől, mivel becses idődet és munkaerődet kizárólag tudományos kutatásoknak és azokon alapuló tudományos irodalmi tevékenységnek óhajtod szentelni, a jövő év januárius 1-től fogva vissza akarsz lépni. Midőn a választmány ezen elhatározásodról őszinte sajnálattal vett tudomást, egyszersmind meleg köszönetét fejezte ki abbéli buzgó és sikeres fáradozásodért, melylyel folyóiratunk szellemi tartalmát gyarapítani és erkölcsi színvonalát emelni odaadással igyekeztél.

Engedd remélnünk, hogy mély tudományoddal és bonczoló tehetséggel párosult kimagasló Írói képességeddel mint nagyrabecsült munkatársunk a folyóiratot ezentúl is támogatni sziveskedel és hathatós közreműködésedet a nemzeti társadalom elfogulatlan és fokozatos haladását szolgáló egyesületünktől – működésének más terein sem – fogod megvonni.

Fogadd kiváló nagyrabecsülésem kifejezését, melylyel maradok tisztelő híved.

Budapest, 1908 december hó 12-én.

Dr. Gaal Jenő,
igazgató.

Az Egyesület szaktanácskozmánya a munkáskérdésről az ipartörvény tervezetének keretében.

Egyesületünk nem kívánt az ipartörvény tervezetének részleteivel foglalkozni, hanem csupán azon általános társadalmopolitikai kérdéseket óhajtotta megvitatni, melyek a törvénytervezettel kapcsolatban felmerülnek. A szaktanácskozmány előadójának, SZÁSZ ZSOMBOR országgyűlési képviselőnek munkálátát egész terjedelmében közölte folyóiratunk, most csupán a szaktanácskozmányon résztvevők hozzászólásait óhajtjuk kivonatossan ismertetni.

KORNFELD MÓR elhibázottnak tartja a törvénytervezetet, mert Magyarországon előbb ipart kell teremteni s csupán ez után lehet szó sociálpolitikáról. Magyarországon a munkaadó és munkás közötti gazdasági harcban a munkás az erősebb fél, mert szervezeteket létesített magának, az állam kötelessége tehát a gyöngébb félt, a munkaadót támogatni. A collectiv szerződések károsak a munkaadóra, mert rossz conjunctura esetén a munkás köti magát ezekhez, jó conjunctura esetén azonban elhagyja helyét s kedvezőbb alkalmaztatást keres.

GISSWEIN SÁNDOR a munkaadók és munkások közötti érdekellentétekben a fejlődés rugóit látja s csupán abban lát bajt, ha az érdekellentétekből harc lesz. A munkás sorsát javítani kell, mert ellenkező esetben kivándorol. Igaz, hogy a munkásvédelem óriási terhet ró az államra, de a haladást is munkálja. A collectiv szerződések csökkentik a bérharezok számát s biztosítják a gazdasági fejlődést. A kisiparosból otthonmunkás lett, kit a törvényhozás nem véd meg s ez által a munkaadó zsákmányává lesz. A kisipar fenmaradását az iparművészet szempontjából tartja kívánatosnak s a kisipar elpusztulásával elvész az életerős polgári elem is.

BATTHYÁNY TIVADAR gróf a munkások szervezkedését szabadbá tenné, s nem államosítaná a munkaközvetítést és a collectiv szerződéseket. Magyarországon még nem érett meg a munkásság a collectiv szerződésekre, mert vezetősége nem megbízható. Kifogásolja, hogy a közüzemek munkásai nem szervezkedhetnek. Helyesli a bérminimum megállapítását, kívánatosnak tartja, hogy a munkásság aggkori biztosítása napirendre tűzessék.

GELLÉRI MÓR a munkás és munkaadó közötti érdekellentéteket orvosolhatatlanoknak tartja s ezért csupán közeledést kívánna teremteni a küzdő felek között. A kisipart tönkreüzi az új ipartörvény, de a vámsorompó hiánya is óriási farokat okozott eddig. Fontosnak tartja az iparosképzés javítását s az ipari képesítés fentartását. A kötelező szervezkedés híve s kifogásolja a munkásvédelmi intézkedésekkel együtt

járó ipari megterhelést, de a collectiv szerződéseket nem tartja időszerűknek.

GAAL JENŐ a gazdaságilag elmaradt országokban tartja legszükségesebbnek a sociálpolitikát. A gazdasági harcban a munkás a gyengébb fél s ezért védelemre szorul, mindennél előbbre való azonban a termelés érdeke, mely arányos és igazságos támogatást és védelmet kíván minden fél javára. A törvénytervezet nem áll határozottan sem a munkaadók, sem a munkások pártjára, de a különböző álláspontokat nem békíti ki, hanem azok majd itt, majd amott egyoldalúan domborítatván ki, ellentétbe kerülnek egymással.

A kötelező szervezkedés barátja, de a gazdasági felelősség kimondását szükségesnek tartja s az önkormányzat költségeit nem hárítaná az államra.

FARKAS PÁL a szakszervezetek politikai szereplését azzal védelmezi, hogy ez csupán átmeneti állapot, amely később megszűnik. A collectiv szerződéseket fontosaknak tartja, mert lehetővé teszik a tervszerű gazdasági termelést. Főleg kezdetleges ipari termelésünkre gyakorolhatnak jó hatást és ezért azok keletkezésének az állam részéről való támogatást tartja kívánatosnak.

PAPP DEZSŐ szerint a munkaadó és munkás érdekei egyenlők az állam előtt s egyik osztályérdek nem védelmezhető a másik rovására. A collectiv szerződések szabályozandók, mert ilyen szerződések tényleg vannak s az állam tartozik megvédelmezni a szerződéseket. A collectiv szerződések ellen felhozott érvet, hogy a szakszervezetek politikai célokat szolgálnak, megdönti az, hogy a mai csupán átmeneti állapot, amely a politikai jogok kivívásával megszűnik. Nem köteleznék a munkást a szervezetbe lépésre, mert tapasztalásból kell meggyőződnie a szervezkedés hasznos voltáról. A kisipar védelme helyett a munkás helyzetét tartja javítandónak, hogy a munkássorsra jutó kisiparos kedvező viszonyokat találjon. Az ipari képesítés megszüntetése kívánatos s az otthonmunka is szabályozandó.

IFJÚ CHORIN FERENCZ kifogásolja, hogy a törvénytervezetben sok a theoria. Híve a collectiv szerződéseknek, de nem bízik abban, hogy a munkásság betartsa. Csupán a szakszervezetek kártérítési kötelezettségének kimondása nyújtana kellő biztosítást, de egyszersmind elriasztaná a munkásságot a collectiv szerződések kötésétől. A szervezkedés szabadsága biztosítandó. A magyar ipar fejlesztése szempontjából fontosnak tartja a vámsorompó felállítását s csupán ezután lehet szó socialpolitikáról.

KELEMEN NÁNDOR a döntőbírószágok működésére hívja fel a figyelmet, melyek behozatalával biztosítható a bérminimum. Szükséges azonban a kötelező szervezkedés s a jogi felelősség kimondása.

A szakértekezlet határozatot nem hozott.

Az ott elhangzottak lényege az alábbiakban foglalható össze:

A munkaadók és munkások között folyó küzdelem a gazdasági élet működésének természetes mozzanata. Míg e küzdelem két egyenlőtlen erejű fél között folyik, nem érhet nyugpontra; az erősebb fél túltengése és a gyöngébb fél kizsákmányolása csak védelem útján mérsékelhető.

Az államnak és társadalomnak kötelessége arra törekedni, hogy a két fél egyensúlyát a maga hatáskörében elősegítse, mert ez az egyetlen mód, melynek alkalmazása mellett az egyenlőtlen erők küzdelmét az egyenlő erők megegyezése válthatja föl. E cél elérését az értekezlet főleg a következő intézmények megvalósításában látja: 1. Munkaadók és munkások szervezkedése. 2. E szervezeteken alapuló együttes szerződések kötése. 3. Békéltető és döntő bíróságok szervezése. 4. Úgy az ipari termelés, mint a munkás védelmére szolgáló bizonyos föltételek megállapítása. (Ide tartoznak' a strike, kizárás, stb. föltételeinek megállapítása, közegészségi intézkedések, bérminimum megszabása stb.)

Mindenekfölött azonban e cél szolgálja a munkaviszony erkölcsi alapokra való fektetése, mert állami és társadalmi intézményeken túl az ipari békének maradandóbb biztosítékát nyújtja az, ha munkaadó és munkás tudatára ébred a kölcsönös megértés és kölcsönös segítség nagy jelentőségének, vagyis a részletekben felmerülhető érdekellentétek mellett a felettök is végső elemzésben uralkodó érdeksolidaritásnak.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület az 1909. év küzöbén.

Még nincs két esztendeje annak, hogy a Magyar Társadalomtudományi Egyesület zászlót bontott s ma már tagjainak száma közel jár az ezerhez s alig van hazánkban kulturközpont, helynek legszámottevőbb elemei közül többet hívei közé ne sorolhatna. Vallásos és politikai meggyőződés, társadalmi állás nem tudtak válaszfalat emelni ott, ahol a tudományos kutatás iránti őszinte lelkesedés alkotja az összekötő kapcsot. Az ország legkülönbözőbb helyein egymás után alakulnak meg az egyesület helyi bizottságai s vállvetve látnak munkához mindazok, kik a társadalmi és culturalis élet legkiválóbbjai. Nagybecskereken a vármegye alispánja, JANKÓ ÁGOSTON állott a mozgalom élére s munkatársaiul szegődtek PERISITS ZOLTÁN polgármester, MIHALOVITS ISTVÁN és GYERTYÁNNFFY JENŐ szolgál-

bírók, MENCZER LIPÓT ny. várm. főpénztárnok, FISCHER REGINA és STEINER GYULA orvosok stb. Temesvárott a város legtiszteltebb polgára STURA SZILÁRD ügyvéd vezeti a mozgalmat s köréje a legkiválóbb erők csoportosulnak, mint METZNER MÓR pénzügyigazgató, NIAMESSNY MIHÁLY vármegyei főügyész, LENDVAY MIKLÓS vármegyei főjegyző, OZORAY LAJOS és BERKESSY ISTVÁN tanárok, SZABOLCSRA MIHÁLY ref. lelkész, LENDVAY JENŐ kamarai titkár, ALFÖLDI SÁNDOR, BLEYER JENŐ, DEUTSCH ARTÚR, LÁNG BÉLA, LÓFFLER GÉZA, VÁRNAY DEZSŐ és ERNŐ, UNGAR ADOLF ügyvédek, KACZER ROMULUSZ szerkesztő stb. Győrtől rohamos gyorsasággal szilárdult meg az egyesület s KRAMOLIN VIKTOR főügyész és LENNER EMIL főreáliskolai igazgató vezetése mellett egész sereg buzgólkodik az egyesületi eszmék terjesztése érdekében, köztük ANGYAL EMIL árvaszéki elnök, SCHLICHTER LAJOS és SZABÓ ISTVÁN orsz. képviselők, KUNZ JENŐ vármegyei főjegyző, VENESZ JENŐ polgármester, LIPPAY GÉZA főispán, BIHAR JENŐ szerkesztő, FEICHTINGER ERNŐ táblai bíró, Kiss GÁBOR kúriai bíró, INKEI BÉLA, KIS JENŐ és PERL JÓZSEF ügyvédek stb. Szegeden a város színe java csatlakozott az egyesülethez, köztük KELEMEN BÉLA főispán, LÁZÁR GYÖRGY polgármester, GAAL ENDRE culturtanácsos, SCOSSA DEZSŐ tanfelügyelő, PORA FERENCZ író, PERJÉSSY LÁSZLÓ kamarai titkár, SZECŐ VILMOS pénzügyi titkár, ANGYAL ARMAND főkapitány, GALLOVICH JENŐ főtitkár, ANDRÁSSY JENŐ és SMOLKNY NÁNDOR tanárok, NAGY BÉLA és ÚJLAK ANTAL hírlapírók stb. A vidéki helyi bizottságok nagyarányú fellendülése annál öröndetesebb, mert csupán rövid idő óta fogott hozzá az egyesület programja azon pontjának megvalósításához, hogy eszméit a vidéken is terjeszti s e rövid munkának máris nagyértékű gyümölcsei vannak. A felsorolt városokkal a vidéki helyi bizottságok sorozata még nincs kimerítve, mert eredményes munka folyik máris Aradon, Kassán, Kolozsvárott, Debreczenben, Pécsen és Pozsonyban s mindenütt teljesen elő van már készítve a talaj, hogy a helyi bizottságok megalakulhassanak és sikerrel működhessenek.

A vidéki tagok tömörülésével kapcsolatosan sikerült a budapesti tagok közötti érintkezést is közvetlenebbé tenni az által, hogy az egyesület havonként társas összejöveleteket rendez, amelyek már is sok eredménnyel jártak s fokozatos fejlesztésük jelentékeny befolyást gyakorolhat az egyesületi munka egységes irányítására. Az iránt is történtek lépések, hogy az egyesületi tagok közötti társas érintkezés fentartására külön klub alakíttassék, ami valószínűen létre is fog jönni s a jövő év folyamán valószínűleg saját klubhelyiségükben találkozhatnak már az egyesület tagjai.

Az egyesület szellemi életének virágzását legjobban bizonyítja a tudományos előadások szakadatlan láncolata, melyek-

ben a társadalmi élet legégetőbb kérdései kerültek napirendre. 1908 második felében előadást tartottak: FORBÁTH IMRE műegyetemi m.-tanár a lakásreformról, GA.AL JENŐ főrendiházi tag és GIKSSWEIN SÁNDOR orsz. képviselő az erkölcsi nevelésügyről, SZÁSZ ZSOMBOR orsz. képviselő az új ipartörvényjavaslatról, TÁBORY KORNKL a pornográfiai irodalomról s FARKAS PÁL a socialdemokratairól. 1909 januárius folyamán előadást fognak tartani: 22-én MARCZALI HENRIK egyetemi tanár a nemzetköziségről és 29-én DOLESCHALL ALFRÉD egyetemi tanár a pornográfiai irodalom elleni büntetőjogi védekezésről; februárius 5-én KENEDI GÉZA a feminizmusról fog előadni; előadás után vita lesz. Az előadások tárgya kivétel nélkül elsőrangú fontosságú s az előadók egyénisége kezeskedik komoly tudományosságukról. A januárius 22-ki előadást társas vacsora követi.

Az egyesület helyi bizottságainak actióját a központból FARKAS PÁL titkár (VI., Andrásy-út 10.) intézi, ki minden e tárgyban hozzá intézett kérdésre a legnagyobb készséggel ad felvilágosítást.